

**UCHWAŁA NR LXXXVII/666/2023
RADY MIEJSKIEJ W STASZOWIE**

z dnia 23 lutego 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów na lata 2023-2026”.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. 2023 r. poz. 40) oraz art. 87 ust. 3 i 4, ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu, Rada Miejska w Staszowie uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów na lata 2023-2026”, który jest załącznikiem do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Staszów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej w Staszowie

Ireneusz Kwiecjasz

Załącznik do Uchwały Nr LXXXVII/666/2023
Rady Miejskiej w Staszowie, z dnia 23 lutego 2023 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STASZÓW NA LATA 2023-2026

Staszów

Monika Bryła-Mazurkiewicz we współpracy z Urszulą Jedynek (archeologia)

„Dbajcie dobrze o Wasze pomniki, a nie zajdzie potrzeba ich restauracji. Kilka płatków blachy ołowianej w odpowiednim czasie umieszczone na dachu, uprzątnięcie liści jesiennych i gałęzi drzew otaczających, które mogą zatykać rynny, uchronią od ruiny równocześnie i dach i mury. Czuwajcie jak najusilniej nad starymi budowlami: chrońcie je wszelkimi możliwymi sposobami od upadku. Liczcie kamienie ich, jak to czynilibyście z kosztownościami korony. Stawcie warty przed nimi, jak postawilibyście przed bramami oblężonego miasta; gdy się rozpadają złączcie je żelazem; podtrzymajcie je belką, gdy się chylą, bez zwracania uwagi na brzydotę tego ratunku, gdyż wolę być o kuli, niż stracić nogę. Czyńcie to z uczuciem poszanowania i ciągłą czujnością – a niejedno pokolenie urodzi się i zniknie jeszcze w cieniu tych murów. W końcu wybije ich ostatnia godzina; niechaj wydzwoni głośno i otwarcie, wtenczas niechaj żadne zastępstwo nieuczciwe lub kłamliwe nie pozbawi go pośmiertnego wspomnienia”

John Raskin

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	2
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	3
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	4
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	15
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	18
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
5.1. RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONYWANymi NA POZIOMIE GMINY.....	25
5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	
5.2.1. ZARYS HISTORII OBSZARU GMINY.....	27
5.2.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY.....	43
5.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME.....	139
5.2.4. ZABYTKI RUCHOME.....	140
5.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE.....	143
5.2.6. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH.....	157
5.2.7. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE.....	158
5.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.....	161
5.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.....	167
5.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY.....	177
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	250
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	253
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	256
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	258
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	260
11. ZAKOŃCZENIE.....	263
12. ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA.....	264
13. ZAŁĄCZNIKI.....	269

1. WSTĘP

Dla wiedzy o naszej przeszłości istotne znaczenie ma ochrona zabytków. Zabytki są świadkami przeszłych czasów, żywym świadectwem biegu historii, zmian kulturowych, cywilizacyjnych i politycznych. Odzwierciedlają poziom życia w danym państwie, regionie, miejscowości. Stanowią o wewnętrznej sile i tożsamości ludzi, którzy je tworzyli. Zabytki to nasze dobro ogólnonarodowe, ale przede wszystkim regionalne i lokalne w skali województwa, powiatu i gminy. Stosunek do nich świadczy o naszej kulturze. Dbając o zabytki składamy hołd historii, tradycji, naszym przodkom.

Świadectwem wagi i roli jaką odgrywają zabytki w naszym życiu jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Została ona przyjęta 23 lipca 2003 r., zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r. i na nowo definiując pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego oraz określając politykę państwa i powinności władz państwowych oraz samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje władze państwowe i samorządowe wszystkich szczebli do sporządzania programów opieki nad zabytkami. Strategicznym dokumentem na poziomie centralnym wyznaczającym kierunki w zarządzaniu ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w Polsce jest krajowy program opieki nad zabytkami. Jest on uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Analogiczne dokumenty powstają na poziomie wojewódzkim, powiatowym i gminnym.

Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku spoczywającego na władzach gminy. Zostało ono opracowane zgodnie z art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa¹. **Jest to pierwszy Program Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów.** Za cel stawia on sobie: uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami, określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków, podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejsze opracowanie oparte na podstawach prawnych, uwzględnia strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, współgra z dokumentami sporządzonymi na poziomie kraju, województwa i powiatu oraz uwzględnia wewnętrzne gminne uwarunkowania ochrony zabytków. Zawiera charakterystykę krajobrazu kulturowego gminy Staszów, analizę SWOT oraz wskazuje cele i kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Staszów.

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.); Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny, pr. zbior.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Samorząd gminny jest zobligowany przepisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami² do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami. Art. 87 ust. 1 tejsze ustawy nakłada na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek sporządzania przedmiotowego programu w perspektywie 4-letniej.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 program taki ma na celu, w szczególności:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami sporządza się w oparciu o gminną ewidencję zabytków (art. 21). Jego ustalenia uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 19 ust. 2).

Sporządzony program podlega zaopiniowaniu przez właściwego pod względem lokalizacji wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym przyjmowany jest przez radę gminy w formie uchwały, która następnie zostaje ogłoszona w dzienniku urzędowym województwa (art. 87 ust. 3 i 4).

Za realizację założeń gminnego programu opieki nad zabytkami odpowiada wójt (burmistrz, prezydent miasta), który raz na dwa lata sporządza – przedstawiane radzie gminy – sprawozdanie z jego realizacji (art.87 ust. 5).

² Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami w Polsce regulowane są przez szereg ustaw i rozporządzeń, na czele z ustawą zasadniczą.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

(Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

Fundamentem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Zgodnie z jej zapisami ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela.

Znaczenie dziedzictwa kulturowego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5, 6 ust. 1 i 73 ustawy zasadniczej. W myśl jej zapisów „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” (art. 5), „stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” (art. 6 ust. 1) oraz „zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury” (art. 73).

O obowiązkach obywateli względem dziedzictwa kulturowego traktuje art. 86 Konstytucji RP, który brzmi: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

(Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jej wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami”. Do ochrony odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast zadania należące do właścicieli i użytkowników zabytków, polegające na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym to – opieka nad zabytkami. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami, a także zasady tworzenia programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a ponadto organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 ww. ustawy zostały ujęte definicje najważniejszych stosowanych w niej pojęć, w tym termin „zabytek”. Zgodnie z nim użyte określenia oznaczają:

1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;

4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W art. 4 ww. ustawy zapisano, że „ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5 mówi, że „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 6 ust. 1 wskazuje, że „ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W myśl art. 6 ust. 2 „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art. 7 określa formy ochrony zabytków. Są to:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa określa także zasady tworzenia programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 21 podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy są ewidencje zabytków.

Gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) (art. 22 ust. 4). W myśl art. 22 ust. 5 „w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2), Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków (art. 22 ust. 1), zaś właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych (art. 22 ust. 6).

Ewidencje zabytków – w myśl zapisów art. 22 ust. 7 – mogą zawierać dane osobowe obejmujące:

- 1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;
- 2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;
- 3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Zgodnie z art. 22 ust. 3 „włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku”.

Art. 89 ww. ustawy wyszczególnia organy ochrony zabytków. Są to:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Uzupełnieniem przepisów powołanych w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami są szczegółowe rozporządzenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, spośród których należy wymienić m.in.:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886 z późn. zm.);
2. Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2021 poz. 81)
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2019, poz. 1721);

4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. 2015, poz. 1275, z późn. zm.);
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011, Nr 89, poz. 510);
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674 z późn. zm.);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. nr 212 poz. 2153);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. nr 124 poz. 1304 z późn. zm.);
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. nr 30, poz. 259);
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. nr 71, poz. 650);
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 1384);
13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa” (Dz. U. 2017 r. poz. 928);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1470).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym
(Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm.)

Wytyczne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte są m.in. w ustawie o samorządzie gminnym. W art. 7 ust. 1, pkt. 9 ww. ustawy jest zapisane, że „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
(Dz. U. z 2003 r. poz. 80 z późn. zm.)

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ujęte są także w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach

przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy.

Zgodnie z art. 1 ust. 2, pkt 4 ww. ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy powinno się uwzględniać uwarunkowania wynikające m.in. ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust. 1, pkt 4). Określa się w nim także obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust. 2, pkt 4).

Zgodnie z art. 15 ust. 2 w planie miejscowym określa się obowiązkowo m.in.:

- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego (pkt 2);
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (pkt 3);
- zasady kształtowania krajobrazu (pkt 3a);
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej (pkt 4).

W planie miejscowym określa się w zależności od potrzeb m.in.: granice pomników zabytków oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w Ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3, pkt 6).

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami uwzględnia się także na szczeblach wojewódzkich planowania przestrzennego (art. 39, ust. 3, pkt 2).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane

(Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414 z późn. zm.)

Ustawa ta dotyczy kwestii projektowania, budowy, nadzoru, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz zasad działania organów administracji publicznej w tym zakresie. Ponadto reguluje sprawy związane z: ochroną środowiska podczas działań związanych z wykonywaniem rozbiórek, wznoszenia nowych obiektów i ich utrzymania, miejscem realizacji inwestycji i sposobem uzyskiwania pozwolenia na budowę oraz rozbiórkę, a także określeniem rodzajów robót budowlanych i budów niewymagających pozwolenia na budowę, oddawania obiektów budowlanych do użytkowania, prowadzeniem działalności zawodowej osób związanych z budownictwem i ich odpowiedzialnością karną i zawodową, prawami i obowiązkami uczestników procesu budowlanego oraz postępowaniem w wypadku katastrofy budowlanej.

Zgodnie z zapisem art. 2 ust 2, pkt 3 przepisy ww. ustawy nie naruszają przepisów odrębnych „o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego”.

W myśl art. 5 ust. 1, pkt 7 „obiekt budowlany jako całość oraz jego poszczególne części, wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania, projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej”, zapewniając m.in. „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”.

W przypadku obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstąpienie od przepisów techniczno-budowlanych określonych w art. 7 ww. ustawy po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 9 ust. 3, pkt 4).

Art. 29 ust. 7 mówi, że „roboty budowlane, o których mowa w ust. 1-4, wykonywane: 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę, 2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia – przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”.

Zgodnie z art. 30 ust. 7 organ administracji architektoniczno-budowlanej może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy lub spowodować m.in.: zagrożenie bezpieczeństwa ludzi lub mienia (pkt 1) czy pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków (pkt 2).

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

- 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko³,
- 2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,
- 3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw budownictwa, lokalnego planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa – w przypadku budowy gazociągów o zasięgu krajowym lub jeżeli budowa ta wynika z umów międzynarodowych.

W myśl art. 39 prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (ust. 1). Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (ust. 2). W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (ust. 3). Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych (ust. 4). W myśl art. 39a budowa obiektu budowlanego, tymczasowego obiektu budowlanego i urządzenia budowlanego na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej w rozumieniu Ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady⁴ wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania zgody właściwego wojewody.

³ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. 2008 nr 199, poz. 1227 z późn. zm.).

⁴ Ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r. poz. 2120).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska

(Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627)

Uregulowania prawne związane z ochroną i opieką nad zabytkami zawarte są również w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

Zgodnie z art. 71 ust. 3 ww. ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu „powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych”.

Z kolei art. 101 ust. 1 mówi, że „ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu wartości kulturowych „zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego”.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.)

Ustawa ta określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu (art. 1). W jej rozumieniu – ochrona przyrody – polega na: zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody:

- 1) dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
- 2) roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
- 3) zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
- 4) siedlisk przyrodniczych;
- 5) siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
- 6) tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
- 7) krajobrazu;
- 8) zieleni w miastach i wsiach;
- 9) zadrzewień (art. 2 ust. 1).

W myśl art. 2 ust. 2 wśród celów ochrony przyrody są m.in. „zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego” i „ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień”.

Formami ochrony przyrody zgodnie z art. 6 ust. 1 są:

- 1) parki narodowe;
- 2) rezerваты przyrody;
- 3) parki krajobrazowe;
- 4) obszary chronionego krajobrazu;
- 5) obszary Natura 2000;
- 6) pomniki przyrody;
- 7) stanowiska dokumentacyjne;
- 8) użytki ekologiczne;
- 9) zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
- 10) ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

W myśl art. 6 ust. 2 „w drodze porozumienia z sąsiednimi państwami mogą być wyznaczone przygraniczne obszary cenne pod względem przyrodniczym w celu ich wspólnej ochrony”.

Jedną z form ochrony przyrody wymienioną w art. 6 ust. 1 ww. ustawy jest park krajobrazowy.

Zgodnie z art. 16 ust. 1 „park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju”. Na obszarach graniczących z parkiem krajobrazowym może być wyznaczona otulina (art. 16 ust. 2).

Utworzenie parku krajobrazowego, jego powiększenie, zmniejszenie czy likwidacja następuje w drodze uchwały sejmiku województwa. Projekt uchwały sejmiku województwa dotyczący utworzenia, zmiany granic lub likwidacji parku krajobrazowego wymaga uzgodnienia z właściwą miejscowo radą gminy oraz właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Rada gminy może odmówić uzgodnienia projektu uchwały dotyczącej utworzenia lub powiększenia parku krajobrazowego wyłącznie w przypadku, gdy przyjęcie tej uchwały prowadziłoby do ograniczenia możliwości rozwojowych gminy wynikających z ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego lub miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w stopniu nieproporcjonalnym do wartości jakie park krajobrazowy ma chronić. Rada gminy nie może odmówić uzgodnienia takiego projektu uchwały, w przypadku, gdy podjęcie tej uchwały jest konsekwencją rekomendacji dotyczącej utworzenia lub powiększenia obszaru parku krajobrazowego zawartej w audycie krajobrazowym, o którym mowa w art. 38a Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Utworzenie parku krajobrazowego lub powiększenie jego obszaru może nastąpić również na wniosek samej rady gminy, na obszarze której park krajobrazowy miałby być utworzony lub powiększony.

Utworzenie parku krajobrazowego położonego na terenie więcej niż jednego województwa następuje w drodze podjęcia jednobrzmiącej uchwały właściwych sejmików województw. Likwidacja lub zmniejszenie obszaru parku krajobrazowego może nastąpić wyłącznie z powodu bezpowrotnej utraty wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych oraz walorów krajobrazowych na obszarach projektowanych spod ochrony.

Grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku krajobrazowego są pozostawiane w gospodarczym wykorzystaniu.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 1997 nr 115 poz. 741 z późn. zm.)

Reguluje ona kwestie dotyczące gospodarki nieruchomościami, w szczególności zasady: gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Skarbu Państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego, podziału nieruchomości, scalania i podziału nieruchomości, pierwokupu nieruchomości, wywłaszczania nieruchomości i zwrotu wywłaszczonych nieruchomości, udziału w kosztach budowy urządzeń infrastruktury technicznej, wyceny nieruchomości, działalności zawodowej, której przedmiotem jest gospodarowanie nieruchomościami.

Art. 6 pkt 5 tejże ustawy określa, że jednymi z celów publicznych w jej rozumieniu są:
- opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego.

Art. 13 ust. 4 ustawy mówi że: „sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków”.

Zgodnie z art. 68, ust. 3 „cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę”.

Analogiczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73, ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84, ust. 4).

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

(Dz. U. 1991 nr 9 poz. 31 z późn. zm.)

Na podstawie art. 7 ust. 1 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości:

- grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (pkt 6),
- grunty i budynki we władaniu muzeów rejestrowanych (pkt 7),
- znajdujące się w parkach narodowych lub rezerwach przyrody i służące bezpośrednio i wyłącznie osiągnięciu celów z zakresu ochrony przyrody: a) grunty położone na obszarach objętych ochroną ścisłą, czynną lub krajobrazową oraz budynki i budowle trwale związane z gruntem (pkt 8).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie

(Dz. U. 2003 Nr 96 poz. 873 z późn. zm.)

Ustawa ta reguluje działalność pożytku publicznego, w tym organizacji pożytku publicznego (OPP) oraz sposób sprawowania nadzoru nad działalnością pożytku publicznego. Zawiera także prawne regulacje warunków realizacji świadczeń przez wolontariuszy i sposób korzystania z tych świadczeń.

Wśród zadań publicznych ustawa wymienia m.in. działania w zakresie:

- podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- działalności na rzecz języka regionalnego,
- kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego,
- ochrony dziedzictwa przyrodniczego.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 1991 nr 114 poz. 493 z późn. zm.)

Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1).

Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo (art. 1 ust. 2), a także jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Mecenas państwa polega na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Zgodnie z art. 1 ust. 3 ww. ustawy minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspierać finansowo, w ramach mecenatu państwa, realizację planowanych na dany rok zadań związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych.

Mecenat organów jednostek samorządu terytorialnego, analogicznie do mecenatu państwa, sprawowany jest przez te jednostki w zakresie ich właściwości.

Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których są teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, instytucje filmowe, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury.

W myśl art. 9 jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym. Instytucje kultury,

dla których organizatorami są jednostki samorządu terytorialnego, mogą otrzymywać dotacje celowe na zadania objęte mecenatem państwa, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji, z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego odnoszą się także ustawy i rozporządzenia:

- 1) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 1997 nr 5 poz. 24 z późn. zm.),
- 2) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 1997 nr 85 poz. 539 z późn. zm.),
- 3) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 1983 nr 38 poz. 173 z późn. zm.),
- 4) Ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. 1999 nr 41 poz. 412 z późn. zm.),
- 5) Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. 1959 nr 11 poz. 62 z późn. zm.),
- 6) Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 1933 nr 39, poz. 311 z późn. zm.),
- 7) Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2015, poz. 1777 z późn. zm.),
- 8) Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. 2009 nr 19, poz. 100 z późn. zm.),
- 9) Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz. U. 1994 nr 27, poz. 96 z późn. zm.),
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.),
- 11) Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. 1995 nr 16, poz. 78 z późn. zm.),
- 12) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 Nr 61, poz. 354 z późn. zm.).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)⁵ (w skrócie SOR)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju została przyjęta przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r. Stanowi ona aktualizację średniookresowej strategii rozwoju kraju, tj. Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej przez Radę Ministrów Uchwałą Nr 157 z dnia 25 września 2012 r. Jest to obowiązujący, kluczowy dokument państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Zawiera rekomendacje dla polityk publicznych. Określa podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym w perspektywie roku 2020 i 2030.

Zadania związane z dziedzictwem kulturowym zostały uwzględnione: w obszarach: E-państwo oraz kapitał ludzki i społeczny.

Wśród wyznaczonych projektów strategicznych obszaru E-państwo znalazły się: „digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej, kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury”⁶.

W dokumencie uwzględniono wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. Podkreślono, że „inwestycje w kulturę wpływają nie tylko na ekonomiczny rozwój i wzrost konkurencyjności, ale także na wzmocnienie kapitału społecznego. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną – kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności. Dzięki tym kompetencjom i uczestnictwu w kulturze społeczeństwo buduje z jednej strony tożsamość, szacunek do tradycji, poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii, z drugiej zaś kreatywność, innowacyjność, otwartość i tolerancję”⁷.

Wśród działań do 2030 r. znalazły się:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego, tj. wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
- inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO),
- wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury⁸.

W dokumencie wymieniono także projekty strategiczne, tj.:

- 1) Rozwój czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy;

⁵ Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. z 2017 r., poz. 260.

⁶ Tamże, s. 245.

⁷ Tamże, s. 288.

⁸ Tamże, s. 288-289.

- 2) Kultura obywatelska – projekt obejmuje szereg inicjatyw, których celem jest wzmacnianie postaw obywatelskich m.in. poprzez działania kulturalno-edukacyjne, wzbogacanie kultury popularnej o elementy i wartości kultury wysokiej, wspieranie projektów o charakterze lokalnym i oddolnym, wzmacnianie organizacji i struktur stanowiących naturalne przestrzenie rozwoju postaw obywatelskich (np. uniwersytety ludowe, organizacje harcerskie, grupy rekonstrukcyjne);
- 3) Niepodległa 2018 – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
- 4) Dziedzictwo buduje wspólnotę – utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw. Dzięki synergii uzyskanej w wyniku współdziałania w sieci, możliwe będą wspólne: budowanie dostępności (np. poprzez system biletowy), promocja w kraju i za granicą, a także realizacja przedsięwzięć edukacyjnych i wystawienniczych;
- 5) Kultura / Dziedzictwo / Wspólnota – wdrożenie instrumentów wsparcia finansowego i pozafinansowego dla bibliotek, domów kultury oraz archiwów państwowych. Planowane jest uruchomienie trzech typów programów: wspieranie projektów, które pozwolą bibliotekom funkcjonować jako lokalne centra aktywności społecznej oraz miejsca dostępu do wiedzy, jak również zdobywania umiejętności korzystania z nowych technologii, wspieranie realizowanych przez archiwa państwowe projektów animacyjno-edukacyjnych, w ramach których wzmacniana będzie wiedza społeczności lokalnych o ich dziedzictwie historyczno-kulturowym, przy jednoczesnym uwzględnieniu rozwoju wspólnoty w oparciu o lokalne zasoby i potencjały oraz promocji regionów, wspieranie projektów, w ramach których domy kultury będą animowały integrację lokalnych społeczności wokół kluczowych problemów lokalnych;
- 6) Kolekcje – w ramach programu wspierane będą państwowe i samorządowe instytucje kultury, a także inne organizacje, w działaniach polegających na tworzeniu i rozwijaniu narodowych i regionalnych kolekcji sztuki współczesnej oraz kolekcji muzealnych, a także w działaniach na rzecz powstawania nowych dzieł muzycznych, ich prawykonania, popularyzacji i udostępniania w przestrzeni publicznej⁹.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (w skrócie SRKS)¹⁰

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta 27 października 2020 r. przez Radę Ministrów Uchwałą Nr 155. Stanowi ona kontynuację i aktualizację przyjętej Uchwałą Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. Jest jednym z instrumentów realizacji przyjętej Uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Koordynowanie i nadzorowanie realizacji Strategii należy do zadań ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

SRKS za główny cel stawia sobie wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu ma się odbywać poprzez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

⁹ Tamże, s. 289.

¹⁰ Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030”, M.P. 2020 poz. 1060.

Działania wskazane w SRKS mają zatem wspierać zaangażowanie obywatelskie, zachęcać do współpracy oraz wzmacniać kreatywność Polaków.

Dla gminnych programów opieki nad zabytkami istotne znaczenie ma przede wszystkim priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury” wyróżniony w celu szczegółowym 2, tj. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (w skrócie KSRR 2030)¹¹

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030) jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa. Przedstawia cele polityki regionalnej oraz działania i zadania, jakie do ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorzady oraz pozostałe podmioty uczestniczące w realizacji tej polityki w perspektywie do roku 2030. Za główny cel programu, a więc polityki regionalnej, uznano „efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym”. Cel ten ma być realizowany przy pomocy trzech celów szczegółowych, którymi są:

- 1) zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym,
- 2) wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych,
- 3) podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami znalazły się w zapisach dotyczących działań z zakresu infrastruktury społecznej. Głównym obszarem oddziaływania polityki regionalnej w tym zakresie ma być „poprawa dostępności przestrzeni publicznej oraz usług publicznych zarówno w aspekcie architektonicznym, jak też informacyjnym i komunikacyjnym”. Ma to być „możliwe poprzez modernizację lub poprawę istniejącej infrastruktury społecznej”. „Poprawa dostępności obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury”. Szczególnie istotne ma być „realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju”. W zakresie infrastruktury kultury celem programu jest „stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze”¹².

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2030¹³

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (w skrócie: KPZK 2030) przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r., została uchylona 13 listopada 2020 r.

¹¹ Uchwała nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030”, M. P. 2019, poz. 1060.

¹² Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, Warszawa 2019, s. 61

¹³ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M. P. 2012 poz. 252. Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw. Dz. U. 2020 poz. 1378.

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022¹⁴

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r., która została zmieniona Uchwałą Nr 92 Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2021 r. zmieniającą uchwałę w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”¹⁵. Stanowi on główny dokument strategiczny określający cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Najprawdopodobniej zostanie on przedłużony na kolejne lata.

Głównym celem programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Cel ten ma być realizowany poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, podzielony na kierunki działania:

- 1) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
- 2) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym;

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, podzielony na kierunki działania:

- 1) Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
- 2) Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa, podzielony na kierunki działania:

- 1) Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
- 2) Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu gminnego programu opieki nad zabytkami nie można nie odnieść się do uwarunkowań zewnętrznych ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikających z dokumentów na poziomie wojewódzkim i powiatowym.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów na lata 2023-2026 jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

4.2.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2030+¹⁶

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+ została przyjęta przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego 29 marca 2021 r. Uchwałą Nr XXX/406/21. Stanowi ona najważniejszy i podstawowy dokument samorządu województwa określający obszary,

¹⁴ Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”, M. P. 2019, poz. 808.

¹⁵ Uchwała Nr 92 Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2021 r. zmieniająca uchwałę w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”, M.P. 2021, poz. 808.

¹⁶ Uchwała XXX/406/21 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+; Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+, Załącznik do Uchwały Sejmiku.

cele i kierunki polityki rozwoju regionu. Jest punktem wyjścia do przygotowywania pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych. Odpowiada na nowe uwarunkowania oraz globalne i wewnętrzne wyzwania stojące przed władzami województwa świętokrzyskiego. Przedstawia plan działania w perspektywie 10 lat oraz propozycję współpracy skierowaną do wszystkich podmiotów zainteresowanych rozwijaniem potencjału społeczno-gospodarczego regionu świętokrzyskiego. Formułuje wizję rozwoju województwa świętokrzyskiego, która brzmi: „Świętokrzyskie w 2030 roku to ambitny region o atrakcyjnym wizerunku”. Kładzie nacisk na cztery główne obszary:

1. Gospodarka (Cel 1. Inteligentna gospodarka i aktywni ludzie),
2. Środowisko (Cel 2. Przyjazny dla człowieka czysty region),
3. Demografia (Cel 3. Wspólnota i bezpieczna przestrzeń, które łączą ludzi),
4. Zarządzanie (Cel 4. horyzontalny – Sprawne zarządzanie regionem).

Kwestie związane z dziedzictwem kultury zostały ujęte w celu strategicznym 3, który ma być realizowany przez trzy cele operacyjne. Jednym z nich jest budowa wspólnoty regionalnej opartej na silnym kapitale społecznym i emocjonalnych związkach ludności z zasobami naturalnymi i kulturowymi województwa. Do kluczowych kierunków działań mających na celu realizację powyższego celu należą: zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców, rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego czy poprawa warunków dla zwiększenia aktywności społecznej i obywatelskiej mieszkańców.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020¹⁷

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020 została opracowana w grudniu 2014 r. Stanowiła ona aktualizację Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006-2014 i była najważniejszym dokumentem dotyczącym gospodarki turystycznej w regionie. W strategii opisano walory turystyczne oraz stan zagospodarowania turystycznego województwa. Omówiono walory naturalne oraz antropogeniczne i ich znaczenie dla rozwoju oferty turystycznej regionu. Przedstawiono również koncepcję rozwoju turystyki w regionie.

Za cel nadrzędny strategii przyjęto: pełne wykorzystanie zrealizowanych projektów turystycznych i okołoturystycznych dla uzyskania efektów gospodarczych i społecznych wynikających z rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim.

Strategiczne obszary koncentracji działań sformułowano w następujący sposób:

Obszar 1: Skomercjalizowana oferta turystyczna regionu;

Cel operacyjny 1: Wsparcie rozwoju flagowych produktów turystycznych województwa;

Cel operacyjny 2: Rozwój nowych produktów turystycznych;

Cel operacyjny 3: Komerccjalizacja oferty turystycznej regionu;

Obszar 2: Funkcjonalnie zorganizowana, zrównoważona przestrzeń turystyczna oraz wysoka dostępność regionu i jego atrakcji;

Cel operacyjny 1: Poprawa dostępności komunikacyjnej regionu;

Cel operacyjny 2: Wzrost dostępności atrakcji turystycznych;

Cel operacyjny 3: Rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej;

Obszar 3: Wysoki potencjał kadrowy i organizacyjny interesariuszy rynku turystycznego;

Cel operacyjny 1: Wzrost kwalifikacji kadr turystycznych;

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie i utrzymanie potencjału partnerów rynku turystycznego;

Cel operacyjny 3: Wzrost rangi i atrakcyjności branży turystycznej;

Obszar 4: Zintegrowany marketing regionu i efektywna komunikacja marketingowa;

Cel operacyjny 1: Kontynuacja budowy rozpoznawalnej i silnej marki województwa o wyróżniającym się wizerunku;

Cel operacyjny 2: Efektywne wsparcie promocyjne produktów turystycznych;

¹⁷ Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020, Kielce 2014.

Cel operacyjny 3: Uruchomienie specjalnych projektów promocyjnych;

Cel operacyjny 4: Budowa i wdrożenie marketingowej Platformy Współpracy pomiędzy partnerami rynku.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015-2020 nie ma póki co kontynuacji, ale jej wytyczne są w dalszym ciągu realizowane.

Diagnoza stanu turystyki województwa świętokrzyskiego¹⁸

„Diagnoza stanu turystyki województwa świętokrzyskiego” została przygotowana na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Świętokrzyskiego przez zespół ekspertów zrzeszonych w Stowarzyszeniu Regional Study Association – Sekcja Polska, pod kierunkiem dra hab. Macieja Smętkowskiego, prof. Uniwersytetu Warszawskiego. Dokument zawiera opis aktualnego stanu turystyki w województwie świętokrzyskim, charakterystykę potencjału turystycznego regionu, ocenę wizerunku świętokrzyskiego, katalog szans i ograniczeń dalszego rozwoju sfery turystycznej, porównanie turystyki województwa świętokrzyskiego z sąsiednimi regionami, wnioski i rekomendacje. Diagnoza wyszczególnia mocne i słabe strony świętokrzyskiej turystyki. Wśród słabych stron zostały wymienione:

- 1) słabo rozwinięta współpraca i koordynacja działań między interesariuszami branży turystycznej,
- 2) brak rozwiniętych sieciowych i liniowych produktów turystycznych,
- 3) mało rozpoznawalnych i popularnych atrakcji turystycznych w wymiarze krajowym i zagranicznym, co wynika ze słabej promocji.

Diagnoza ta została przyjęta przez Zarząd Województwa Świętokrzyskiego 22 grudnia 2020 r. Jest to pierwsza diagnoza o charakterze strategicznym dla turystyki wykonana w województwie świętokrzyskim.

Na potrzeby diagnozy zlecone zostały ogólnopolskie badania pn. „Znajomość i wizerunek województwa świętokrzyskiego”, zrealizowane w październiku 2020 r. przez pracownię ARC Rynek i Opinia. Ich celem było poznanie wizerunku województwa świętokrzyskiego oraz analiza wiedzy Polaków na temat atrakcji znajdujących się na jego terenie.

W dokumencie znalazły się odniesienia w stosunku do gminy Staszów, która została umiejscowiona w „obszarze południowym potencjalnej koncentracji ruchu turystycznego”, obejmującym: powiat buski, pińczowski, kazimierski, powiat staszowski bez gminy Osiek, gminę Chmielnik. Wspomniane zostały Kurozwęki – jeden z czterech najliczniej odwiedzanych obiektów zamkowych regionu.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego¹⁹

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty Uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego 22 września 2014 r. Określa on długofalowe cele i kierunki wojewódzkiej polityki przestrzennej i przedstawia wizję zagospodarowania przestrzennego regionu świętokrzyskiego na najbliższe 25-30 lat. Stanowi integralną część systemu planowania regionalnego i ma służyć samorządowi województwa do kształtowania i prowadzenia własnej polityki przestrzennej we współpracy z samorządami lokalnymi w powiązaniu z województwami sąsiadującymi i polityką przestrzenną kraju.

Wśród nadrzędnych priorytetów zagospodarowania przestrzennego w dokumencie wymieniono:

- 1) wymagania ładu przestrzennego, urbanistyki i architektury,
- 2) walory architektoniczne i krajobrazowe,

¹⁸ Diagnoza stanu turystyki województwa świętokrzyskiego, red. M. Smętkowski, Warszawa 2020.

¹⁹ Uchwała XLVII/833/14 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z 22 września 2014 r. w sprawie uchwalenia zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.

- 3) wymagania ochrony środowiska przyrodniczego, zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także wymagania osób niepełnosprawnych,
- 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury,
- 5) walory ekonomiczne przestrzeni i prawo własności; potrzeby obronności i bezpieczeństwa państwa.

W zakresie dziedzictwa kulturowego, za główne zadanie samorządu województwa w zakresie zagospodarowania przestrzeni kulturowej uznano skuteczniejszą ochronę i rewaloryzację zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne ich zagospodarowanie m.in. z myślą o wykorzystaniu tych zasobów jako elementu promocji i czynnika rozwoju gospodarczego, a także zapewnienie trwałych źródeł dofinansowywania prac rewaloryzacyjnych z dochodów budżetowych i pozabudżetowych np. z turystyki. Za istotne zadanie uznano wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie umacniania tożsamości kulturowej mieszkańców regionu przy jednoczesnym zachowaniu i kultywowaniu specyfiki lokalnej.

Za priorytetowe obszary działań samorządu województwa przyjęto:

- 1) intensyfikację i pogłębianie rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- 2) ochronę i rewaloryzację zabytkowych układów przestrzennych miast i wsi,
- 3) zachowanie i ochronę obiektów i zespołów o najwyższej randze oraz szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej i dziedzictwa światowego,
- 4) zachowanie najcenniejszych krajobrazów kulturowych,
- 5) promocję i eksponowanie najcenniejszych obiektów,
- 6) tworzenie warunków do współpracy samorządów lokalnych z partnerami społecznymi i prywatnymi w celu pozyskania środków na rewaloryzację zabytków.

Za główny cel polityki przestrzennej uznano zachowanie i umacnianie regionalnej tożsamości kulturowej, jak też zapewnienie ochrony i rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego, stosownie do przepisów ustawy o ochronie dóbr kultury oraz innych ustaw związanych z tą problematyką. Cel ten ma być realizowany przy pomocy celów wspomagających, tj. poprzez:

- 1) dążenie do pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego oraz objęcie ochroną cennych obiektów i zespołów zabytkowych oraz obszarów o wartościowym krajobrazie kulturowym,
- 2) przeprowadzenie prac rewaloryzacyjnych najcenniejszych zabytków, przede wszystkim układów urbanistycznych oraz obiektów i zespołów o szczególnych walorach,
- 3) ochronę i racjonalne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Cele te mają być realizowane poprzez następujące zasady:

- 1) respektowanie przepisów i wymagań ochronnych przy rewaloryzacji obiektów i zespołów zabytkowych objętych ochroną prawną,
- 2) racjonalne, zgodne z wymogami konserwatorskimi zagospodarowanie, użytkowanie i udostępnianie obiektów zabytkowych, z uwzględnieniem celów kulturowych i turystycznych,
- 3) unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np. dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo,
- 4) eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych,
- 5) komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy,
- 6) prowadzenie archeologicznych badań ratunkowych na terenach realizowanych lub przewidzianych do realizacji inwestycji wielkoobszarowych,
- 7) edukacja społeczna w zakresie wartości i znaczenia obiektów kulturowych dla promocji i rozwoju województwa oraz integracji regionalnej.

Głównym zadaniem polityki ochrony przestrzeni kulturowej ma być zabezpieczenie obiektów i zespołów zabytkowych, w tym dziedzictwa archeologicznego przed degradacją oraz sukcesywna renowacja, rewitalizacja oraz racjonalne ich udostępnienie drogą pełnego

wykorzystania instrumentów prawnych i finansowych przewidzianych w obowiązujących przepisach prawnych i programach. Realizacja tego zamierzenia ma odbywać się poprzez:

- 1) wnioskowanie o dokonanie wpisu cennych obiektów do rejestru zabytków,
- 2) egzekwowanie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz objęcie tymi planami wszystkich terenów szczególnej ochrony konserwatorskiej,
- 3) tworzenie warunków przestrzennych do organizacji parków kulturowych – wskazane jest przeanalizowanie możliwości tworzenia parków kulturowych na obszarach o wyróżniającym się krajobrazie kulturowym. W tym celu niezbędne jest wykonanie szczegółowej inwentaryzacji terenu i przygotowanie odpowiedniej dokumentacji,
- 4) podjęcie starań o utworzenie pomników historii.

W ramach polityki ochrony przestrzeni kulturowej sformułowano następujące obszary działań priorytetowych:

1. Rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów, zespołów oraz zabytkowych układów przestrzennych. Zakłada się, iż większość zrewaloryzowanych obiektów zabytkowych, zespołów i układów przestrzennych powinna zostać udostępniona na cele turystyczne oraz wykorzystana, jako element promocji i czynnik rozwoju gospodarczego. Dotyczy to w szczególności najcenniejszych zabytkowych zespołów urbanistycznych.
2. Kreowanie przestrzeni kulturowej.
3. Rozpoznanie i udokumentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

W dokumencie podkreślono znaczenie promowania dziedzictwa kulturowego przez turystykę oraz konieczność kompleksowego przebadania i rozpoznania całości dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, łącznie z badaniami archeologicznymi.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016²⁰ (z kontynuacją na lata kolejne)

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016 został przyjęty Uchwałą XXIX/524/13 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego. Stanowi on opracowanie strategiczne, które w sposób kompleksowy określa cele i działania województwa w zakresie opieki nad zabytkami. Najważniejszym działaniem jest ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego województwa świętokrzyskiego w celu zachowania go dla następnych pokoleń oraz budowania na jego bazie tendencji służących rozwojowi regionu, a także integracja społeczności lokalnych przy pomocy poszerzenia wiedzy o zasobach dóbr kultury i potrzebie ich ochrony. W dokumencie wyznaczono cel generalny: ochronę i zachowanie materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, w ramach którego wskazano do realizacji następujące cele szczegółowe i kierunku działań:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Kierunki działań:

- 1.1. Rozpoznanie i dokumentacja zasobów zabytkowych.
- 1.2. Ochrona zabytków ruchomych.
- 1.3. Ochrona zabytków nieruchomych.
- 1.4. Ochrona zabytków archeologicznych.
- 1.5. Ochrona zabytków układów architektonicznych.
- 1.6. Stworzenie warunków do powstania i rozwoju parków kulturowych oraz ochrona krajobrazu kulturowego.
2. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

- 2.1. Poprawa dostępu do zasobów dziedzictwa.

²⁰ Uchwała XXIX/524/13 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 25 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami województwa świętokrzyskiego na lata 2013-2016”.

- 2.2. Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego.
- 2.3. Wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionalnym.
3. Tworzenie warunków do wzmocnienia tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Kierunki działań:

- 3.1. Kulturowanie tradycji w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.
- 3.2. Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

4.2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Strategia Rozwoju Powiatu Staszowskiego na lata 2016-2025

Dokument został przyjęty Uchwałą Nr XXVIII/63/16 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 22 lipca 2016 r.²¹. Określono w nim wizję strategii powiatu staszowskiego, którą jest „Ziemia Staszowska w nurcie europejskich przemian technologicznych i społecznych”. Do jej urzeczywistnienia władze powiatu będą dążyć poprzez realizację przyjętego celu strategicznego, jakim jest: „Tworzenie optymalnych warunków zrównoważonego rozwoju gospodarczego i społecznego powiatu”. Ma on być realizowany poprzez 7 celów strategicznych:

Cel strategiczny I: Wyzwalanie inicjatyw w zakresie przedsiębiorczości i rozwoju gospodarczego powiatu oraz przeciwdziałaniu bezrobociu.

Cel strategiczny II: Rozbudowa infrastruktury drogowej, technicznej i informatycznej.

Cel strategiczny III: Ochrona środowiska, racjonalne wykorzystanie zasobów przyrody, aktywizacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich.

Cel strategiczny IV: Opieka zdrowotna, pomoc społeczna i psychologiczna, wsparcie osób z dysfunkcjami

Cel strategiczny V: Rozwój nauki i oświaty, upowszechnianie sportu i zdrowego trybu życia. Troska o zachowanie dóbr kultury

Cel strategiczny VI: Poprawa bezpieczeństwa obywateli, przeciwdziałanie zagrożeniom

Cel strategiczny VII: Rozwój powiatu poprzez kontakty krajowe i zagraniczne. Promocja sztandarowych produktów turystycznych i dóbr kultury.

Tym 7 celom strategicznym przyporządkowano 42 cele operacyjne. Ich realizacja ma przyczynić się do poprawy warunków życia mieszkańców powiatu i stanowić podstawę do dalszego długoletniego działania opartego na wspólnym porozumieniu różnych środowisk, co do zasadności przyjętych ustaleń i kierunków rozwoju.

Zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym powiatu staszowskiego, a co za tym idzie dotyczące także gminy Staszów, zawierają się w dwóch celach strategicznych:

- Cel strategiczny V: Rozwój nauki i oświaty, upowszechnianie sportu i zdrowego trybu życia. Troska o zachowanie dóbr kultury .

- Cel strategiczny VII: Rozwój powiatu poprzez kontakty krajowe i zagraniczne. Promocja sztandarowych produktów turystycznych i dóbr kultury.

Cel strategiczny V: Rozwój nauki i oświaty, upowszechnianie sportu i zdrowego trybu życia. Troska o zachowanie dóbr kultury – zgodnie ze strategią – ma być realizowany przez 7 celów operacyjnych, którymi są:

V.1. Rozwój oświaty w oparciu o szkoły wszystkich szczebli. Dostosowywanie programów nauczania do wymagań rynku pracy.

V.2. Poprawa materialnej bazy kształcenia, rozbudowa obiektów, realizacja remontów i zakup wyposażenia. Informatyzacja kształcenia.

²¹ Uchwała Nr XXVIII/63/16 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Powiatu Staszowskiego na lata 2016-2025.

V.3. Wspieranie działalności związków sportowych oraz klubów, organizowanie rozgrywek i festynów oraz innych imprez o charakterze masowym.

V.4. Organizacja nowych form kształcenia pod kątem możliwości i potrzeb uczniów, współpraca z przedsiębiorcami w procesie kształcenia zawodowego.

V.5. Działania zmierzające do zachowania dóbr kultury, zapobieganie dewastacji zabytków i pomników przyrody. Prowadzenie działalności edukacyjnych i promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego.

V.6. Budowa ścieżek edukacyjnych, domów kultury oraz świetlic.

V.7. Remont i konserwacja zabytków oraz tworzenie produktów turystycznych.

Cel strategiczny VII: Rozwój powiatu poprzez kontakty krajowe i zagraniczne. Promocja sztandarowych produktów turystycznych i dóbr kultury, ma być urzeczywistniany poprzez cele operacyjne:

VII.1. Wprowadzanie innowacyjnych metod dla pobudzenia aktywności gospodarczej i społecznej w kontaktach międzyregionalnych i międzynarodowych z wykorzystaniem programów krajowych i Unii Europejskiej.

VII.2. Nawiązywanie kontaktów gospodarczych i kulturalnych z innymi regionami w kraju i za granicą za pośrednictwem organizacji pozarządowych, fundacji i stowarzyszeń.

VII.3. Tworzenie płaszczyzn integracji i współpracy między głównymi aktorami rynku lokalnego a potencjalnymi odbiorcami oferowanych towarów i usług. Rozbudowa bazy turystycznej i rekreacyjnej.

VII.4. Promocja powiatu, jako ważna dziedzina życia gospodarczego. Tworzenie zespołów wykwalifikowanych osób dla realizacji projektów i pozyskiwaniu funduszy promocyjnych.

VII.5. Tworzenie markowych produktów turystycznych oraz ochrona przed likwidacją dotychczasowego dorobku.

W dokumencie wskazano na coraz większe znaczenie w gospodarce powiatu turystyki opierającej się w ostatnich latach na kilku ośrodkach- obiektach zabytkowych, w tym zespołu pałacowego w Kurozwękach z unikalną w Polsce hodowlą bizonów amerykańskich. Podkreślono wyjątkowe walory przyrodnicze regionu oraz dużą liczbę zabytków.

Program ochrony środowiska dla Powiatu Staszowskiego na lata 2021-2025 z perspektywą do roku 2030²²

Dokument został przyjęty Uchwałą Nr XXXI/10/21 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 26 marca 2021 r. Stanowi on narzędzie prowadzenia polityki ochrony środowiska w powiecie, która polega na tworzeniu warunków do działań związanych z ochroną środowiska i zrównoważonym rozwojem, czyli takim który będzie rozwojem gospodarczym, ekonomicznym i ekologicznym.

²² Uchwała Nr XXXI/10/21 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 26 marca 2021 r. w sprawie uchwalenia „Programu ochrony środowiska dla Powiatu Staszowskiego na lata 2021-2025 z perspektywą do roku 2030”.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Staszów na lata 2015-2025²³

Dokument został przyjęty Uchwałą Nr X/77/15 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 29 maja 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Staszów na lata 2015-2025. Określa on zasoby i potencjał miasta i gminy Staszów. Wyznacza główne kierunki rozwoju miasta i gminy Staszów oraz planowane działania zmierzające do ich realizacji, które w założeniu mają przyczynić się do przywrócenia ładu przestrzennego, rozwoju gospodarczego, odbudowy więzi społecznych, ochrony środowiska naturalnego, zachowania dziedzictwa kulturowego, a w efekcie poprawy jakości życia mieszkańców. Dokument zawiera koncepcję funkcjonowania miasta i gminy na najbliższe lata, wskazuje jej wizję i misję, cele strategiczne, działania priorytetowe, kierunki rozwojowe wraz z potencjalnymi możliwościami ich finansowania.

Wg wskazanej wizji w 2025 r. Gmina Staszów ma być „atrakcyjnym ośrodkiem gospodarczym, w którym przedsiębiorczy i aktywni społecznie mieszkańcy wykorzystają dziedzictwo kulturowe i naturalne”.

Za misję gminy uznano „tworzenie możliwości do rozwoju aktywności społecznej i gospodarczej, z wykorzystaniem tradycji przemysłowych regionu przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska naturalnego i kulturowego”, które zapewnią „wysoką jakość życia mieszkańców”. Ma ona być realizowana poprzez dwa cele strategiczne:

Cel 1: Przedsiębiorcza gmina Staszów;

Cel 2: Staszów – przestrzeń przyjazna do mieszkania.

Do celów strategicznych zostały przyporządkowane działania priorytetowe wyznaczające obszary, w ramach których będą realizowane zadania.

Cele strategiczny 1 – Przedsiębiorcza gmina Staszów – będzie realizowany poprzez trzy cele szczegółowe, tj.

1.1. Rozwój przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej.

1.2. Rozwój tożsamości i aktywności społecznej.

1.3. Wykorzystanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego gminy Staszów.

Cel strategiczny 2 – Staszów – przestrzeń przyjazna do mieszkania – będzie realizowany poprzez dwa cele szczegółowe:

2.1. Wzrost atrakcyjności warunków do mieszkania.

2.2. Kształtowanie przestrzeni publicznych na obszarze wiejskim i miejskim.

Dla kwestii związanych z dziedzictwem kulturowym i zabytkami znaczenia mają:

- cel szczegółowy 1.3, tj. wykorzystywanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego gminy Staszów, który ma być urzeczywistniany poprzez: organizację przemysłu turystycznego wykorzystującego dziedzictwo naturalne i kulturowe gminy oraz rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej, a także

- cel szczegółowy 2.2, tj. kształtowanie przestrzeni publicznych na obszarze wiejskim i miejskim, któremu ma służyć: tworzenie warunków do rozwoju rekreacji i kultury na obszarach wiejskich i miejskich oraz tworzenie funkcjonalnej i estetycznej przestrzeni publicznej.

²³ Uchwała Nr X/77/15 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 29 maja 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Staszów na lata 2015-2025.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Staszów

W latach 2000-2008 Rada Miejska w Staszowie przyjęła plany zagospodarowania przestrzennego:

- zespołu zabudowy przy ulicy PKWN w Staszowie (ob. przy ulicy Łącznik)²⁴,
- terenu zbiorników wodnych małej retencji na rzece Deście, w miejscowości Wólka Żabna i Kopanina²⁵,
- terenu osiedla „Wschód” w Staszowie²⁶,
- terenu położonego w miejscowości Grzybów²⁷.

Na terenach objętych ww. planami nie ma obiektów zabytkowych.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Staszów

23 sierpnia 2022 r. Rada Miejska w Staszowie podjęła Uchwałę Nr LXXI/570/22 w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Staszów. Studium jest najważniejszym dokumentem planistycznym stworzonym dla rozwoju miasta i gminy Staszów, obejmujących 6 osiedli miejskich oraz 35 sołectw. Kształtuje on strategiczną politykę planistyczną gminy, która zajmuje łączną powierzchnię 228 km². Dokument stanowi podstawę do sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Jest wyrazem polityki przestrzennej gminy i obok miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, dokumentem zawierającym wytyczne do kształtowania ładu przestrzennego. W studium zostało omówione dziedzictwo kulturowe i zabytki gminy, w tym zasoby środowiska kulturowego, wyszczególnione obiekty wpisane do rejestru zabytków, stanowiska archeologiczne oraz zabytki proponowane do ujęcia w GEZ.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta i Gminy Staszów

Dokument został opracowany i przyjęty przez Radę Miejską w Staszowie w 2016 r., a w 2017 r. zaktualizowany r.²⁸. Ma on znaczenie strategiczne, gdyż pozwala w sposób zaplanowany i ujednoczony prowadzić prace nad przywróceniem funkcji i odnową najbardziej zniszczonych obszarów gminy. Stanowi narzędzie do planowania, koordynowania i integrowania różnorodnych projektów z zakresu rewitalizacji. Ujmuje te działania w sposób kompleksowy, z uwzględnieniem aspektu społecznego, ekonomicznego, przestrzennego, tech-

²⁴ Uchwała Nr XVIII/171/2000 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 marca 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zespołu zabudowy przy ulicy PKWN w Staszowie.

Na mocy Uchwały Nr XIX/187/12 z dnia 9 lutego 2012 r. w sprawie zmiany ulic, dokonano zmiany nazwy ulicy PKWN na ulicę Łącznik. W myśl §2 do 31 grudnia 2016 r. stara nazwa ulicy była stosowana na równych prawach z nową.

²⁵ Uchwała Nr XXIV/233/2000 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 września 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zbiorników wodnych małej retencji na rzece Deście, w miejscowości Wólka Żabna i Kopanina.

²⁶ Uchwała Nr X/98/03 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 10 września 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Wschód” w Staszowie.

²⁷ Uchwała Nr XXIX/237/08 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 30 maja 2008 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w miejscowości Grzybów na obszarze gminy Staszów.

²⁸ Uchwała Nr XXVII/230/16 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 czerwca 2016 roku w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Staszów; Uchwała Nr XLII/368/12 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 12 kwietnia 2017 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XXVII/230/16 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 czerwca 2016 roku w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Staszów. Lokalny Program Rewitalizacji miał być realizowany w perspektywie czasowej 2016-2020, niemniej jego wytyczne nadal wykonywane, np. modernizacja budynku ratusza. W 2022 r. została ukończona renowacja pałacu w Wiśniowej, a w planach jest rewitalizacja okalającego go parku.

nicznego, środowiskowego i kulturowego związanego zarówno z danym obszarem, jak i jego otoczeniem. Zakłada optymalne wykorzystanie uwarunkowań charakterystycznych dla terenów gminy oraz wzmocnienie jej potencjału.

W dokumencie została szeroko opisana charakterystyka gminy z uwzględnieniem jej walorów przyrodniczych, historii i zabytków. W wielu miejscach wskazano pomysły na wykorzystanie istniejących obiektów zabytkowych, np. drewnianego budynku szkoły w Wiązownicy-Kolonii z 1909 r., który mógłby służyć jako Muzeum Szkolnictwa Wiejskiego oraz centrum aktywizacji społeczności lokalnej.

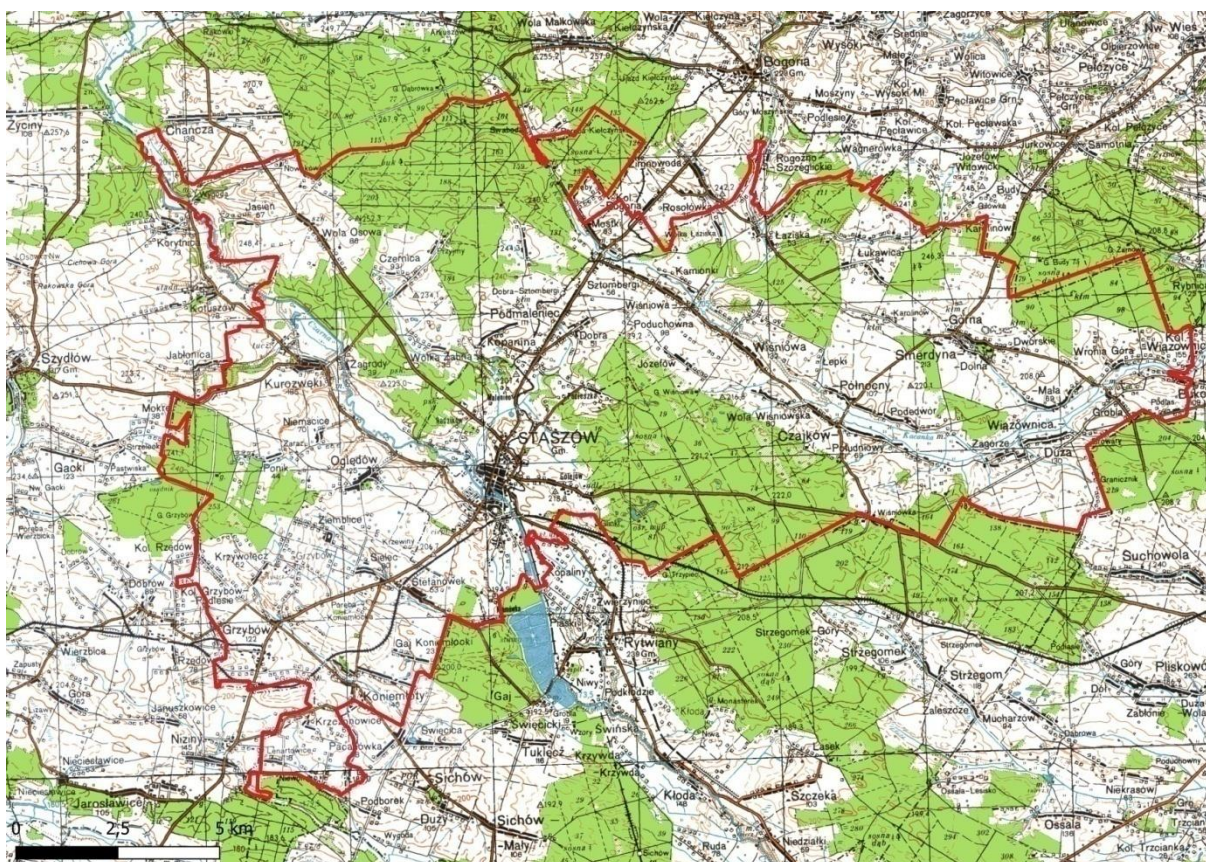
5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Mianem dziedzictwa określa się ogół wartości majątkowych lub niemajątkowych, odziedziczonych po przodkach lub poprzednich pokoleniach.

Według Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3 ust. 14) krajobraz kulturowy to „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka”.

5.2.1. ZARYS HISTORII OBSZARU GMINY STASZÓW

Gmina Staszów jest gminą miejsko-wiejską, położoną w południowo-wschodniej części województwa świętokrzyskiego. Jej siedzibą jest miasto Staszów. Gmina przynależy do powiatu staszowskiego; stanowi jego środkową i północno-zachodnią część. Zajmuje obszar 225,86 km².

Źródło: www.geoportal.gov.pl

Administracyjnie podzielona jest na miasto Staszów (Osiedle nr 1 „Północ”, Osiedle nr 2 „Ogrody”, Osiedle nr 3 „Stare Miasto”, Osiedle nr 4 „Staszówek, Osiedle nr 5 „Wschód”, Osiedle nr 6 „Ogłędowska”) i 35 sołectw, tj. sołectwo Czajków Południowy, sołectwo Czajków Północny, sołectwo Czernica, sołectwo Dobra, sołectwo Gaj Koniemłocki, sołectwo Grzybów, sołectwo Jasień, sołectwo Kopanina, sołectwo Koniemłoty, sołectwo Kurozwęki, sołectwo Krzywołęcz, sołectwo Krzczonowice, sołectwo Lenartowice, sołectwo Łaziska, sołectwo Łukawica, sołectwo Mostki, sołectwo Niemścice, sołectwo Ogłędów, sołectwo Poddębowiec, sołectwo Podmaleniec, sołectwo Ponik, sołectwo Sielec, sołectwo Smerdyna, sołectwo Stefanówek, sołectwo Sztombergi, sołectwo Wiązownica Duża, sołectwo Wiązownica-Kolonia, sołectwo Wiązownica Mała, sołectwo Wiśniowa, sołectwo Wiśniowa Poduchowna, sołectwo Wola Osowa, sołectwo Wola Wiśniowska, sołectwo Wólka Żabna, sołectwo Zagrody, sołectwo Ziemblice.

Sąsiaduje z gminami: powiatu staszowskiego (Szydłów, Bogoria, Rytwiany, Osiek), powiatu kieleckiego (Raków), powiatu buskiego (Tuczępy) i powiatu sandomierskiego (Klimontów).

Przez teren gminy przebiegają drogi wojewódzkie: 764 (Kielce – Staszów – Połaniec), 757 (Opatów – Staszów – Stopnica) i 765 (Chmielnik – Staszów – Osiek).

STASZÓW²⁹

Centrum administracyjnym i kulturalnym gminy jest miasto Staszów – należące do starszych miejscowości w regionie.

Jego nazwa ma charakter odmienny; pochodzi od zdrobniałej formy imienia Stanisław – Stasz.

Obszar gminy Staszów należał od czasów najdawniejszych do terenów intensywnie zasiedlanych przez człowieka, co poświadczają liczne znaleziska archeologiczne. W samym Staszowie odkryto cmentarzysko kultury łużyckiej lub pomorskiej.

Pierwsze informacje pisane o Staszowie pochodzą ze średniowiecza i dotyczą stojącego w nim kościoła. Istnienie kościoła i parafii jest poświadczone pod rokiem 1326 w wykazie dziesięciny papieskiej przesyłanej do Rzymu przez parafie biskupstwa krakowskiego (co ciekawe ówczesny pleban staszowski Piotr nie przedstawił wartości swych dochodów i stosownej opłaty nie złożył).

Wg powszechnie panującego przekonania wzmiankowany pod rokiem 1326 r. kościół nie był pierwszą świątynią. Pierwszy kościół w Staszowie miał zostać wybudowany ok. 1200 r. Ponoć stał do 1241 r. Wówczas miał być spalony przez Tatarów. Po niszczycielskim najeździe został odbudowany. W 1345 r. bp krakowski Jan Grot konsekrował murowany kościół staszowski pw. św. Bartłomieja. Miał on być wybudowany w latach 1342-1343.

Pierwszym znanym właścicielem Staszowa był Stasz, zw. Kmiotkiem. W 1345 r. brał on udział w uroczystości konsekracji kościoła dokonanej przez bpa Jana Grota. Kolejnymi znanymi dziedzicami miejscowości byli przedstawiciele znanych rodów możnowładczych: Skotnickich, Tarnowskich, Kurowskich, Jastrzębców, Rytwiańskich, Kurozwęckich, Łaskich.

W XVI w. za przyczyną Hieronima Łaskiego, wojewody sieradzkiego, Staszów stał się miastem. Wyjednał on u króla Zygmunta I Starego przywilej na odbywanie w Staszowie

²⁹ Staszów, w: F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 11, Warszawa 1880-1914, s. 286-287; ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, Radom 1915, s. 216-229; Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu (dalej: ADS), Akta parafii św. Bartłomieja w Staszowie (1858-1981); Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 3 (województwo kieleckie), Warszawa 1925, s. 120; Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930, s. 300; Katalog zabytków sztuki w Polsce, red. J. Łoziński, B. Wolff, t. III (woj. kieleckie), zesz. 11 (pow. sandomierski), Warszawa 1962, s. 105-110; ks. W. Siek, Opis historyczny parafii i miasta Staszów do 1918 r., Staszów 1990; ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, Radom 1915, s. 216-229; www.staszow.pl

trzech jarmarków w roku: w niedzielę po Wniebowstąpieniu Pańskim, w dzień św. Bartłomieja i na św. Urszuli. Dokument datowany jest na 11 kwietnia 1525 r. Niespełna rok później, 26 stycznia 1526 r. w Piotrkowie Trybunalskim Zygmunt I Stary na prośbę Łaskiego wydał kolejny przywilej dla staszowian, na mocy którego uzyskali oni prawo odbywania targów w każdy czwartek. Przywileje te miały duże znaczenie dla Staszowa i jego mieszkańców. Stwarzały miejscowej ludności warunki do bogacenia się. Jarmarki były okazją do prowadzenia wymiany handlowej wykraczającej poza obręb lokalnego rynku. Przybywali na nie kupcy z dalszych ośrodków, którzy oferowali swe wyroby, a także skupywali miejscowe produkty, by sprzedać je w innym miejscu. Targi były formą wymiany towarów w skali lokalnej. Miejscowym producentom dawały możliwość sprzedaży wytworów swej pracy. Ustanowione mocą przywilejów królewskich jarmarki i targi wpłynęły na rozwój miejscowego rzemiosła i handlu. Za ich sprawą Staszów zaczął szybko się rozwijać. Wkrótce stał się prężnym ośrodkiem miejskim, który wyglądem nawiązywał do miast zakładanych na prawie magdeburskim, z wytyczonym, centralnie usytuowanym, rynkiem i prostopadłe odchodzącymi od niego ulicami.

Po śmierci Hieronima Łaskiego, właścicielem Staszowa został jego syn Olbracht (Albrecht). W 1555 r. ustanowił on pierwszy cech rzemieślniczy, który zrzeszał tkaczy.

Wg rejestrow poborowych w 1564 r. miasto Staszów posiadało już 100 domów i liczyło ponad 600 mieszkańców. W 1578 r. na jego terenie działała kuźnia żelazna, dwa młyny, tartak, folusz i 38 warsztatów rzemieślniczych. W większości były to zakłady garncarskie i sukiennicze, produkujące wyroby wysokiej jakości, cieszące się uznaniem wśród odbiorców.

W XVI w. w Staszowie, w pobliżu rynku, stanął zbór ariański, który z czasem został zamieniony na kościół rzymskokatolicki pw. Ducha Świętego

Na początku XVII w. miasto znalazło się w posiadaniu rodu Tęczyńskich, którzy wspólnie zapisali się w jego historii. Za ich przyczyną kościół parafialny został rozbudowany i zmienił swój wystrój. W 1625 r. Katarzyna Tęczyńska założyła szkółkę parafialną. W 1621 r. Jan Tęczyński wydał przywilej cechowy dla kuśnierzy i krawców, który został wkrótce rozciągnięty na czapników, a w 1635 r. ustanowił cech zbiorowy dla kowali, strycharzy, rymarzy, powroźników, kotlarzy, mieczników, złotników, siodlarzy i błoniarzy. Przyczynił się także do powstania Bractwa Literackiego św. Anny realizującego cele religijne i oświatowe.

Po śmierci Jana Tęczyńskiego w 1637 r. Staszów stał się własnością Łukasza Opalińskiego, żonatego z Izabelą z Tęczyńskich. Nowy właściciel kontynuował przedsięwzięcia swych poprzedników. W 1648 r. wydał przywilej cechowy dla sukienników, a w 1655 r. dla szewców.

Staszów wspólnie rozwijał się do momentu najazdu szwedzkiego w 1655 r. W czasie wojny polsko-szwedzkiej zw. potopem został zniszczony kościół i część zabudowy miejskiej. Ludność padła ofiarą grabieży, mordów, a także umierała na skutek epidemii wleczonej przez wojsko (w 1656 r. tutejsi mieszkańcy zostali zdziesiątkowani przez dżumę). W wyniku tego podupadł handel i rzemiosło.

Po wojnie sytuację szczęśliwie uratowała szabelnia, założona w II połowie XVII w., produkująca szable zw. „staszówkami”. Pragnąc pomóc rzemieślnikom w 1670 r. Łukasz Opaliński wydał przywilej dla cechu garncarskiego.

Odbudowany po potopie szwedzkim Staszów ponownie został zniszczony i ograbiony podczas wojny północnej. Przemarsze wojsk, rabunki, gwałty, kontrybucje oraz epidemie różnych chorób (m. in. epidemia cholery w 1705 r.) zniszczyły miasto i sprawiły, że wyludniło się.

W tym czasie Staszów znajdował się w rękach Elżbiety Heleny z Lubomirskich Sieniawskiej, córki Stanisława Herakliusza Lubomirskiego i Zofii Opalińskiej, żony Adama Mikołaja Sieniawskiego. Remedium na trudną sytuację był przywilej wydany przez nią w maju 1718 r. dla ludności żydowskiej. Na jego mocy Żydzi otrzymali prawo wzniesienia bożnicy, założenia kirkutu oraz swobodnego zajmowania się handlem, rzemio-

ślem oraz warzeniem piwa i syceniem miodów. Społeczność żydowska mieszkała w Staszowie do 1610 r., kiedy to została usunięta za domniemany udział w mordzie rytualnym. Ponownie pojawiła się w mieście ok. 1690 r. Za sprawą przywileju Sieniawskiej zyskała ona konkretne korzyści, które pomogły jej w rozwoju osadnictwa. Z kolei ich obecność i aktywność w mieście pomogła w jego odbudowie.

W 1731 r. po ślubie księcia Augusta Aleksandra Czartoryskiego z Marią Zofią z Sieniawskich 1° voto Denhoffową, Staszów jako jej majątek posagowy, znalazł się w posiadaniu Czartoryskich. August Aleksander Czartoryski zapisał się w historii miasta złotymi zgłoskami. Za jego przyczyną rynek i ulice Staszowa zostały wybrukowane, w centrum powstały murowane kamienice, rozwinęła się manufaktura sukienników, na którą składało się kilkadziesiąt warsztatów pracujących na bazie sukna sprowadzanego z południa kraju. W 1755 r. powstał cech sukienników, a w 1760 r. do miasta przybyła grupa niemieckich fachowców trudniących się tym rzemiosłem. W tym czasie w Staszowie działały warsztaty rzemieślnicze: garbarzy, siodlarzy, rękawiczników, mydlarzy, zegarmistrzów, stelmachów, ślusarzy, kowali, mieczników, szewców, piekarzy, krawców, stolarzy, zdunów, szklarzy, złotników, kotlarzy, mosiężników, bednarzy oraz młyny prowadzone przez młynarzy. Od końca XVIII w. cotygodniowe targi odbywały się w czwartki. Oprócz nich były organizowane jarmarki, których było dwanaście w roku.

Ożywienie gospodarcze jakie nastąpiło w II połowie XVIII w. w Staszowie przyczyniło się do wzrostu zamożności jego mieszkańców. W latach 1786-87 stało w nim blisko 300 domów mieszkalnych, w tym 31 murowanych. Działało 14 sklepów z zagranicznymi towarami oraz wiele drobnych kramów. Miasto liczyło ok. 2500 mieszkańców.

Rozwój miasta przerwały rozbiory Rzeczypospolitej Polskiej i towarzyszące im wydarzenia, w tym działania wojenne, tj. chociażby powstanie kościuszkowskie. W ich wyniku Staszów i okolice podupadły gospodarczo. Ucierpiał handel i wytwórczość rzemieślnicza.

Na skutek III rozbioru Staszów znalazł się w obrębie cesarstwa austriackiego. Od 1809 r. był w granicach Księstwa Warszawskiego, a od 1815 r. w Królestwa Polskiego. W 1810 r. administracyjnie przynależał do departamentu radomskiego, powiatu staszowskiego. W 1816 r., w związku ze zmianami administracyjnymi, znalazł się w województwie sandomierskim (w 1837 r. przemianowanym na gubernię sandomierską) z siedzibą w Radomiu, obwodzie sandomierskim, powiecie staszowskim.

Wydarzenia historyczne I ćwierci XIX w.: wojny napoleońskie i związane z tym przemarsze wojsk, kontrybucji, mordy i rabunki, a także pożar w 1815 r., nie pozwalały podźwignąć się miastu. W tym czasie w Staszowie pracowało tylko 8 warsztatów sukienniczych.

Hr. Artur Potocki w trosce o poprawę zabudowy miejskiej i z chęci zastąpienia jej murowaną, wkrótce po niedawnym pożarze, wydał w 1817 r. stosowną ordynację. Rozumiejąc zasady gospodarki i zdając sobie sprawę, że o bogactwie posiadłości decyduje zamożność jej mieszkańców, podjął również działania wspierające lokalną wytwórczość, m.in. poprzez udzielanie pomocy sukiennikom.

W 1820 r. w Staszowie funkcjonowały: papiernia, garbarnie, farbiarnie i mydlarnie oraz fabryka sukna. Ta ostatnia składała się z 80 warsztatów prowadzonych przez „pojedynczych fabrykantów”, którym pomógł się zorganizować hr. Potocki. W 1823 r. w celu wsparcia „Fabryki Sukiennej” powołał on „Bank Wełniany”, czyli fundusz stały w wysokości 10000 złp. Przedsięwzięcie okazało się bardzo trafione. Dzięki środkom pozyskanym z funduszu sukienicy mogli poczynić w swych warsztatach inwestycje. W ich następstwie w krótkim czasie liczba majstrów wzrosła do 92, a „fabryka” udoskonaliła swoje wyroby. W tym czasie zaliczała się ona do czołowych przedsiębiorstw w branży w województwie sandomierskim. Produkowała 137200 łokci sukna, z czego prawie połowa wędrowała na rynki rosyjskie.

W 1821 r., w oparciu o wiekowe tradycje garncarskie, została uruchomiona w Staszowie na dużą skalę produkcja fajek glinianych zw. „stambułkami”, wysyłanych na rynki wschodnie. Wkrótce wytwarzany asortyment poszerzono o gliniane kałamarze i przyciski.

W tym czasie w Staszowie stało 71 domów murowanych i 283 drewniane. Mieszkało w nich 2955 osób, w tym 1393 chrześcijan i 1562 wyznania mojżeszowego. Z 1823 r. pochodzi pierwszy szczegółowy plan miasta.

W 1824 r. Staszów liczył 3866 mieszkańców i był największym miastem ówczesnego województwa sandomierskiego. Wkrótce utracił palmę pierwszeństwa na rzecz Radomia.

Trudnym momentem w dziejach miasta były czasy powstania listopadowego i wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831. W tym okresie Staszów, tak jak i reszta kraju, został dotknięty epidemią cholery, w wyniku której w ciągu jednego roku zmarło 461 osób.

W 1840 r. w Staszów zamieszkiwało 4812 mieszkańców. W mieście znajdowało się 357 domów, 2 kościoły rzymskokatolickie i bożnica. Swoją siedzibę miały w nim: Urząd Muncypalny, Sąd Powiatowy, Urząd Skarbowy, Urząd Pocztowy, Regent Powiatowy, Sekretarz Powiatowy, Strażnik Dochodów Tabaczknych.

W 1844 r., w związku z reformą administracyjną, Staszów znalazł się w guberni radomskiej, powiecie sandomierskim, okręgu staszowskim.

W 1848 r. Adam Potocki zniósł pańszczyznę i oczynszował włościan.

W 1850 r. została zmniejszona liczba organizowanych w mieście jarmarków do dziewięciu w roku, a w latach 60. XIX w. – do sześciu.

Od 1840 r. do 1863 r. burmistrzem Staszowa był Jan Malewski. Za jego czasów wybrukowano rynek i główne ulice, ponadto sporządzono tablice z ich nazwami oraz wytyczono drogę do Opatowa. W 1851 r. otwarto szpital św. Adama z kilkudziesięcioma łózkami. W 1862 r. został założony nowy cmentarz parafialny. W latach 1864-1865 pojawiły się w mieście nowe latarnie.

Budynek dawnego szpitala św. Adama w Staszowie,
źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Dawny_szpital_w_Staszowie

W 1857 r. Staszów miał 5104 mieszkańców, w tym 3303 osoby wyznania mojżeszowego oraz 367 domów, w tym 107 murowanych. Pod koniec 1865 r. liczył 6167 mieszkańców,

z czego 3947 osób stanowili Żydzi. Administracyjne miasto należało do powiatu sandomierskiego guberni radomskiej.

W 1866 r., w wyniku ukazów carskich znoszących prawa dziedziczne i dominialne skarbu, instytucji i osób prywatnych wobec miast, Staszów przestał być miastem prywatnym. Został całkowicie uwolniony spod kurateli dotychczasowych właścicieli, którymi byli hr. Potoccy.

Lata 60. i 70. XIX w. były trudne dla Staszowa i jego mieszkańców. Podupadły rzemiosło i handel, nie funkcjonowała manufaktura, a wielki pożar w 1874 r. strawił dużą część zabudowań.

W 1886 r. na wolnym terenie nad rzeką Czarną założono park miejski, istniejący do dziś.

W latach 80. XIX w. liczba mieszkańców przekroczyła 8 tysięcy, z tego większość stanowiły osoby wyznania mojżeszowego. W mieście stacjonował 800-osobowy pułk kawalerii carskiej, dla którego wybudowano koszary, stajnie, ujeżdżalnię oraz magazyny. W związku z ich obecnością w pejzażu miasta pojawiła się cerkiew św. Jerzego, wzniesiona na początku XX w. przy ul. Krakowskiej. Wcześniej dom modlitwy ludności prawosławnej mieścił się w domu z podcieniami na rogu Rynku i ul. Kościelnej.

Nieistniejąca cerkiew św. Jerzego w Staszowie, 1916 r.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Cerkiew_s%C5%9C._Jerzego_w_Staszowie

Na przełomie wieków XIX i XX Staszów odczuł ożywienie gospodarcze. Zostały uruchomione: browar, dwie fabryki sody, dwa młyny wodne oraz fabryka papieru. Ruszyła drukarnia. To przełożyło się na znaczny wzrost handlu i wytwórczości rzemieślniczej. W tym czasie w mieście pracowało blisko 200 rzemieślników różnej specjalności: 50 szewców, 24 krawców, 20 bednarzy, 16 piekarzy, 14 stolarzy, 12 murarzy, 10 czapników, 10 garncarzy, 17 kuźnierzy, 14 stolarzy i 18 rzeźników, a także ok. 120 sklepów. Rozwój gospodarczy wpłynął na ożywienie społeczne. W 1899 r. zostało założone Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe, a w 1900 r. powstała Ochotnicza Straż Pożarna. Z inicjatywy Polskiej Macierzy Szkolnej otwarto szkolną bibliotekę i czytelnię liczącą ponad tysiąc woluminów.

W 1913 r. w Staszowie stało 424 domy, z czego 282 było obiektami murowanymi. Miasto zamieszkiwało ponad 11 tys. osób, co pod względem liczby ludności plasowało go na trzecim miejscu w ówczesnej guberni radomskiej, za Radomiem i Ostrowcem.

W latach 1915-1917 Austriacy wybudowali kolejkę wąskotorową biegnącą przez Staszów, relacji Szczucin – Bogoria – Jędrzejów.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Staszów znalazł się w powiecie sandomierskim województwa kieleckiego. Wg Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. mieszkało w nim 8357 osób, w tym 3880 mężczyzn i 4477 kobiet. 3629 osób było rzymskimi katolikami, 4704 stanowiły osoby wyznania mojżeszowego, 5 było ewangelikami, 16 innych wyznań chrześcijańskich, 3 innych religii. 4384 osoby zadeklarowało narodowość polską, 3969 – żydowską, a 3 – inną. W mieście znajdowało się 719 budynków mieszkalnych (3 z nich były niezamieszkałe) oraz 3 inne budynki zamieszkałe.

W grudniu 1924 roku decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Staszowa przyłączono Staszówek.

W międzywojniu w mieście funkcjonowały garbarnie, młyny, fabryka wódek i likierów, wapiennik oraz szereg sklepów i warsztatów rzemieślniczych, hotele, restauracje, piwiarnie i kawiarnia. Działały: Stowarzyszenie Kupców oraz cechy: szewski, kowalsko-ślusarski, kołodziejsko-stolarski i krawiecki. Rozwijała się spółdzielczość. Były dwa banki: Bank Ludowy oraz Bank Spółdzielczy. Funkcjonował szpital powszechny św. Adama, dom starców, szkoły, w tym gimnazjum, ochotnicza straż ogniowa, Opatowsko-Sandomierska Spółka Rolna. Swoją siedzibę miały tu: sąd grodzki, i sąd okręgowy w Radomiu. Targi odbywały się w poniedziałki i czwartki.

Okres II wojny światowej przyniósł ogrom strat ludnościowych i materialnych. Z ponad 9 tys. staszowian we wrześniu 1939 r., w marcu 1945 r. miasto zamieszkiwało jedynie 4,5 tys. osób. Tak duży spadek liczby ludności był związany z eksterminacją społeczności żydowskiej. W wyniku bombardowań lotniczych w sierpniu 1944 r. zniszczeniu uległo 80% zabudowy miasta. Ucierpiał m.in. ratusz, kamienice w rynku, kościół Ducha Świętego.

W pierwszych latach powojennych głównym źródłem utrzymania mieszkańców był handel i rzemiosło. Likwidacja prywatnych zakładów i sklepów, która zaczęła się w końcu lat 40. XX w. nie ułatwiała odbudowy miasta, przeciwnie – przyczyniała się do jego stagnacji gospodarczej i odpływu ludności do większych ośrodków miejskich. Na początku lat 50. XX w. w Staszowie powstały Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska oraz Spółdzielnia Pracy Metalowców „Wumet”. W 1961 r. miasto liczyło blisko 6 tysięcy mieszkańców, z czego ok. 2,5 tysiąca osób było zatrudnionych w przemyśle, handlu i zakładach usługowych oraz w rolnictwie. Dużym problemem był brak wodociągów i kanalizacji. Mieszkańcy czerpali wodę głównie z „kanału młyńskiego”.

Momentem przełomowym w powojennej historii Staszowa było odkrycie w okolicach złóż siarki w latach 60. XX w. i uruchomienie w 1966 r. kopalni siarki w Grzybowie. Wielu mieszkańców Staszowa znalazło zatrudnienie w zakładzie, co wpłynęło na poprawę ich warunków ekonomicznych. W ślad za tym nastąpił bum budowlany. Powstały nowe osiedla mieszkaniowe, poprawił się stan dróg i infrastruktury miejskiej, został przebudowany rynek, założono wodociągi i kanalizację, a w styczniu 1970 r. powstał oddział PKS. Początkowo dworzec autobusowy mieścił się na rynku. Na początku lat 70. XX w. został przeniesiony na plac przy ówczesnej ul. Karola Świerczewskiego (ob. Józefa Piłsudskiego), a od lat 80. XX w. znajduje się przy ul. Krakowskiej.

Drugim ważnym wydarzeniem, które wpłynęło stymulująco na rozwój Staszowa była budowa elektrowni w Połańcu w latach 70. XX w. W 1976 r. miasto liczyło 11 tysięcy mieszkańców.

W wyniku reformy administracyjnej kraju zaprowadzonej w 1975 r. Staszów znalazł się w granicach nowo utworzonego województwa tarnobrzeskiego. W 1999 r. wszedł w skład województwa świętokrzyskiego.

Większość miejscowości gminy Staszów legitymuje się starą metryką. Ze Staszowem łączy je wspólna historia, a w większości przypadkach w przeszłości ci sami właściciele.

KONIEMŁOTY³⁰

Koniemłoty należą do starszych miejscowości ziemi staszowskiej. Istniały już w I połowie XIII w. i już wówczas były ważnym ośrodkiem. Tu bowiem w 1246 r. odbył się zjazd dostojników małopolskich z udziałem księcia sandomierskiego Bolesława Wstydlivego.

Pod rokiem 1326, w wykazie dziesięciny papieskiej przesłanej do Rzymu przez parafie biskupstwa krakowskiego, poświadczono jest istnienie parafii w Koniemłotach. Wieś należała wówczas do klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu, a stojący w niej kościół parafialny był obiektem drewnianym. Wiele wskazuje na to, że budowa świątyni miała miejsce w I połowie XIII w., a jej fundatorami byli właśnie benedyktyni świętokrzyscy. W 1270 r. Bolesław Wstydlivy wydał przywilej, w którym potwierdził nadania dokonane na rzecz benedyktynów przez poprzedników („per nostros predecessores” – „przez naszych poprzedników”). A zatem wieś była w posiadaniu zakonników ze Świętego Krzyża przed 1270 rokiem. Wg niektórych historyków mieli oni nią władać już od lat 20. XII w. z nadania księcia Bolesława Krzywoustego.

Wg „Księgi uposażeń diecezji krakowskiej” ks. Jana Długosza ok. 1470 r. w Koniemłotach stał kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP. Od 1493 r. do kasaty zakonu w 1819 r. parafia była prepozyturą klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu.

W 1527 r. wieś, w drodze wymiany, przeszła we władanie Hieronima Łaskiego, wojewody sieradzkiego, żonatego z Anną z Kurozwęckich. Przez kolejne wieki była w posiadaniu przedstawicieli rodów: Łaskich, Zborowskich, Tęczyńskich, Opalińskich, Lubomirskich, Sieniawskich, Czartoryskich, Potockich.

W końcu XV wieku lub na początku XVI w. drewniany kościół spłonął. Na jego miejscu postawiono nowy, murowany. W latach 1637-1649 staraniem prepozyta ojca Łukasza Sokołowskiego został gruntownie przebudowany dotychczasowy murowany kościół, albo też wzniesiony nowy. Jego konsekracja miała miejsce w 1649 r. W I połowie XVIII w. za sprawą ojca Ambrożego Lipskiego do świątyni dobudowano kaplicę św. Benedykta, którą ukończono w 1732 r. W 1770 r. świątynia stanęła w ogniu. Jej odbudowa trwała kilka lat.

Mocą dekretu kasacyjnego z 1819 r. zaborca rosyjski zlikwidował klasztor benedyktyński na Świętym Krzyżu. W 1825 r. obsługę parafii Koniemłoty przejęli księża świeccy.

Od co najmniej I połowy XVIII w. istniał we wsi, przy kościele, szpital, czyli przytułek dla starców. Jest on wspomniany w wizytacji ks. J. Chojnackiego z 1748 r. Do szpitala należała rola zagrodników (412 zagonów). Ubodzy byli zobowiązani do posługiwania w kościele.

W 1815 r. w Koniemłotach, z inicjatywy ks. Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej została założona szkoła. Mieściła się ona w nieistniejącym budynku, stojącym na placu przy ob. ulicy Szkolnej. Obiekt w okresie międzywojennym został rozbudowany o część piętrową (wschodnią).

W 1827 r. we wsi stało 46 domów, w którym mieszkało 364 osoby. Wg Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, we wsi Koniemłoty stało 109 budynków mieszkalnych. Wieś zamieszkiwało 683 osoby, w tym 341 mężczyzn i 342 kobiety, wszyscy zadeklarowali wiarę rzymskokatolicką i narodowość polską.

W 1923 r. w Koniemłotach powołano do życia ochotniczą straż pożarną. W 1925 r. została dla niej wybudowana we wsi drewniana remiza strażacka. Strażacy użytkowali ją do

³⁰ <http://koniemloty.pl/archiwalna/sownik.html>; Koniemłoty, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 4, s. 332; ADS, Akta parafii w Koniemłotach (1821-1983); ks. J. Wiśniewski, Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w stopnickim, Mariówka 1929, s. 107-117; Skorowidz miejscowości, s. 133; www.staszow.pl.

1944 r., kiedy to na jej miejscu postawiono nowy budynek. Ob. jednostka OSP ma swą siedzibę w remizie oddanej do użytku w latach 70. XX w.

W 1988 r. został wzniesiony w Koniemłotach nowy budynek szkolny.

Od XIX w. do 1954 r. wieś administracyjnie należała do gminy Oględów, która swą siedzibę miała w Koniemłotach. W latach 1954-1972 wchodziła w skład gromady Koniemłoty. W styczniu 1973 r. znalazła się w gminie Staszów.

OGLEDÓW³¹

Nazwa miejscowości ma charakter patronimiczny. Pochodzi od imienia jej założyciela – Oględa. Wieś ma średniowieczną metrykę. Z pewnością istniała już w XIII w., bowiem w 1252 r. odbył się w niej wiec senatorski zwołany przez księcia Bolesława Wstydlwego, a w 1256 r. miał miejsce tutaj kolejny wiec.

Ks. Jan Długosz podaje, że w Oględowie, własności Jana Rytwiańskiego h. Jastrzębiec, od 1477 r. wojewody krakowskiego, był folwark, karczmy i zagrodnicy, młyn i łąny kmiece, dające dziesięcinę zbożową i konopną prebendzie w Rytwianach. Jedno pole folwarczne dawało dziesięcinę klasztorowi w Beszowej.

Po Rytwiańskich, właścicielami wsi byli: Kurozwęccy, Łascy, Tęczyńscy, Opalińscy, Lubomirscy, Sieniawscy, Czartoryscy i Potoccy.

W 1827 r. w Oględów liczył 320 mieszkańców i miał 41 domów. W 1848 r. hr. Adam Potocki zniósł pańszczyznę i oczynszował chłopów. W 1890 r. folwark Oględów został rozparcelowany, a jego grunty sprzedane niemieckim kolonistom. Niemcy mieszkali we wsi i jej okolicach do początków XX w. Opuścili te strony ok. 1914 r.

W XIX w., ok. 1815 r. we wsi uruchomiono szkołę początkową ogólną. W 1911 r. zostało założone Stowarzyszenie Spożywcze prowadzące sklep.

W Oględowie były silnie zakorzenione tradycje patriotyczne. W czasie powstania styczniowego przynajmniej dwóch mieszkańców wsi, o nazwisku Żaczek, brało udział w walkach. W 1915 r., podczas przemarszu I Brygady Legionów, w budynku należącym do rodziny Skalskich zatrzymał się Józef Piłsudski. Na ścianie tego domu w 1936 r. wmurowano okolicznościową tablicę przypominającą historyczną wizytę. W czasie II wojny światowej budynek został zniszczony. Na jego miejscu wzniesiony nowy, zachowując jednak ścianę z tablicą.

W 1917 r. w Oględowie zawiązała się komórka Polskiej Organizacji Wojskowej. W tym samym roku powstała straż ogniowa. Wielu tutejszych mieszkańców zaangażowało się w ruch ludowy. Już przez I wojnę światową istniała we wsi grupa ludowa „Zaranie”. W okresie międzywojennym oględowianie zasilali szeregi Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast” i Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, a potem Stronnictwa Ludowego. Młodzi działali w Związku Młodzieży Wiejskiej.

Wg Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, wieś Oględów miała 87 budynków mieszkalnych i 567 mieszkańców, w tym 289 mężczyzn i 278 kobiet, wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej.

W czasie II wojny światowej wielu mieszkańców prowadziło działalność konspiracyjną, głównie w szeregach Batalionów Chłopskich.

W 1944 r. Niemcy zabili kilka osób i spalili dwie stodoły należące do Jana Słomki i Józefa Strojnego, w których była przechowywana broń oraz amunicja. Aresztowali 17 mężczyzn, których wywieźli do Ostrowca Św. i tam rozstrzelali.

³¹ Oględów, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 7, s. 405; Skorowidz miejscowości, s. 133; www.staszow.pl; Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsaufnahme am 1. März 1943, Kraków 1943, s. 51.

Dom, z tablicą upamiętniającą pobyt Józefa Piłsudskiego w Oględowie

Od XIX w. do 1954 r. istniała gmina Oględów; przez wiele lat jej siedziba mieściła się w Koniemłotach. W okresie międzywojennym w granicach gminy Oględów, leżącej w powiecie stopnickim – wg spisu powszechnego z 1921 r. – znajdowały się: leśnictwo Adamówka, leśniczówka Borki, wieś Gaj Koniemłocki, wieś Gaj Święcicki, wieś Grobla, wieś Grzybów, wieś Koniemłoty, wieś i folwark Krzczonowice, wieś Krzywołęcz, wieś Lenartowice, os. młyńska Młynczyska, wieś Niemścice, wieś i folwark Niziny, wieś Oględów, wieś Pacanówka, wieś Podborek, wieś i folwark Sichów Duży, wieś Sichów Mały, wieś Sielec, wieś Stefanówek, leśnictwo Sydzyna, wieś Święcica, wieś Tuklęcz, kolonia Wygoda, wieś Zaraz, wieś Zięblice (oryg. pisownia). Zamieszkiwało ją 7251 osób.

Niemiecki sumaryczny spis ludności z 1943 r. oszacował liczbę mieszkańców gminy Oględów (Gaj Koniemłocki, Grobla, Grzybów, Koniemłoty, Krzywołęcz, Krzczonowice, Niemścice, Niziny, Oględów, Pacanówka, Podborek, Sichów Duży, Sichów Mały, Sielec, Stefanówek, Święcica, Tuklęcz, Ziemblice) na 7741 osób, z czego 651 stanowili mieszkańcy wsi Oględów.

Po II wojnie światowej gmina zachowała przynależność administracyjną; w 1948 r. nazwę powiatu stopnickiego zamieniona na buski, w związku z czym gmina Oględów znalazła się w powiecie buskim. W 1952 r. obejmowała 17 gromad (Grobla, Grzybów, Koniemłoty, Krzywołęcz, Krzczonowice, Niemścice, Niziny, Oględów, Pacanówka, Podborek, Sichów Duży, Sichów Mały, Sielec, Stefanówek, Święcica, Tuklęcz i Ziemblice).

W 1954 r. gmina Oględów została zlikwidowana. Wieś Oględów znalazła się w gromadzie Sielec (na mocy uchwały nr 13a/54 WRN w Kielcach z dnia 29 września 1954 r. gromada Sielec przynależała do powiatu buskiego; 1 października 1954 r. znalazła się w granicach powiatu staszowskiego). Wraz ze zniesieniem gromady z końcem 1959 r., wieś Oględów weszła w skład gromady Kurozwęki. Po reaktywacji gmin wraz z nastaniem 1973 r., gmina Oględów nie została przywrócona. Jej dawny obszar wszedł w skład gminy Staszów.

Nazwa miejscowości ma charakter kulturowy i wiąże się z formą i metodami osadniczymi. Została ukuta od „siodła”, czyli niewielkiej siedziby ludzkiej.

W źródłach pisanych miejscowość pojawia się dość późno. Ale początki osadnictwa na tym terenie sięgają neolitu, o czym świadczą znaleziska archeologiczne. W miejscowości odkryto bowiem ślady osad kultury pucharów lejkowatych. Znaleziono także ślady osadnictwa z wczesnej epoki brązu, kultury łużyckiej oraz z wczesnego średniowiecza i średniowiecza.

W XVI w. wieś znajdowała się w posiadaniu Gołuchowskich. Wg rejestrów poborowych pow. wiślickiego w r. 1579 Sielec w parafii Koniemłoty, będący własnością kasztelana żarnowieckiego, Andrzeja Gołuchowskiego, miał: 7 osadników, 3½ łana, 1 zagrodnika, 2 kormorników, 5 biednych.

Na początku XVII w. wieś przeszła w ręce Dębickich h. Gryf. W I ćwierci XVII w. w Sielcu miał zostać wybudowany zbór ewangelicko-reformowany (kalwiński). Jego fundację przypisuje się rodzinie Dębickich. Pierwsza informacja o zborze pochodzi z 1625 r. i wiąże się z osobą Pawła z Żarnowca zw. Żarnovius'em lub Żarnovitius'em. Był on synem wybitnego duchownego Jednoty Małopolskiej, Grzegorza z Żarnowca. W dniach 26-29 września 1625 r. występował na synodzie prowincjonalnym Jednoty Małopolskiej jako minister zboru sieleckiego. Informacja ta nie przesądza, że zbór sielecki powstał w XVII w. Brak jest bowiem danych o erekcji owej placówki duszpasterskiej. Ponadto wieś w II połowie XVI w. znajdowała się w rękach kalwinów Gołuchowskich. Być może pierwszy zbór powstał jeszcze XVI w. Pewne jest, że był to obiekt drewniany i służył do 1781 r.

W II połowie XVIII w. dobra Łubnice wraz z Sielcem znalazły się w posiadaniu ks. Augusta Aleksandra Czartoryskiego, dziedzica dóbr staszowskich. Nowy właściciel był katolikiem, ale troszczył się o kalwińską świątynię. W latach 80. XVIII w. przy jego wydatnej pomocy finansowej wzniesiono we wsi murowany zbór i wyposażono go. Świątynia służyła przybyłym w te strony Niemcom – specjalistom z branży włókienniczej, protestantom. Po śmierci ks. Augusta Czartoryskiego w 1782 r., dobra staszowskie z Sielcem odziedziczyła jego córka Izabela, zamężna z marszałkiem wielkim koronnym, Stanisławem Lubomirskim. Objęła ona zbór opieką, który był ośrodkiem duszpasterskim staszowskich rzemieślników – protestantów. Kolejnym właścicielem posiadłości został, po śmierci Lubomirskiej w 1816 r., hr. Artur Potocki. On również jako dziedzic wsi i kolator zboru, troszczył się o jego stan. Przy pomocy ks. Andrzeja Skierskiego, długoletniego pastora sieleckiego, osiedlił w Oględowie, Niemścicach i Przeczowie kolonistów niemieckich wyznania luterńskiego. Ci stali się wiernymi zboru sieleckiego. Zbór sielecki funkcjonował do II wojny światowej. W 1939 r. zmarł ostatni pastor, ks. Kazimierz Szefer.

W 1827 r. Sielec liczył 183 mieszkańców i 20 domów. U schyłku XIX w. istniały wieś i folwark. Folwark wchodził w skład dóbr Łubnice. Wieś zamieszkiwało 36 osób, jej obszar liczył 615 mórg.

Wg Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, we wsi Sielec było 60 budynków mieszkalnych i 399 mieszkańców, w tym 190 mężczyzn i 209 kobiet. 378 było rzymskimi katolikami, 21 ewangelikami; 398 osób zadeklarowało narodowość polską, 1 inną. W 1943 r., wg niemieckiego sumarycznego spisu ludności, w Sielcu mieszkało 370 osób.

Od XIX w. do 1954 r. Sielec przynależał do gminy Oględów. W 1954 r. została utworzona gromada Sielec z siedzibą GRN w Sielcu. W jej skład weszły: Sielec, Oględów, Stefanówek i Ziemblice. W momencie ustanowienia gromady przynależała ona do powiatu buskiego. 1 października 1954 r. znalazła się w granicach powiatu staszowskiego. Wraz ze znie-

³² Sielec, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 10, s. 526; Skorowidz miejscowości, s. 133; www.staszow.pl; Amtliches, s. 51; W. Kriegseisen, Zbór kalwiński w Sielcu koło Staszowa, w: <http://rcin.org.pl>

niem gromady Sielec 31 grudnia 1959 r., wieś Sielec przynależała do gromady Koniemłoty. Od 1973 r. leży w gminie Staszów.

KUROZWEKI³³

Kurozweki należą do starszych miejscowości w regionie. Po raz pierwszy ich nazwa pojawia się w źródłach w XII w. i ma związek z właścicielem miejscowości – Krzesławem z Kurozwek.

Wg niektórych historyków właśnie w XII w. został wzniesiony w Kurozwekach kościół; jako datę jego budowy podawany jest rok – 1157. Parafia Kurozweki była erygowana w 1347 r.

Najpewniej w II połowie XIV w. Kurozweccy na kępie, wśród bagnistych rozlewisk rzeki Czarnej wzniesli zamek. Był to obiekt drewniano-murowany. Obejmował owalny kamienny mur i drewnianą wewnętrzną zabudowę, miał wybrukowany dziedziniec. Za fundatora zamku zwykło się uważać Dobiesława z Kurozwek; sam obiekt po raz pierwszy w źródłach pojawia się pod rokiem 1400. Rezydencja Kurozweckich na przestrzeni 600 lat była wielokrotnie przebudowywana i rozbudowywana, aż osiągnęła obecną formę.

Od co najmniej XV w. Kurozweki posiadały prawa miejskie; dokładna data ich nadania nie jest znana. Przyjmuje się, że otrzymały je przed 1400 r.

W II połowie XV w., około 1470 r. Piotr z Kurozwek ufundował na miejscu dotychczasowej świątyni murowany kościół. 1 sierpnia 1487 r., po śmierci proboszcza Mojżesza z Brzeźnicy, oddał on kościół wraz z probostwem i całym jego uposażeniem pod opiekę kanoników regularnych św. Augustyna w Krakowie.

W I połowie XVI w. Kurozweki znalazły się w posiadaniu Lanckorońskich h. Zadora. Ci, w tym czasie przeszli na arianizm. Wygnali zakonników, zajęli uposażenie parafii, ograbili kościół i zamienili go na zbór. W 1594 r. kanonicy regularni powrócili do Kurozwek, a świątynia na powrót stała się rzymskokatolicką.

Na początku XVIII w., ok. 1705 r. przez tutejsze okolice przetoczyła się epidemia cholery. Pamiątką po morowym powietrzu jest kościółek pw. św. Rocha.

W 1752 r. w posiadanie Kurozwek weszli Sołtykowie. Stało się to za sprawą małżeństwa Anny z Dembińskich Lanckorońskiej z Maciejem Sołtykiem. W 1833 r. właścicielem Kurozwek został Paweł Popiel. Majątek wniosła mu w posagu Emilia Sołtykówna, córka Anastazji z Rudnickich i Antoniego.

W 1827 r. kanonicy regularni św. Augustyna, po śmierci Antoniego Ungiera, ostatecznie ze swego zgromadzenia proboszcza, zrzekli się probostwa kurozweckiego na rzecz świeckiego duchowieństwa. Od tego czasu do dziś parafię obsługują księża diecezjalni.

W 1827 r. miejscowość miała 715 mieszkańców i 104 domy, zaś w 1860 r. liczyła 769 mieszkańców, w tym 214 osób wyznania mojżeszowego oraz posiadała 113 domów, z czego 20 było obiektami murowanymi.

W latach 40. XIX w. Anastazja z Rudnickich Sołtykowa zakupiła budynek klasztoru i umieściła w nim ufundowany przez siebie szpital. Wkrótce Paweł Popiel dobudował do niego skrzydło. W szpitalu opiekę nad chorymi sprawowały siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, sprowadzone przez Anastazję Sołtykową. Placówka posiadała 50 łóżek i była największą w regionie.

Podczas powstania styczniowego w szpitalu leczyli się ranni powstańcy.

W 1866 r. Kurozweki przestały być miastem prywatnym, a w 1870 r. utraciły prawa miejskie stając się osadą miejską.

³³ Kurozweki, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 4, s. 935; Skorowidz miejscowości, s. 131-132; www.staszow.pl; Amtliches, s. 51; ADS, Akta parafii w Kurozweki (1809-1979); ks. J. Wiśniewski, Historyczny opis kościołów, s. 125-143.

Pod koniec XIX w. w miejscowości był: szpital, dom schronienia dla starców i kalek, szkoła początkowa i 150 domów. Najbliższe stacje pocztowe znajdowały się w Chmielniku i Stopnicy. Liczba mieszkańców dochodziła do 1000 osób.

Od XIX w. do 1954 r. Kurozwęki były siedzibą gminy. W 1867 r. w obrębie gminy, która liczyła 12560 mórg, mieszkało 3083 osób, znajdowały się: dwie szkoły początkowe, liczne zakłady przemysłowe nad Czarną: młyny, tartaki, bibularnie, gorzelnia i smolarnie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, wg Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, w jej skład wchodziły: leśniczówka Batóg, wieś Chańcza, wieś i folwark Czernica, osada Dorczów, folwark Góry Jabłonickie, wieś Jabłonica, wieś Jasień, leśniczówka Karczma, osada Kasztelan, leśniczówka Kolanka, wieś Korytnica, osada młyńska Korytnica-Jasień, wieś i folwark Kotuszów, osada miejska i folwark Kurozwęki, leśniczówka Malenice, leśniczówka i wieś Mokre, leśniczówka Nowakówka, wieś Ponik, wieś i leśniczówka Przyjmy, wieś Wola Osowa, leśniczówka Wolskie, Wieś Wólka Żabna, folwark Wydymacz, wieś Zagrody. Gminę zamieszkiwało 4834 osoby. Przyna- leżała ona do powiatu stopnickiego.

Osada miejska Kurozwęki miała 147 domów mieszkalnych i 1 dom inny zamieszkały. Liczyła 1033 mieszkańców, w tym 470 mężczyzn i 563 kobiety; wśród nich było 809 rzymskich katolików i 224 osoby wyznania mojżeszowego, 967 osób zadeklarowało narodowość polską, a 66 – żydowską. W obrębie folwarku Kurozwęki stało 12 budynków mieszkalnych. Mieszkało w nich 140 osób, w tym 58 mężczyzn i 82 kobiety, wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej.

Rynek w Kurozwękach, lata 30. XX w.; źródło: <https://www.facebook.com/staszow>

W 1943 r. gminę Kurozwęki, obejmującą: Chańczę, Czernicę, Jabłonicę, Jasień, Korytnicę, Kotuszów, Mokre, Ponik, Wolę Osową, Wólkę Żabną, Zagrody, zamieszkiwało 4937 osób, z czego 979 r. – Kurozwęki.

Po II wojnie światowej gmina zachowała swą dotychczasową przynależność administracyjną. W 1948 r. powiat stopnicki zmienił nazwę na buski; stąd gmina Kurozwęki przynależała odtąd do powiatu buskiego. W 1952 r. obejmowała ona: Chańczę, Czernicę, Jabłonicę, Jasień, Korytnicę, Kotuszów, Kurozwęki, Mokre, Ponik, Wolę Osową, Wólkę Żabną i Zagrody. W 1954 r. w związku z reformą administracyjną w miejsce gmin wprowadzono gromady.

Powstała gromada Kurozwęki obejmująca: Kurozwęki, Czernicę bez gajówki Batóg, Ponik, Wólkę Żabną i Zagrody oraz Niemścice. 1 października 1954 r. weszła ona w skład powiatu staszowskiego. 31 grudnia 1959 r. do gromady Kurozwęki przyłączono wieś Olędów i kolonię Karczmy Łubnickie, a 31 grudnia 1961 r. – wsie Kotuszów i Jabłonicę, przysiółki Dorozów i Góry Jabłoniczkie oraz teren byłego folwarku Kotuszów. Po reaktywowaniu gmin wraz z nastaniem 1973 r., gminy Kurozwęki nie przywrócono. Jej dawny obszar wszedł w skład gminy Staszów.

WIŚNIOWA³⁴

Nazwa wsi pochodzi najpewniej od wisienki stepowej, rosnącej na wzgórzach wokół dawnej Starej Wsi, albo też od zapisu nazwy „Wieś Nowa”.

Pierwsze pisemne wzmianki o miejscowości pochodzą ze średniowiecza. Najstarszymi znanymi właścicielami wsi byli Skotniccy, a wśród nich Piotr Bogoria Skotnicki – właściciel Bogorii i Rytwan. Po nich władali nią: Dorota Tarnowska, a potem Mikołaj z Kurowa. Następnie przeszła w ręce rodu Jastrzębców. W połowie XV w. właścicielem wsi był Jan Rytwiański herbu Jastrzębiec, kasztelan sandomierski i wojewoda krakowski – wspomniany w „Liber beneficiorum...”. Kolejnymi właścicielami miejscowości byli: Mikołaj z Kurozwęk, jego syn Adam, Jadwiga Tęczyńska, Anna Łaska.

U schyłku XVI w. stanowiła ona własność Jana Dymitrowskiego, który zbudował tu drewniany dwór. Od XVII w. władali nią Tarłowie. Hrabia Karol Tarło ufundował i uposażył w Wiśniowej szpital dla ubogich oraz kościół szpitalny, będący filią kościoła parafialnego w Kiełczynie. Tarłowie, na miejscu drewnianego dworu, który spłonął podczas potopu szwedzkiego, wybudowali we wsi, nową rezydencję: dwór lub pałac.

W 1776 r. po ślubie Józefiny z Tarłów Grabowskiej z Rafałem Kołłątajem, Wiśniowa, jako majątek posagowy, weszła na blisko 100 lat w posiadanie Kołłątajów. W końcu XVIII w. Kołłątajowie wystawili we wsi pałac, a być może jedynie przekształcili dawną siedzibę Tarłów, nadając jej nowy wygląd. Kolejna znacząca przebudowa obiektu miała miejsce ok. XIX w. Dzięki niej rezydencja zyskała obecną sylwetkę.

W pałacu bywał Hugo Kołłątaj. To za jego przyczyną zgromadzono w nim bogaty księgozbiór. O silnych związkach Hugona Kołłątaja z Wiśniową świadczy fakt, że w 1816 r. w podziemiach tutejszego kościoła parafialnego złożono puszkę z jego sercem. Obecnie serce H. Kołłątaja znajduje się w prezbiterium kościoła, za upamiętniającą Go marmurową tablicą.

W 1803 r. Rafał Kołłątaj odstąpił Wiśniową bratankowi, Eustachemu Kołłątajowi. Po Eustachym, majątek przeszedł w ręce jego synów, Jana i Eustachego. W 1851 r., na skutek działań rodzinnych dostał się on w posiadanie Jana Kołłątaja. Ten, w 1859 r. sprzedał posiadłość z pałacem Piotrowi Jakubowskiemu. Kolejnymi właścicielami majątku Wiśniowa byli: hr. Józef Wielopolski, Hipolit Wiesiołowski, Rudniccy, Orsetti. W 1945 r. posiadłość wraz z rezydencją przeszła na własność Skarbu Państwa.

W 1827 r. Wiśniowa liczyła 514 mieszkańców i 60 domów. Pod koniec XIX w. – jak podaje „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego” – istniała wieś i folwark Wiśniowa. W ich obrębie znajdowały się: kościół parafialny murowany, przytułek dla starców, urząd gminy, gorzelnia, dwa młyny wodne, młyn do gipsu, tartak, pokłady wapienia i torfu oraz 87 domów. Mieszkało w nich 585 mieszkańców. „Słownik” wzmiankuje o istnieniu w Wiśniowej w XIX w. kuźnicy żelaza; wg ks. Wiśniewskiego w 1835 r. założył ją Eustachy Kołłątaj.

Od XIX w. do 1954 r. Wiśniowa była siedzibą gminy Wiśniowa, leżącej w obrębie powiatu sandomierskiego. U schyłku XIX w. w jej skład wchodziły: Bogoria, Buczyny, Czaj-

³⁴ Wiśniowa, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 13, s. 612; Skorowidz miejscowości, s. 128-129; www.staszow.pl; Amtliches, s. 59; ADS, Akta parafii w Wiśniowej (1848-1980); ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, s. 293-297.

ków, Czarne-błoto, Dobra, Fryszerka, Janów, Łaziska-Grocholickie, Łaziska-Szczeglickie, Łaziska-Wólka, Maleniec, Maławieś, Mostki, Osieczko, Pocieszka, Podmostki, Poręba, Starawieś, Strugów, Sztumbergów, Wiśniowa, Wiśniowska-Wólka, Zimnowoda. Mieszkało w niej 5311 osób, wśród których było 64 protestantów i 978 osób wyznania mojżeszowego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, wg Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r., w gminie, w obrębie której leżały: osada miejska Bogoria, stacja kolejowa Bogoria, leśniczówka i wieś Czajków, szpital epidemiczny Dobra, wieś Dobra, kolonia Janów, kolonia Kliny, kolonia Kopanina, wieś Łaziska Górne, folwark Łaziska Grocholickie, kolonia Łaziska Szczeglickie, kolonia i wieś Mała Wieś, leśniczówka Maziaraka, kolonia i wieś Mostki, kolonia Ogrody, osada Pocieszka, kolonia Poddębowiec, kolonia Podmaleniec, wieś Podmostki, kolonia Poręba Szczeglicka, kolonia Rosołówka, kolonia Sciegna, folwark Stara Wieś, wieś Sztombergi, leśniczówka Szulimów, leśniczówka Turska Wola, folwark i wieś Wiśniowa, leśniczówka Wiśniowa-Strzelcówka, wieś Wola Wiśniowska, wieś Wólka-Łaziska, kolonia Zagumnie, wieś Zimnowoda, mieszkało 5698 osób, w tym 5175 rzymskich katolików i 523 osoby wyznania mojżeszowego. We wsi Wiśniowa było 114 budynków mieszkalnych, w których mieszkało 609 osób, w tym 298 mężczyzn i 311 kobiet. 607 osób zadeklarowało, że jest wyznania rzymskokatolickiego, a 2 mojżeszowego; wszyscy podali narodowość polską. Folwark Wiśniowa miał 6 budynków mieszkalnych, 96 mieszkańców, w tym 45 mężczyzn i 51 kobiet; wszyscy byli rzymskimi katolikami narodowości polskiej. W leśniczówce Wiśniowa-Strzelcówka stał jeden dom, w którym mieszkało 12 osób (6 kobiet, 6 mężczyzn), wyznania rzymskokatolickiego, narodowości polskiej.

W 1943 r. gmina Wiśniowa liczyła 6425 osób, w tym 1052 osoby było mieszkańcami Wiśniowej. W skład gminy wchodziły: Bogoria i kolonia Bogoria, Czajków, Dobra, Kopanina, Łaziska, Maławieś, Mostki, Poddębowiec, Podmaleniec, Rosołówka, Sztombergi, Wiśniowa, Wola Wiśniowska, Zimnowoda.

W 1954 r. została utworzona gromada Wiśniowa z siedzibą w Bogorii. 1 października 1954 r. wyłączono ją z powiatu sandomierskiego i włączono do powiatu staszowskiego. 31 grudnia 1961 r. do gromady przyłączono obszar zniesionej gromady Czajków oraz wieś i kolonię Smerdyna, kolonie: Wapienik i Karolinów oraz osadę młyńską Opalina ze zniesionej gromady Smerdyna. Z dniem 1 stycznia 1973 r. gmina Wiśniowa została reaktywowana (znalazła się w powiecie staszowskim). W 1977 r. miejscowość została włączona do gminy Staszów.

WIĄZOWNICA³⁵

Wiązownica po raz pierwszy wzmiankowana jest pod rokiem 1255, w dokumencie wystawionym przez Bolesława V Wstydliwego, na mocy którego uposażył on wybudowany przez siebie klasztor i szpital dla ubogich w Zawichoście, we włości i dochody pochodzące ze wsi książęcych, w tym z Wiązownicy. Dwa lata później, w 1257 r. książę nadał Wiązownicę klasztorowi franciszkanom w Zawichoście. Nie wiadomo w jakich okoliczności wieś została przez nich utracona. W XV w. była ona własnością królewską. Ks. Jan Długosz w „Liber beneficiorum...” podaje, że w Wiązownicy stał kościół parafialny pw. św. Michała Archaniola, którego plebanem był Jan Robocicz. We wsi było 45 łanów kmiecych, 2 karczmy, zagrodnik, sołtysostwo. Dziesięcina z ról wędrowała w połowie do biskupstwa krakowskiego, druga połowa do kościoła w Koniemłotach, zaś z sołtysostwa do kościoła w Wiązownicy. Proboszcz miał rolę i prawo karczowania lasu, „o ile będzie chciał, do samej granicy”, a także „Kokoszkową rolę z lasem aż do granicy wsi Sucha, tudzież łąkę z lasem zwanym Zapusta olszowa, aż do rzeki Wiązownicy”. Nad rzeką stały dwa młyny: młyn królewski z łanem ziemi, dający

³⁵ Wiązownica, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 13, s. 280; Skorowidz miejscowości, s. 126; www.staszow.pl; Amtliches, s. 58; ADS, Akta parafii Akta parafii Wiązownica (1859-1983); ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, s. 286-293.

dziesięcinę biskupowi oraz młyn sołtysi, z którego dziesięcina trafiała do plebana. Wspomniany przez ks. Długosza kościół miał powstać w 1411 r.

Wizytacje biskupie z XVII w. wzmiankują istnienie przy kościele szkółki parafialnej. Aż do końca I Rzeczypospolitej Wiązownica była wsią królewską, wchodzącą w skład starostwa sandomierskiego – najbogatszej domeny na terenie powiatu sandomierskiego. Po III rozbiórce znalazła się w monarchii Habsburgów. Władze austriackie przejęły ją jako dawną królewszczyznę i dołączyły do dóbr Osiek. Odtąd Wiązownica stała się wsią państwową. W pierwszych latach Królestwa Polskiego dobra osieckie wraz z Wiązownicą były jedną z 64 ekonomii skarbowych.

W 1827 r. w Wiązownicy było 483 mieszkańców i 88 domów.

Na początku XIX w. kościół w Wiązownicy znajdował się w bardzo złym stanie. Wewnątrz był podparty słupami. W 1817 r. został opieczętowany. Do 1818 r. nabożeństwa odprawiano w murowanej zakrystii. Przy kościele mieszkał wikary, proboszcz rezydował w Strzygomiu. W parafii nie było szkoły ani szpitala. W 1820 r. kościół spalił się. Przez kolejne ćwierć wieku nabożeństwa odprawiano w szopie zaadaptowanej na tymczasową kaplicę.

W 1835 r. Wasilij (Bazyli) Wasilijewicz Pogodin, generał intendent 4 rangi, w dowód uznania zasług otrzymał od cara Mikołaja I, jako majorat dobra osieckie, w obrębie których leżała Wiązownica. Oficjalnie objął je w posiadanie 27 czerwca 1836 r. Wkrótce po tym Pogodin postanowił postawić w swym majątku rezydencję. Na miejsce jej budowy wybrał Wiązownicę. W latach 1842-1846 wznosił na terenie wsi pałac, który nazwał „Dzięki”. Rezydencja została postawiona w stylu eklektycznym, a jej projekt wykonał Adam Idźkowski.

W 1844 r. kosztem parafian i Wasilija Pogodina, donatariusza dóbr osieckich, został w nowym miejscu, na krawędzi płaskowzgórza porośłego lasem, wybudowany murowany kościół. Otrzymał on tytuł św. Michała Archanioła. Konsekwował go ks. bp Józef Goldtmann 29 września 1844 r.

W 1862 r. przy kościele powstała szkółka parafialna.

U schyłku XIX w. Wiązownica, leżąca w gminie Osiek, miała: 123 domy, 878 mieszkańców, gorzelnię, 360 mórg ziemi dworskich i 1431 mórg ziemi włościańskiej.

Wg Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. we wsi Wiązownica Wielka były 123 budynki mieszkalne i 700 mieszkańców, w tym 355 mężczyzn i 345 kobiet, z czego 686 zadeklarowało się jako rzymscy katolicy, a 14 – jako osoby wyznania mojżeszowego; wszyscy podali narodowość polską. Wiązownica Mała miała 23 domy i 131 mieszkańców, w tym 71 mężczyzn i 60 kobiet, wszyscy byli rzymskimi katolikami narodowości polskiej. Na tereny osady młyńskiej Wiązownica stały 2 budynki mieszkalne zajmowane przez 32 osoby, 12 mężczyzn i 20 kobiet; 16 osób było rzymskimi katolikami, a 16 – Żydami; wszyscy podali narodowość polską.

W obrębie kolonii Wiązownica-Majorat stało 30 budynków mieszkalnych. Mieszkało w nich 154 osoby, w tym 72 mężczyzn i 82 kobiety. 140 osób zadeklarowało wyznanie rzymskokatolickie, 14 – religię mojżeszową; wszyscy podali narodowość polską.

Kolonia Wiązownica Sołectwo posiadała 11 domów i 85 mieszkańców, w tym 45 mężczyzn i 40 kobiet; wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej. W granicach kolonii Wiązownica Poduchowna znajdowało się 37 budynków mieszkalnym, w których żyły 174 osoby, 82 mężczyzn i 92 kobiety; wśród nich było 169 rzymskich katolików i 5 Żydów; wszyscy podali narodowość polską. Na terenie kolonii Wronia Góra stało 18 domów, w których mieszkało 101 osób, w tym 59 mężczyzn i 42 kobiety; wszyscy zadeklarowali wiarę rzymskokatolicką i narodowość polską. W 1943 r. niemiecki sumaryczny spis ludności podał, że w Wiązownicy Dużej mieszkało 676 osób, w Wiązownicy Małej – 329, a w kolonii Wiązownica – 714. Do 1954 r. miejscowości te znajdowały się w gminie Osiek. W 1954 r. została powołana do życia gromada Wiązownica z siedzibą w Wiązownicy-Kolonii; przynależała ona do powiatu sandomierskiego. W jej granicach znalazły się: Wiązownica kolonia, Wiązownica Duża, Wiązownica i Bukowa. 1 stycznia 1956 r. gromada Wiązownica została wyłączona z powiatu sandomierskiego i przyłączona do powiatu staszowskiego. 31 grudnia

1961 r. jej obszar poszerzył się o wieś i kolonię Łukawica oraz kolonie: Kaczkówka Ossolińska, Chrapy i Kalugi. Po likwidacji gromady, jej grunty znalazły się w gminie Staszów.

5.2.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY

I. Dziedzictwo przyrodnicze

Gmina Staszów jest niezwykle ciekawym pod względem przyrodniczym obszarem województwa świętokrzyskiego. Cechuje ją zróżnicowane urzeźbienie terenu, duże zalesienie, zasobność w wodę. Zgodnie z podziałem geograficzno-fizycznym Polski gmina Staszów położona jest na Wyżynie Małopolskiej w obrębie makroregionów: Wyżyny Kieleckiej zw. także Wyżyną Opatowską (dawnej określanej mianem Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej) i Niecki Nidziańskiej. Znajduje się w zasięgu mezoregionów: Pogórza Szydłowskiego, Niecki Połanieckiej, a niewielkim północno-wschodnim fragmentem gminy, także Gór Świętokrzyskich (południowo-wschodnia część Pasma Wygiełzowskiego).

Pogórze Szydłowskie, od północy ograniczone Górami Świętokrzyskimi, a od południa niziną Niecką Połaniecką, stanowi formę przejściową pomiędzy tymi dwiema krainami i charakteryzuje się pagórkowatą, pofalowaną rzeźbą terenu. Występują tu skały osadowe paleozoiczne i mezozoiczne przykryte przez młodsze osady z miocenu. Tam gdzie występują wapienie, rozwinął się kras. Niecka Połaniecka stanowi rozległe zapadlisko, wypełnione głównie miocenijskimi gipsami, łałami i piaskami.

Teren gminy pokrywa dość gęsta sieć rzeczna. Najdłuższymi rzekami są: Czarna (Czarna Staszowska) i Koprzywianka z jej największym dopływem Kacanką. Obie te rzeki, Czarna i Koprzywianka, są lewobrzeżnymi dopływami Wisły.

Z budową geologiczną i urzeźbieniem terenu ściśle powiązane są gleby. Gleby znajdujące się na terenie gminy cechują się średnią i słabą jakością, w większości są to gleby IV-VI klasy. Pomimo to aż 59% obszaru gminy stanowią użytki rolne.

Duża część gminy pokryta jest lasami. Użytki leśne stanowią ponad 37% jej ogólnej powierzchni. Największe kompleksy leśne ciągną się w centralnym pasie gminy od północy do południa i na wschód od Staszowa. Większe kompleksy leśne występują także we wschodniej i zachodniej części gminy. Lasy w gminie podlegają Nadleśnictwu Staszów i dzielą się na dwa obręby leśne: Golejów i Kurozwęki. Lasy staszowskie cechuje duża różnorodność siedlisk i gatunków. Przeważają lasy liściaste i mieszane. Dominuje sosna z domieszką buków, brzoź i grabów. Występują w nich również: jodły, świerki, osiki i dęby. Lasy staszowskie odznaczają się także różnorodnością krzewiastą. Spotkać tu można leszczynę pospolitą, czeremchę pospolitą, jarzab pospolity, kruszyną pospolitą. W wilgotnych dnach dolin rzek, cieków i oczek wodnych, których nie brakuje, występuje roślinność szuwarowobagienna, łąkowo-bagienna i bagienna-torfowiskowa.

Duże kompleksy leśne stanowią schronienie dla różnych gatunków zwierząt. W lasach staszowskich żyje ponad 50 gatunków ssaków, ponad 120 gatunków ptaków gniazdowych, 6 gatunków gadów, 13 gatunków płazów, 36 gatunków ryb słodkowodnych i co najmniej 6 tys. gatunków owadów oraz pajęczaków. Spośród ssaków najczęściej spotykanymi gatunkami są: sarny, jelenie, kuny, łosie, bobry, dziki, zające, lisy. Najliczniejszą grupę ptaków stanowią: bocian biały, błotniak, krogulec, derkacz, dzięcioł czarny, płomykówka, pójdzka, puszczyk, dudek, świergotek drzewny, słonka, muchołówka mała, białoszyjna i żałobna, wilga, lelek kozodój. Gady reprezentuje większość występujących w Polsce gatunków, tj. jaszczurka zwinka i żyworodna, padalec oraz węże: żmija, zaskroniec i gniewosz. Z płazów występują tu m.in.: traszka, rzekotka, grzebiuszka, ropucha paskówka. Najczęściej spotykane owady to: mieniak tęczowiec i strużnik, paż królowej i żeglarz, modliszka zwyczajna, pływak żółto-brzeżek, tygrzyk paskowany, biegacze.

Z występującą na obszarze gminy fauną i florą ściśle związane są formami ochrony przyrody wyznaczone na jej terenie.

W gminie Staszów występują następujące formy ochrony przyrody:

1) znaczna część **Jeleniowsko-Staszowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu**³⁶

Jeleniowsko-Staszowski Obszar Chronionego Krajobrazu (J-SOChK) o powierzchni 289,69 km², położony jest pomiędzy dolinami Koprzywianki i Czarnej. Rozciąga się na wschodnim krańcu Gór Świętokrzyskich, Pogórza Szydłowskiego i Niecki Połanieckiej. W rejonie Szydłowa łączy się z Chmielnicko-Szydłowskim Obszarem Chronionego Krajobrazu. Obejmuje znaczną część terenu gminy **Staszów**, niewielką część gminy Rytwiany oraz większość terenu gminy Bogoria, ponadto część gminy Iwaniska oraz niewielki obszar gminy Baćkowice w powiecie opatowskim, a także niewielki teren położony w gminie Klimontów i Łoniów w powiecie sandomierskim. Jest to obszar o bardzo urozmaiconej rzeźbie i dużym zalesieniu – lasy stanowią ok. 55% powierzchni. Użytki rolne zajmują ok. 40% powierzchni i stanowią lokalny ciąg ekologiczny. Wśród lasów dominują tu bory sosnowe, bory mieszane, bory trzcinnikowe, łągi subkontynentalne oraz bory mieszane świeże przechodzące w grąd wysoki i świetlistą dąbrowę. Ponadto występują tu bory i lasy wilgotne – olsy. Wśród roślinności leśnej zdecydowanie przeważa sosna, a uzupełnieniem są dęby, brzozy, jodły, modrzew, olcha, buk. W wilgotnych dnach dolin rzek, cieków i oczek wodnych występują bogate florystyczne zespoły roślinności szuwarowo-bagiennej, łąkowo-bagiennej i bagiennotorfowiskowej z szeregiem rzadkich i chronionych gatunków roślin i ptaków. Ponadto występują na tych terenach zbiorowiska murawowe i krzewiaste w miejscach nieprzydatnych do uprawy: na ścianach wąwozów lessowych i zboczy oraz na bardzo płytkich glebach. Charakterystyczną roślinnością dla tego obszaru są ciepłolubne zbiorowiska kserotermiczne pochodzenia południowoeuropejskiego z szeregiem rzadkich i chronionych gatunków roślin. Najczęściej spotykanymi gatunkami zwierząt są: sarny, jelenie, kuny, łosie, bobry, dziki, zające, lisy, dzikie kaczki, bażanty, kuropatwy.

2) zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Golejów”³⁷

Został ustanowiony na mocy rozporządzenia Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 28 stycznia 2003 r. w celu ochrony fragmentu krajobrazu naturalnego i kulturowego ze względu na walory widokowe i estetyczne³⁸. Zajmuje powierzchnię 1,39 ha. Położony jest na terenie stanowiącym własność Skarbu Państwa w zarządzie Nadleśnictwa Staszów, w obrębie leśnym Golejów, leśnictwa Golejów. Zlokalizowany jest na skraju lasu, w bezpośrednim sąsiedztwie leśniczówki Golejów, na terenie Staszowa. Na siedlisku lasu mieszanego świeżego rośnie starodrzew sosnowo-dębowy (30% sosny, 70% dębu). Są to drzewa w wieku ok. 140-150 lat.

3) Obszar Natura 2000 „Kras Staszowski” (PLH260023)³⁹

Został ustanowiony na mocy Decyzji Komisji Europejskiej z dn. 10 stycznia 2011 r. w sprawie przyjęcia na mocy dyrektywy Rady 92/43/EWG czwartego zaktualizowanego wykazu terenów mających znaczenie dla Wspólnoty składających się na kontynentalny region biogeograficzny (notyfikowana jako dokument nr C(2010) 9669)(2011/64/UE). W Polsce wyznaczono go w marcu 2011 r. Ostoja leży w granicach Jeleniowsko-Staszowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Liczy 1743,4800 ha powierzchni i rozpościera się na terenie gmin: Osiek, **Staszów**, Rytwiany.

³⁶ Jeleniowsko-Staszowski Obszar Chronionego Krajobrazu, w: <https://crfop.gdos.gov.pl/>

³⁷ Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Golejów, w: Tamże.

³⁸ Rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego Nr 4/2003 z dnia 28 stycznia 2003 r. w sprawie uznania za zespół przyrodniczo-krajobrazowy, Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2003, Nr 14, poz. 160.

³⁹ Kras Staszowski, w: <https://crfop.gdos.gov.pl/>

Ostoja znajduje się na obszarze dość zróżnicowanym. Na wschód od Staszowa ciągnie się kompleks leśny z licznymi lejkami i misami krasowymi. W wyniku gromadzenia się wody wytworzyły się tu różnego typu torfowiska. Prowadzona przez wieki eksploatacja torfu sprawiła, że powstały na tym terenie liczne jeziora o stosunkowo czystej wodzie z niewielką domieszką związków siarki. Podlegają obecnie wtórnej sukcesji. Zachodni fragment ostoi stanowi olbrzymi kompleks stawów rybnych. W części południowo-wschodniej znajdują się: strumień bez nazwy i fragmenty lasów mieszanych z nielicznymi jeziorami krasowymi. Na terenie ostoi występują lasy liściaste, bory, w tym bory mieszane oraz siedliska wodno-błotne powstałe w lejkach krasowych. Najcenniejszą wartość przyrodniczą stanowią właśnie owe lejki krasowe i związana z nimi flora. W obrębie ostoi stwierdzono występowanie 12 typów siedlisk przyrodniczych z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej; przeważają niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie oraz dobrze wykształcone łąki i łąki.

4) Obszar Natura 2000 „Ostoja Żyznów” (PLH260036)⁴⁰

Został ustanowiony na mocy Decyzji Komisji Europejskiej z dn. 10 stycznia 2011 r. w sprawie przyjęcia na mocy dyrektywy Rady 92/43/EWG czwartego zaktualizowanego wykazu terenów mających znaczenie dla Wspólnoty składających się na kontynentalny region biogeograficzny (notyfikowana jako dokument nr C(2010) 9669)(2011/64/UE). W Polsce wyznaczono go w marcu 2011 r. Liczy 4480 ha powierzchni i rozpościera się na terenie gmin: Osiek, **Staszów**, Bogoria, Klimontów, Iwaniska, Opatów, Łoniów, Lipnik.

Ostoja Żyznów położona jest w obrębie: Wyżyny Sandomierskiej, Gór Świętokrzyskich i Pogórza Szydłowskiego. Na jej obszarze występują lessy, brunatnoziemy, a rzadko także czarnoziemy; to sprawia, że teren ten jest intensywnie użytkowany rolniczo.

Dominantą krajobrazu ostoi jest stosunkowo płaska, wyniesiona na wysokość 220-290 m, wyżyna lessowa, poprzecinana rzeką Koprzywianką i jej dopływami, z których najdłuższym jest rzeka Kacanka. Cechuje ją gęsta sieć dolin oraz wąwozów lessowych, parowów i wzgórz o stromych ścianach. W dolinie rzeki Koprzywianki oraz jej dopływów znajdują się wychodnie starych skał z ery paleozoicznej, w tym z kambru dolnego. Rzeka miejscami meandruje stwarzając dogodnie siedliska dla ekstensywnie użytkowanych łąk, rozlewisk, zastoisk oraz płątów łągowych. Rozległe powierzchnie zajęte zwłaszcza przez zbiorowiska łąkowe o różnym stopniu wilgotności znajdują się w dolinie rzeki Kacanki. Zbocza dolin rzecznych, wąwozów lessowych, skarpy śródpolne pokrywają murawy kserotermiczne. Dominującymi zbiorowiskami leśnymi są bory sosnowe i mieszane, nierzadko trafiają się także różnego typu zbiorowiska łąkowe, rozczłonkowane często głębokimi wąwozami i jarami, zwłaszcza na zboczach dolin rzecznych.

Na terenie ostoi stwierdzono obecność 15 typów siedlisk przyrodniczych z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej. Największą wartość przedstawiają bardzo dobrze wykształcone i użytkowane ekstensywnie świeże łąki, fragmenty muraw kserotermicznych, zbiorowiska łąkowe oraz różne typy łąk o wysokiej bioróżnorodności na poziomie gatunków roślin w skali regionu oraz kraju. Potwierdzono znaczne nagromadzenie tu gatunków chronionych, zagrożonych wyginięciem, w tym dużą liczbę gatunków górskich. Na różnego typu murawach kserotermicznych występuje wiele rzadkich i zagrożonych w skali kraju gatunków, tj. wisienka karłowata czy ortanta żółta. Bogate łąki nawęglanowe nad rzeką Kacanką sprzyjają rozwojowi populacji poczwarówki zwężonej. W rzece Koprzywiance występuje skójka gruboskorupowa. Stwierdzono występowanie na terenie ostoi innych gatunków z Załącznika I Dyrektywy Rady 92/43/EWG oraz I Załącznika Dyrektywy Ptasiej. Dolina Koprzywianki wraz z dopływami stanowi ważny korytarz ekologiczny o randze krajowej. Ostoja posiada duże walory krajobrazowe.

⁴⁰ Ostoja Żyznów, w: Tamże.

5) Pomniki przyrody

Na terenie gminy Staszów indywidualną ochroną objęto w formie pomników przyrody 26 obiektów. Wśród nich są dwa pomniki przyrody nieożywionej (głaz narzutowy i źródło) oraz 24 pomniki przyrody ożywionej w postaci pojedynczych drzew lub ich skupisk (pomniki jedno- i wieloobiektywne).

Głaz narzutowy o nazwie „Diabelski kamień” – głaz narzutowy o długości 33 m, wysokości 1,7 m, obwodzie 9 m. Znajduje się w Kurozwękach, na polanie wśród zadrzewień nadrzecznych, po zewnętrznej stronie muru domu pomocy społecznej, naprzeciwko cmentarza parafialnego. Głaz narzutowy został uznany za pomnik przyrody na mocy Rozporządzenia nr 6 Wojewody Tarnobrzeskiego z 28.06.1991 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴¹.

Głaz narzutowy „Diabelski kamień” w Kurozwękach

Orzech czarny – drzewo o wysokości 29 m i obwodzie 430 cm. Rośnie pośrodku parku pałacowego w Wiśniowej, na południowy-wschód od rezydencji. Za pomnik przyrody zostało uznane na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzeskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomnik przyrody⁴².

Dąb szypułkowy – drzewo o wysokości 24 m, obwodzie 456 cm. Znajduje się na terenie parku pałacowego w Wiśniowej, w jego wschodniej części. Drzewo zostało uznane za pomnik przyrody na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzeskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴³.

⁴¹ Dz. Urz. Woj. Tarnobrzeskiego z 1991 r. Nr 9, poz. 187.

⁴² Dz. Urz. Woj. Tarnobrzeskiego z 1989 r. Nr 1, poz. 2.

⁴³ Tamże.

Dwa klony pospolite – drzewa o wysokości 27 m, obwodzie 305 cm. Rosną na terenie parku pałacowego w Wiśniowej, w jego wschodniej części. Drzewa zostały uznane za pomnik przyrody na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁴.

Lipa drobnolistna – drzewo o wysokości 20 m i obwodzie 641 cm. Znajduje się w Wiśniowej, na łące, 100 m na północ od drogi biegnącej przez wieś i parku pałacowego, na wprost dawnej zlewni mleka. Za pomnik przyrody lipa została uznana na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁵.

Klon pospolity – drzewo o wysokości 24 m i obwodzie 427 cm. Rośnie w Wiśniowej Poduchownej, w północnej części cmentarza kościelnego, przy furtce prowadzącej do plebanii. Za pomnik przyrody został uznany na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁶.

Grupa pięciu modrzewi europejskich – rosną w półokręgu wokół figury św. Teresy, przy drodze dojazdowej prowadzącej do pałacu w Kurozwękach (ulicy Zamkowej). Za pomnik przyrody drzewa zostały uznane na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁷.

Klon pospolity (klon zwyczajny) – drzewo o wysokości 32 m i obwodzi 320 cm. Rośnie na terenie zespołu pałacowego w Kurozwękach, w pasie nadrzecznym Czarnej, ok. 50 m na południowy-wschód od dawnej stajni cugowej (oficyny mieszkalno-gospodarczej). Za pomnik przyrody drzewo zostało uznane na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁸.

Klon jawor (jawor) – drzewo o wysokości 28 m i obwodzie 311 cm. Znajduje się na terenie zespołu pałacowego w Kurozwękach, w zachodniej części parku, na wprost dawnej stajni cugowej (oficyny mieszkalno-gospodarczej). Za pomnik przyrody drzewo zostało uznane na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁴⁹.

Dąb szypułkowy – drzewo o wysokości 23 m i obwodzie 506 cm. Rośnie na terenie Parku Legionów w Staszowie, w jego centralnej części. Za pomnik przyrody drzewo zostało uznane na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 2 z dn. 4.03.1997 r. w sprawie uznania tworów za pomniki przyrody⁵⁰.

Dwa buki pospolite (buki zwyczajne) – liczące ok. 250 lat, o wysokości 32 m i obwodzie 374 cm. Drzewa rosną na terenie nadleśnictwa Staszów, obrębu Kurozwęki, leśnictwa Przyjmy. Pomnik przyrody został ustanowiony Zarządzeniem Wojewody Kieleckiego Nr 19 z dnia 2.10.1953 r.⁵¹.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Dz. Urz. Woj. Tarnobrzieskiego z dn. 05.03.1997 r. Nr 5, poz. 41

⁵¹ Dz. Urz. Woj. Kieleckiego z dn. 25.02.1954 r. Nr 1. poz.1

Dąb szypułkowy – liczy ok. 300 lat, ma 28 m wysokości i 518 cm w obwodzie pnia. Rośnie na terenie parku pałacowego „Dzięki” w Wiązownicy-Kolonii, na wschód od rezydencji. Na podstawie Ogłoszenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z 1954 r., opublikowanego w 1955 r., dąb został uznany za chroniony prawem pomnik przyrody. Ponownie Rozporządzeniem Nr 35/2007 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 12 grudnia 2007 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody i Rozporządzeniem Nr 14/2008 Wojewody Świętokrzyskiego z dn. 4.11.2008 r. zmieniającym rozporządzenie Nr 35/2007 Wojewody Świętokrzyskiego uznano dąb za podlegający ochronie jako pomnik przyrody⁵².

Grupa trzech płatanów klonolistnych – liczących ok. 200 lat, znajdujących się na terenie parku, przy drodze prowadzącej do pałacu w Kurozwękach. Drzewa zostały objęte ochroną prawną z mocy Rozporządzenia Wojewody Tarnobrzeskiego Nr 9/80 z dn. 30.06.1980 r. 12 grudnia 2007 r. wyszło Rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego Nr 35/2007 w sprawie uznania za pomnik przyrody⁵³.

Grupa modrzewi w parku pałacowym w Kurozwękach Płatan klonolistny w parku pałacowym w Kurozwękach

Lipa drobnolistna – drzewo o wysokości 30 m i obwodzie pnia 680 cm, w wieku 300 lat. Rośnie na terenie parku otaczającego pałac w Kurozwękach. Za pomnik przyrody zostało uznane z mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzeskiego nr 8/80 z dn. 30.06.1980 r.

Topola biała – rosnąca na terenie parku otaczającego pałac w Kurozwękach, nad brzegiem rzeki Czarnej. Jest to pomnik przyrody ustanowiony Zarządzeniem Wojewody Tarnobrzeskiego nr 8/80 z dn. 30.06.1980 r.

⁵² Dz. Urz. WRN z dn. 15.09.1955 r. Nr 10, poz. 24-25; Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dn. 14.12.2007 r. Nr 239, poz. 3552; Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dn. 07.11.2008 r. Nr 232, poz.3047.

⁵³ Rozporządzenie Wojewody Tarnobrzeskiego Nr 9/80 z dn. 30.06.1980 r.; Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dn. 14.12.2007 r. Nr 239, poz.3552.

Buk pospolity (buk zwyczajny) Czyż – drzewo o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 301 cm. Rośnie na terenie Poddębowca, w obrębie działki nr 219. Zostało ustanowione pomnikiem przyrody na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁴.

Dąb szypułkowy Zięba – o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 343 cm. Rośnie na terenie Woli Osowej, w obrębie nieruchomości o numerze ewid. 757. Za pomnik przyrody zostało uznane na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁵.

Dąb szypułkowy Orzeł – drzewo o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 346 cm. Znajduje się na terenie sołectwa Poddębowiec, w obrębie nieruchomości o numerze ewid. 253. Za pomnik przyrody dąb został uznany na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁶.

Dąb szypułkowy Dudek – drzewo o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 364 cm. Rośnie na terenie Poddębowca, w obrębie nieruchomości o numerze ewid. 254. Za pomnik przyrody dąb został uznany na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁷.

Dąb szypułkowy Głuszc – o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 325 cm. Rośnie na terenie Woli Osowej, w obrębie nieruchomości o numerze ewid. 753. Za pomnik przyrody dąb został uznany na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁸.

Dąb szypułkowy Puszczyk – o obwodzie pnia, mierzonym na wysokości 130 cm, wynoszącym 365 cm. Rośnie na terenie Poddębowca, w obrębie nieruchomości o numerze ewid. 245. Za pomnik przyrody dąb został uznany na mocy Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁵⁹.

Lipa drobnolistna – drzewo o wysokości 22 m i obwodzie 374 cm. Rośnie na terenie cmentarza kościelnego w Wiśniowej Poduchownej, w jego południowej części, przy murze. Drzewo zostało objęte ochroną prawną na mocy Zarządzenia Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody⁶⁰.

Milorzab chiński – o obwodzie 150 cm, rośnie na staszowskim Rynku. Za pomnik przyrody został uznany na mocy Uchwały Nr XXXIII/298/2020 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 25 listopada 2020 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody na terenie gminy Staszów⁶¹.

⁵⁴ Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2019 r., poz. 993.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Dz. Urz. Woj. Tarnobrzieskiego z dn. 10.01.1989 r. Nr 1, poz. 2.

⁶¹ Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2020 r., poz. 4173.

Źródło Pod Diabelskim Kamieniem – źródło wody krótkiego cieką wodnego o długości około 20 m, zlokalizowane w Kurozwałkach, na północ od domu pomocy społecznej. Za pomnik przyrody zostało uznane na mocy Uchwały Nr XLIII/364/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁶².

Jesion wyniosły im. Stefana Czerwca – o obwodzie 305 cm, rosnący w Staszowie przy ul. M. Skłodowskiej-Curie, na terenie nieruchomości o numerze ewid. 5883/4. Za pomnik przyrody drzewo zostało uznane na mocy Uchwały NR XLIII/364/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁶³.

Dęby szypułkowe im. 2 Pułku Piechoty Legionów – trzy dęby szypułkowe rosnące w Staszowie, przy ul. Koszarowej, na terenie nieruchomości o numerze ewid. 5883/4. Obwody ich pni mierzone na wysokości 130 cm, wynoszą odpowiednio: drzewo nr 1 – 310 cm, drzewo nr 2 – 365 cm, drzewo nr 3 – 315 cm. Za pomnik przyrody dęby zostały uznane na mocy Uchwały NR XLIII/364/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów⁶⁴.

6) Parki miejskie w Staszowie

Park Miejski ob. Park Legionów (nr rej.: A.714 z 20.12.1957 r. oraz A.888 z 5.08.1991 r.)

Park Miejski – Park Legionów

Dawny Park Miejski, a obecnie Park Legionów zlokalizowany jest w południowo-zachodniej części miasta. Granicy: od wschodu – z ulicą Parkową, od zachodu i południa z rzeką Czarną (łukiem opływa park), od północy – z terenem straży pożarnej. Jego obrys kształtem przypomina trapez. Park liczy 1,24 ha i ma charakter krajobrazowy. Od wschodu i północy posiada ogrodzenie murowano-metalowe. Z pozostałych stron jego naturalną granicę stanowi rzeka, która włączona jest w założenie parkowe. Po zachodniej stronie rzeki wznoszą się zabudowania dawnych koszar.

Park został założony w 1886 r. jako park publiczny. Zlokalizowano go na wolnym terenie nad rzeką Czarną. Postawiono altanę, wytyczono ścieżki i posadzono drzewa. W kompozycję włączono fragment przepływającej obok rzeki, porośniętej w dużej mierze, głównie od strony wschodniej, olszami.

⁶² Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2021 r., poz. 2025.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

Po II wojnie światowej w jego północno-wschodnim narożniku wzniesiono pomnik ku czci żołnierzy sowieckich.

W 2016 r. decyzją radnych Rady Miejskiej w Staszowie park otrzymał nazwę – Parku Legionów. Propozycję takiej nazwy złożyło Staszowskie Towarzystwo Kulturalne, które motywowało to tym, iż w latach 1923-39 w Staszowie stacjonował I batalion 2 pułku piechoty Legionów. W parku jego żołnierze organizowali spotkania, potańcówki, występy orkiestry wojskowej. Batalion miał duży wpływ na życie kulturalne, towarzyskie i sportowe miasta w okresie międzywojennym.

W 2018 r. w parku, w miejscu zdekomunizowanego pomnika ku czci żołnierzy sowieckich, stanął Pomnik Żołnierza Polskiego, uroczyste odsłonięty 17 grudnia tego roku. Pomimo upływu lat park przetrwał z niezmienionych granicach. Zachowała się jego kompozycja oparta o sieć alei i wewnętrznych dróg, a także elementy małej architektury. Ocalała altana, wznosząca się w centrum założenia i stanowiąca jego dominantę architektoniczną, choć w latach 2012-2013 została ona przebudowana. Zachowało się dawne ogrodzenie. Ocalała duża część starodrzewu, na który składają się: kasztanowce białe, robinie akacjowe, lipy drobnolistne, graby pospolite, olsze czarne, klony pospolite, klony jawory, klony jesionolistne, brzozy brodawkowate, dęby szypułkowe, świerki pospolite, sosny wejmutki. Starodrzew uzupełnia drzewostan młodszy, który tworzą: żywotniki, świerki pospolite, klony pospolite, klony jesionolistne, graby pospolite, kasztanowce białe, lipy drobnolistne, olsze czarne, robinie akacjowe, głogi, wiązy. Niewielki jest stan gatunkowy krzewów. Składają się na niego: jaśminowiec wonny, dereń, lilak zwyczajny, śnieguliczka, bez czarny, karagana syberyjska. Runo tworzą w większości powierzchnie trawiaste, ewentualnie roślinność zielna⁶⁵.

Park miejski im. Adama Bienia

Park zlokalizowany jest na osiedlu Północ, pomiędzy ulicami: Opatowską a Jana Pawła II. Jego przestrzeń organizuje sieć ścieżek spacerowych. Znajdują się na nim: plac zabaw oraz siłownia. W parku stoją dwa pomniki. Jeden upamiętnia staszowskie ofiary mordu katyńskiego, drugi to Ławeczka Adama Bienia, patrona parku.

Park miejski im. Górników Siarkowych

Park jest usytuowany pomiędzy osiedlem Wschód, a osiedlem Ogrody. Rozciąga się na obszarze 12,56 ha i jest największym parkiem w mieście. Powstał na nieużytkach miejskich w latach 2018-2020. Ma charakter rekreacyjno-sportowy. W jego obrębie znajdują się: aleje spacerowe, ścieżki dla rowerzystów i rolkarzy, ścieżki edukacyjne, place zabaw, siłownia zewnętrzna. Z myślą o czworonogach powstał ogrodzony wybieg dla psów. Cały teren obsadzony jest roślinnością. Aranżując park posadzono na nim ponad 600 drzew i 40000 krzewów. W założenie włączono zastane elementy krajobrazu, tj. stary sad i staw, przy okazji poddając je pewnym działaniom naprawczym, dzięki którym zyskały nowy wygląd.

7) Kompleks rekreacyjno-sportowy „Nad Czarną” (Zalew nad Czarną)

Położony jest pomiędzy Czarną Staszowską, kanałem młyńskim, a ulicą Józefa Piłsudskiego i budynkami straży pożarnej. Rozpościera się na powierzchni ok. 4 ha, z czego, z czego 1,4 ha zajmuje zarybiony zbiornik wodny (staw). Pozostały obszar stanowi park miejski z amfiteatrem, boiskami do siatkówki plażowej i koszykówki ulicznej, placem zabaw. Obiekt został gruntownie zmodernizowany w 2010 r.

⁶⁵ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Park w Staszowie, opr. Stanisław Styczyński 1989 r.

8) Parki podworskie

Parki podworskie stanowią ważny element krajobrazu, a ponadto są skupiskiem wielu interesujących gatunków roślin.

Park w zespole pałacowym w Wiśniowej (nr rej.: A.894/3 z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.)

Rozpościera się na obszarze blisko 6 ha i ma charakter krajobrazowy. W jego centralnym punkcie wznosi się pałac, do którego prowadzi aleja wjazdowa. Przed nim znajduje się podjazd z gazonem pośrodku.

Jako, że park powstał w dwóch okresach dziejowych, dzieli się na dwie wyraźne części. Część północno-zachodnia i zachodnia, starsza, ukształtowana w XVIII w., odznacza się regularności. Oparta jest o oś prowadzącą od bramy wjazdowej głównej, poprzez podjazd, środek pałacu, ogród za rezydencją, do ruin altany włączonych w ogrodzenie. Pozostała część parku, zaaranżowana w XIX w., ma charakter naturalistyczny.

Park w zespole pałacowo-parkowym „Dzięki” w Wiązownicy-Kolonii (nr rej.: A.892/2 z 20.12.1957 r., z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 1.12.2020 r.)

Powstał wraz z budową pałacu-willi, wzniesionej w latach 1842-1846 przez Wasilija Pogodina, wg projektu Adama Idźkowskiego. Główne jego założenie stworzył zapewne architekt rezydencji, wpasowując go w otoczenie i wykorzystując zastane walory krajobrazowe: okoliczne wzgórza i malowniczą dolinę rzeki Kacanki. Park dzielił się na dwie części: zgeometryzowaną wokół pałacu, z wymuskanymi gazonami i rabatami kwiatowymi oraz krajobrazową przechodzącą w las porastający wzgórze, u podnóża, którego stała rezydencja.

Park w zespole pałacowym w Kurozwękach (nr rej.: A.880/6 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.)

Stanowi oprawę, uzupełnienie i dopełnienie pałacu – dawnego zamku, którego początki sięgają II połowy XIV w. Choć kształtował się on na przestrzeni kilku wieków i zmieniał wraz z kolejnymi rozbudowami i przebudowami rezydencji, to obecny wygląd zyskał za sprawą prac projektowych mających miejsce w latach 70. XVIII i w XIX stuleciu, a prowadzonych kolejno przez: Macieja Sołtyka, Antoniego Sołtyka i jego żonę Anastazję z Rudnickich, Pawła Popiela i jego żonę Emilię z Sołtyków. Przestrzeń wokół pałacu odznacza się regularności, zaś pozostała część założenia parkowego ma charakter swobodny, krajobrazowy. Pod rezydencją podprowadza droga dojazdowa „po łuku”, przechodząca przez bramę główną, mostek na rzece Czarnej, dochodząca do reprezentacyjnego, półkolistego podjazdu, który otacza ocembrowany kamiennym murem basen, łączący się z fosą, biegnącą dookoła pałacu. Nad fosą znajdują się dwa kamienne mosty prowadzące na platformę rozpościerającą się przed jego fasadą. W sąsiedztwie rezydencji stoją dwa pawilony ogrodowe, które od wschodu i zachodu ograniczają paradny dziedziniec, od południa domknięty przez rzekę Czarną.

W obrębie założenia pałacowego wznosi się szereg obiektów mieszkalnych i gospodarczych, wchodzących niegdyś w skład zabudowań folwarcznych. Rośnie kilka drzew pomnikowych. Znajduje się też kilka figur świętych i krzyż na postumencie.

II. Przestrzenne założenia miejskie i wiejskie

1) Układ urbanistyczny Staszowa (Nr rej.: A.882 z 10.06.1985 r.)

Ma dobrze zachowane walory małomiasteczkowej zabudowy. Jego centrum stanowi kwadratowy, obszerny, rynek (ul. Rynek), z ratuszem pośrodku i pomnikiem ku czci gen. Tadeusza Kościuszki, postawionym w tym miejscu w latach 80. XX w. Z jego narożników wybiegają ulice. Krzyżują się one pod kątem prostym z ulicami prostopadłymi do nich. W ten sposób wokół rynku rozciąga się dość regularna siatka ulic.

Na wschód od rynku znajduje się kościół farny pw. św. Bartłomieja, którego początki sięgają średniowiecza. Wokół kościoła rozpościera się cmentarz czynny do lat 60. XIX w. Na południowo-zachód od rynku była niegdyś zlokalizowana dzielnica żydowska z synagogą i kirkutem; o jej istnieniu przypominała niegdyś nazwa ulicy – Bożnicza, zamieniona później na ulicę K. Świerczewskiego, a ob. J. Piłsudskiego. Synagoga staszowska stała do lat 50. XX w. Znajdujący się przy niej cmentarz tzw. stary został zlikwidowany jeszcze w okresie międzywojennym. Drugi, tzw. „nowy” powstał w I połowie XIX w., w pewnej odległości od starożytnego. Pochówki odbywały się na nim do lata 40. XX w. Przez środek północnej pierzei rynku biegnie uliczka prowadząca do kościoła Ducha Świętego (ob. ul. Partyzantów).

Zabudowa w rynku i wzdłuż ulic wylotowych jest zwarta, murowana piętrowa lub parterowa, XIX- lub XX-wieczna. Jeszcze w okresie powojennym stały w pobliżu centrum miasta nieliczne domy drewniane m.in. przy ul. Przejazdowej, aktualnie ich nie ma. Przy rynku zwraca uwagę kamienica z oficyną wznosząca się przy ul. Kościelnej 1, z płytkim ryzalitem oraz sienią z boku, nakryta dachem naczółkowym. Ciekawym obiektem jest piętrowa kamienica z oficyną przy ul. Kościelnej 17, która przykuwa wzrok elewacją, pięcioosiową z bonionowanym parterem i płytkim ryzalitem pośrodku. Okazale prezentuje się kamienica stojąca u zbiegu ulic: Józefa Piłsudskiego i Krakowskiej, o ściętym narożniku. Wzdłuż ulicy Kolejowej zachowało się kilka domów, parterowych, nakrytych dwuspadowymi dachami, stojących w zwartej zabudowie szeregowej; niektóre z nich mają jeszcze przejazdowe sienie. Podobnie jest przy ulicy Długiej, wzdłuż której po obu stronach wznoszą się w zwartej zabudowie szeregowej, ustawione kalenicami do drogi, murowane, parterowe domy z sieniami na osi lub z boku, nakryte dachami dwuspadowymi. Przy rogu ulic Kolejowej i Krakowskiej stoi dawny zajazd z przełomu XVIII i XIX w., murowany, parterowy, z wysokim dachem nakrytym dachówką, podpiwniczony, z sienią przejazdową z boku – od strony ul. Krakowskiej.

W XVIII i XIX w. wzdłuż rzeki rozwinęła się dzielnica zakładów przemysłowych i spichrzów. Od południa, pomiędzy dwoma korytami rzeki, w XVIII w. powstało przedmieście krakowskie, gdzie pojawiły się dworki oficjalistów.

2) Układ urbanistyczny Kurozwęk

Jest typowy dla małych miast czy też osad miejskich. Jego ośrodek stanowi prostokątny, duży rynek (ul. Rynek), z nieregularnie wybiegającymi zeń uliczkami i głównym traktem, biegnącym z zachodu na wschód z Jędrzejowa do Sandomierza, przechodzącym przez południową część rynku. Na północ od rynku, przy zbiegu ulic: Kościelnej i Opatowskiej, wznosi się kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna z dawnym klasztorem kanoników regularnych. W północno-zachodniej części Kurozwęk znajduje się zespół pałacowy. Przy drodze z kościoła do pałacu jest zlokalizowany cmentarz parafialny⁶⁶.

Aktualnie kurozwęcki rynek jest w części zamieniony na teren zielony, resztę zajmuje parking. W jego południowo-zachodniej części wznosi się figura MB Niepokalanej na postumencie. Do naszych czasów nie dotrwała dawna drewniana zabudowa rynku. Ocalały jedynie nieliczne dawne murowane domy wznoszące się w pierzei południowej.

⁶⁶ Katalog zabytków sztuki w Polsce, red. J. Łoziński, B. Wolff, t. 3, zesz. 1 (powiat buski), Warszawa 1957, s. 27.

3) Układy ruralistyczne

Większość wsi leżących na terenie gminy Staszów ma charakter ulicówek; historycznie wykształcone parcele – wąskie, długie, prostopadłe do drogi. Niektóre z nich mają przysiółki.

W części miejscowości zachowała się dawna zabudowa wiejska. Na terenie gminy Staszów zasadniczo istniały dwa typy wiejskiej zabudowy: drewnianej i murowanej – z kamienia piaskowcowego. Istnienie zabudowy z kamienia piaskowcowego wynika oczywiście z dostępności tego materiału budowlanego.

Dawne drewniane domy mieszkalne charakteryzowały się konstrukcją zrębową, na węglach, wiązaną na „jaskółczy ogon”. Stawiano je na kamiennych podmurówkach (z łupków piaskowca, czasem z polnych kamieni) i nakrywano dachami dwuspadowymi, czasem naczółkowymi. Te, które się zachowały mają dachy poszyte dachówką ceramiczną lub współczesnymi materiałami poszyciowymi (papa, eternit, blachodachówka). Na ogół nie były one szalowane deskami,

Układ przestrzenny zachowanych reliktowych domów jest charakterystyczny dla regionu. Są to w większości budowle jednoraktowe o niesymetrycznym układzie: w jednym traktcie znajdują się: izba (pokój), sień na przestrzał, kuchnia i „izba biała” (pokój). Drugi typ domów, także jednoraktowy, mieści: sień z komorą (spiżarkę), kuchnię i „izbę białą” (pokój). Budynki te mają na ogół okna dwuskrzydłowe. Wewnątrz posiadają trzony kuchenne kaflowe, które wyparły dawne trzony kuchenne i kominowe murowane z cegły ceramicznej, z zewnątrz tynkowane. W niektórych z nich zachowały się piece kaflowe. W izbach mieszkalnych występują także belki powałowe, układane poprzecznie do kierunku traktów, część z nich z ozdobnie zakończonymi ostatkami wystającymi pod okapami.

Chałupa w Wiśniowej

Obok domów drewnianych i murowanych, mamy obiekty drewniano-murowane. Część mieszkalna jest wzniesiona z drewna, w konstrukcji zrębowej, z zewnątrz obielona, posadowiona na kamiennej podmurówce, zaś przylegająca do niej część gospodarcza – inwentarska (dla zwierząt) jest postawiona z kamienia i otynkowana.

Dom ze stajnią w Koniemłotach

W szczątkowej formie zachowała się dawna zabudowa gospodarcza domostw. Kompozycja przestrzenna ocalonych zagród polega na luźnym zestawieniu w czworobok: domu mieszkalnego ustawionego szerokofrontowo (fasadą do drogi), w głębi obejścia stodoły (drewniane, z murowanymi słupami) i najczęściej murowanych budynków gospodarczych (stajni, obory, chlewni, piwnicy itp.) po bokach, ale nie związanych bezpośrednio z wymienionymi obiektami.

Obora i piwnica w Sielcu

Nie zachowały się tzw. okólniki, czyli domostwa połączone z zabudową gospodarczą w jedną całość w formie zamkniętego czworoboku z wewnętrznym podwórkim, choć były one charakterystyczne dla regionu.

Z powodu naturalnej modernizacji zabudowy wiejskiej, drewniane domy i zabudowania gospodarcze są zazwyczaj rozbierane, aby ustąpić miejsca nowoczesnemu budownictwu mieszkalnemu. Proces ten jest widoczny na terenie całej gminy. Wiele tutejszych miejscowości ma charakter willowy.

Z pejzażu gminy Staszów znika nie tylko dawna wiejska zabudowa mieszkalna, zarówno drewniana jak i murowana, ale także obiekty bardzo charakterystyczne dla wiejskiego krajobrazu, tj. młyny czy kuźnie.

Bezpowrotnie utracone

Kuźnia w Gaju Koniemłockim

W 2008 r. zawaliła się kuźnia w Gaju Koniemłockim. Została ona wybudowana pod koniec XIX w., ok. 1890 r. dla Józefa Wacha. W XX w. użytkowali ją jego syn Franciszek i wnuk Stanisław. Od lata 90. XX w. znajdowała się ona w bardzo złym stanie.

Stanowiła ją budowla parterowa, prostopadłościenna, na rzucie prostokąta, wąskofrontowa, nakryta dwuspadowym dachem. Była zbudowana z drewna, w konstrukcji słupowej. Jej ściany wzniesiono z bali sosnowych, które umieszczono na dębowej podwalinie. Słupy postawiono z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej. Obiekt posadowiono na podmurówce wykonanej z luźno ułożonych kamieni. Dach nakryto dachówką cementową. Więźba dachowa została wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-jętkowej.

Wnętrze kuźni, jednopomieszczeniowe, miało nagi belkowy strop, a „pod stopami” polepę. Oświetlało je małe okienko elewacji zachodniej. W północno-wschodnim narożniku znajdowało się palenisko z kapą. Przy nim wznosił się komin słupowy z kamienia łamanego, wyprawiony gliną. Obok paleniska był miech kowalski skórzany, płaski w kształcie owalu. Przy ścianie zachodniej znajdował się warsztat z narzędziami. Na środku kuźni stało duże kowadło, a przy ścianie wschodniej – małe⁶⁷.

Na miejscu zawalonej kuźni jej właściciele postawili kapliczkę, która została wykonana przez Franciszka Wacha i stała niegdyś w pobliżu zakładu.

Młyn wodny w Mostkach

Młyn zawalił się w 2022 r.

Obiekt został postawiony w 1949 r., na miejscu jednego z dwóch przedwojennych młynów działających we wsi, a zniszczonych na skutek działań wojennych. Co ciekawe wyposażono go w maszyny po części pochodzące ze starego młyna, które udało się ocalić. Resztę nabyto od okolicznych młynarzy. Młyn prowadził przemiał zboża na mąkę i ospę. Zajmował się również wyrobem kaszy. W ruchu był jeszcze w końcu lat 80. XX w. Wówczas miał już tylko ospę.

Młyn był obiektem drewnianym, dwukondygnacyjnym, na rzucie prostokąta, o prostopadłościenną bryłę, nakrytym dwuspadowym dachem. Wzniesiono go w konstrukcji słupowo-ramowej, z zewnątrz oszalowano pionowo deskami i nakryto cementową dachówką. Więźba dachowa była wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-jętkowej.

Elewacja frontowa, wschodnia, trójosiowa, posiadała pośrodku drzwi, a po bokach okna. Elewacja tylna, zachodnia, liczyła dwie osie. Charakteryzowała się oknami w drugiej kondygnacji. Elewacje boczne, północna i południowa, pozbawione były podziałów. Okna młyna były skrzynkowe, jednoskrzydłowe, sześciopółowe, drzwi – drewniane.

Wnętrze obiektu miało odkrytą konstrukcję słupowo-ramową ścian, stopy – belkowe, drewniane, nad parterem – strop nagi, z odkrytą więźbą dachową. Między parterem a piętrem biegły drewniane, deskowe, jednobiegowe schody. Parter oświetlały dwa okna od frontu, a piętro – cztery. Wnętrze było jednoprzestrzenne, nie miało nawet wydzielonego kantorku.

Wiemy, że jednym z ważniejszych urządzeń młyna było koło wodne podsiębierne zlokalizowane na przepuście, osadzone na poziomym wale napędowym. W obiekcie znajdowały się: na parterze – wał transmisyjny, wybieraki, pionowa transmisja, śrutownik i kaszarka, a na piętrze systemem transmisji wraz z kamieniami młyńskimi⁶⁸.

Młyn w Wiązownicy Małej (w ruinie)

Młyn w Wiązownicy Małej jeszcze stoi, ale jest w stanie ruiny. Nie ma stropu, więźby dachowej i poszycia dachu, pozbawiony jest stolarki okiennej i drzwiowej. Jego mury są zawilgocone, spękane, z licznymi ubytkami.

Młyn został wybudowany w okresie międzywojennym. Wg relacji wiekowych mieszkańców Wiązownicy miał on stanąć w latach 20. XX w. na miejscu starego XIX-wiecznego

⁶⁷ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kuźnia w Gaju Koniemłockim, opr. J. Maraśkiewicz, 1991.

⁶⁸ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Młyn wodny w Mostkach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990.

młyna, który spłonął w czasie I wojny światowej. W szczycie elewacji bocznej widnieje jednak data „1932”, która może wskazywać na rok budowy obiektu. W okresie międzywojennym stanowił własność rodziny żydowskiej. „Księga adresowa Polski” podaje, że młyn w Wiązownicy w 1930 r. należał do J. i B. Baum’ów. Po II wojnie światowej w posiadanie młyna weszli: J. Śledź i T. Taluszkiewicz.

Młyn znajduje się w rozległej dolinie rzecznej, przy starym korycie Kacanki. Pomiedzy drogą a młynem widać pozostałości stawu oraz groblę z przepustem. Stanowi go budowla murowana, wzniesiona na planie prostokąta, dwukondygnacyjna, o prostopadłościennych bryle. Z zachowanych szczytów wynika, że była ona nakryta dwuspadowym dachem. Do jej budowy użyto kamienia łamanego na zaprawie wapiennej; w przeszłości obiekt był z zewnątrz otynkowany⁶⁹.

Młyn wodny w Wiązownicy Małej

Gorzelnia w Grzybowie (w ruinie)

Gorzelnia została wybudowana na przełomie XIX i XX w. w obrębie majątku ziemskiego i jako taka pracowała do lat 40. XX w. Był to typowy zakład folwarcznego przetwórstwa rolno-spożywczego, produkujący w oparciu o surowiec pochodzący głównie z własnych plantacji. Należał kolejno do Solnickich i Tarłowskich.

Po II wojnie światowej majątek Grzybów przejął Skarb Państwa. W latach 50. XX w. budynek gorzelnii został zaadaptowany na szkołę. Po zamknięciu placówki obiekt opustoszał i zaczął popadać w ruinie. Obecnie znajduje się w stanie degradacji.

Budynek d. gorzelnii był obiektem wolnostojącym, murowanym, częściowo podpiwniczonym, parterowym, na rzucie prostokąta, o zwartej prostopadłościennych bryle, nakrytym dachem naczółkowym. Wzniesiono go łupków piaskowca zespojonych zaprawą wapienną. Pierwotnie był pokryty gontem lub dachówką, którą w okresie powojennym zastąpił eternit falisty. Elewacje budynku były otynkowane, posadowione na cokołach, pozbawione gzymśów wieńczących. Porządkowały je prostokątne otwory okienne i drzwiowe, bez obramowań.

⁶⁹ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Młyn wodny w Wiązownicy Małej, opr. J. Maraśkiewicz, 1989; Księga adresowa Polski, s. 309.

Fasadę, liczącą osiem osi, ozdobił czterokolumnowy portyk, na który przypadały dwie osie, zwieńczony trójkątnym gładkim szczytem bez podziałów i gzymsów, poprzedzony schodami z policzkami po bokach. Kolumny, naśladowujące porządek tokański, ustawione były parami. Pod portykiem znajdowały się drzwi główne i okno⁷⁰.

Ruiny gorzelnii w Grzybowie

Utracone – ocalone

Spichlerz ze Staszowa, ob. Parku Etnograficznego w Tokarni

Do 1981 r. w Staszowie, przy ul. Parkowej stał spichlerz. Został on rozebrany i przeniesiony na teren skansenu w Tokarni. W II połowie XIX w. należał on do rodziny Małewskich.

Stanowi go obiekt drewniany, dwukondygnacyjny, wąskofrontowy, na rzucie zbliżonym do kwadratu, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, nakryty wysokim gontowym dach naczółkowym z zadaszeniami w ścianach szczytowych nad wydatnym okapem obiegającym budynek. Okap wsparty jest na daleko wysuniętych, profilowanych końcach belek stropowych, z podwieszonym profilowanym fartuchem. W półszczybie ma wycięte prostokątne okienko⁷¹.

⁷⁰ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Gorzelnia, ob. szkoła podstawowa w Grzybowie, opr. Janusz Maraśkiewicz, 1989.

⁷¹ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, zeszyt 11, s. 110.

Staszowski spichlerz, źródło: <http://staszow.pl/stary-spichlerz.html>

Spichlerz ze Staszowa, źródło: <https://mwk.com.pl/wystawy/6184-zwiedzaj-w-domu-spichlerz-ze-staszowa>

III. Założenia rezydencjonalne. Zamki, pałace, dwory.

- 1) zespół pałacowy w Kurozwękach z pałacem (dawnym zamkiem)
(nr rej.: A.880/1-8z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r.,
z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r., z 27.10.2015 r.)
- 2) zespół pałacowy w Wiśniowej – ob. Pałac Kollątajów.
(nr rej.: A.894/1-4 z 20.12.1957 r., z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r.,
z 16.04.2012 r.)
- 3) zespół pałacowo-parkowy „Dzięki” z pałacem-willą rodzin Pogodinów i Petrowów-
Pietrowów (ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych)
(nr rej.: A.892/1-4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.)
- 4) dwór w Grzybowie – ob. w stanie ruiny

Dwór w Grzybowie datowany jest na przełom XVIII i XIX w. W latach 80. XVIII w. był w posiadaniu Jana Kollątaja, starosty serbinowskiego. Od XIX w. do 1944 r. znajdował się w rękach średniozamożnych rodzin ziemiańskich. Po wojnie został przejęty przez Skarb Państwa. W latach 70. XX w. właścicielem rezydencji stała się kopalnia siarki w Grzybowie. Aktualnie budynek jest w stanie ruiny. Ocalały jedynie fragmenty ścian.

W przeszłości dwór był obiektem wolnostojącym, murowanym, parterowym, w całości podpiwniczonym, posadowionym na wysokiej podmurówce, na rzucie prostokąta, o zwartej, prostopadłościennych bryle, nakrytym dachem naczółkowym. Od frontu i z tyłu zdołały go dwukolumnowe portyki nakryte dwuspadowymi daszkami.

5) dwór w Dobrej (ob. w Podmaleńcu)

Ocalała część dworu i piwnice w Dobrej, ob. w Podmaleńcu

Został wzniesiony na przełomie XVIII i XIX w. W latach 80. XVIII w. Dobra należała do majora Gruszczyńskiego. Od końca XVIII w. majątek był w rękach Stanisława Russockiego h. Zadora (1768-1848), żonatego z Ludwiką z Nieszkowskich h. Kościesza. W latach 20. XIX w. rozparcelował on dobra, zachowując dla siebie fragment posiadłości z dworem. Tę resztówkę odziedziczył po nim, syn Konstanty Russocki (1801-1884), żonaty z Karoliną ze Stryeńskich h. Tarnawa (1807-1873). Russoy byli kalwinami. Patronowali zborom w Sielcu, Sieczkowie, Szczepanowicach k. Tarnowa i Piaskach Wielkich k. Lublina.

Po śmierci Konstantego majątek Dobra trafił w ręce jego syna Zygmunta (1841-1923), żonatego z Marią Leszczyńską (1857-1893). Po Zygmuncie odziedziczył go jego syn Kazimierz (1892-1967), absolwent Wydziału Mechanicznego Politechniki Warszawskiej⁷².

Dwór w Dobrej został zniszczony podczas II wojny światowej, około 1944 r. Zburzeniu uległo 2/3 budynku. Ocalała 1/3 obiektu i w całości piwnice. Po wojnie dwór został częściowo wyremontowany. Przy okazji przebudowano jego wnętrze. Na ocalałe mury piwnic, wznoszące się do wysokości 1 m (pamiątka po zniszczonej części dworu), wylano beton.

Dwór był obiektem murowanym, parterowym, szerokofrontowym, w całości podpiwniczonym, wzniesionym na rzucie prostokąta, nakrytym dwuspadowym dachem naczółkowym. Pierwotnie dach był posyty gontem, który z czasem zastąpiono dachówką. Ciągące się pod dworem piwnice były sklepione kolebką z lunetami.

Ocalona i wyremontowana część dworu stanowi obiekt murowany, parterowy, podpiwniczony, na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, o zwartej prostopadłościennych bryle, nakryty dachem naczółkowym, zabezpieczonym blachodachówką.

Elewacje są otynkowane, rozczłonowane prostokątnymi otworami okiennymi i drzwiowymi. Fasada jest dwuokienna. Elewację tylną porządkują: okno i drzwi, przesunięte w kierunku wschodnim. Na środku posiada ona obudowane zejście do piwnicy. Elewacja boczna, zachodnia, liczy trzy osie. Elewacja boczna, wschodnia, charakteryzuje się drzwiami pośrodku i małym oknem⁷³.

6) Pałac Łazienkowski w Staszowie

Budynek stanął pod koniec XIX w. jako łaźnia dla żołnierzy pułku carskiej kawalerii. Tuż przed I wojną światową pułk został przeniesiony do Kalisza. Obiekt zaadaptowano na potrzeby oświaty i urządzono w nim szkołę męską, która mieściła się w nim z przerwami do 1918 r. W okresie międzywojennym służył jako magazyn, a potem zaplecze boiska sportowego. W 1952 r. przejęła go Spółdzielnia pracy Metalowców „Wumet”. W jej posiadaniu był do połowy lat 90. XX w. W 1995 r. dawną łaźnię nabyło małżeństwo Chałońskich. Budynek został poddany gruntownej przebudowie, w wyniku której zyskał on wygląd rezydencji i otrzymał nazwę „Pałac Łazienkowski”. Przez wiele lat mieścił hotel.

IV. Obiekty gospodarcze – przemysłowe

Są reprezentowane chociażby przez ciekawy zespół dawnych młynów w Staszowie. Jest on zlokalizowany w południowej części miasta, na terenie pomiędzy ulicami: Szkolną od północy, Krakowską od wschodu i Parkową od zachodu. Przez jego północną część, z zachodu na wschód, biegnie kanał rzeki Czarnej. Przy kanale, po obu jego stronach, wznoszą się dwa budynki młyńskie, usytuowane względem siebie równolegle. Łączy je łącznik, pod którym zachowały się fragmenty zastawy połączonej z turbiną. Na południe od młynów, również równolegle do nich, wznosi się trzeci obiekt wchodzący w skład zespołu, prawie dwukrotnie dłuższy od nich. Pierwotnie mieścił piekarnię, magazyny, mieszkanie, a także stajnię i wozownię. Od południa zamyka on założenie. Wszystkie trzy budynki wznoszące się w obrębie zespołu dawnych młynów stoją szczytami do ulicy Parkowej. Na południe od założenia znajdują się: sklep „Lidl” i parking; w przeszłości stała tu mleczarnia.

Powstanie tych obiektów wiąże się z rodziną hr. Potockich (o czym przypomina herb Pilawa umieszczony w szczycie jednego z obiektów), a dalsze ich funkcjonowanie z rodziną Radziwiłłów. W okresie powojennym każdy z budynków miał inną historię. Dwa z nich zostały zaadaptowane na mieszkania, trzeci nadał pełnił funkcję młyna.

⁷² Z. Doliwa-Klepacki, Dwory i dworki oraz ich właściciele w województwie świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski 2013, t. 1, s. 631.

⁷³ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Dom w Dobrej, opr. J. Maraśkiewicz, 1991.

Młyn wodno-mechaniczny

Młyn elektryczny

Dawna piekarnia, mieszkanie, magazyn, stajnia i wozownia

V. Obiekty sakralne – Kościoły

Na terenie gminy wznoszą się następujące kościoły:

- 1) kościół parafialny pw. św. Bartłomieja w Staszowie,
- 2) kościół pw. Ducha Świętego w Staszowie,
- 3) kościół parafialny pw. św. Barbary w Staszowie,
- 4) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna w Kurozwękach,
- 5) kościół cmentarny pw. św. Rocha w Kurozwękach,
- 6) kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego i Św. Ducha w Wiśniowej Poduchownej,
- 7) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w Koniemłotach,
- 8) kościół (kaplica dojazdowa) pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Sielcu,
- 9) kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Wiązownicy-Kolonii.

Kościół w Koniemłotach

Kościół w Wiśniowej Poduchownej

Charakter zabytkowy mają świątynie w: Kurozwękach, Wiśniowej Poduchownej, Więzownicy-Kolonii, Konieńłotach, Sielcu oraz kościół pw. św. Bartłomieja w Staszowie. Wszystkie te obiekty odznaczają się dużymi wartościami historycznymi, artystycznymi i naukowymi. Szczególną budowlą jest kościół – kaplica dojazdowa w Sielcu, będąca dawnym zborem kalwińskim.

Wspomniany kościół pw. Ducha Świętego w Staszowie został zbudowany w latach 1982-1996 wg projektu architekta Jerzego Wójcika. Wzniesiono go jako wotum wdzięczności za uratowanie życia papieżowi Janowi Pawłowi II, rannemu w wyniku zamachu z 13 maja 1981 r. Kościół został uroczystie poświęcony 3 października 1996 r. przez ks. bpa Wacława Świerzawskiego, a 15 maja 2011 r. podniesiony do rangi Sanktuarium św. Jana Pawła II przez ks. bpa Krzysztofa Nitkiewicza.

Jest to obiekt dwupoziomowy; niższy poziom stanowi tzw. dolny kościół pw. MB Nieustającej Pomocy. Kształtem przypomina wielką łódź. Jego wyższa, węższa i dłuższa część frontowa stylizowana jest na dziób łodzi zwieńczony dużym, betonowym krzyżem.

Pierwotnie w tym miejscu stał drewniany zbór ariański ufundowany w 1580 r. przez Olbrachta Łaskiego, s. Hieronima. Po kilkunastu latach został on zamieniony na kościół rzymskokatolicki pw. Ducha Świętego. Pod koniec XVII w. świątynia spłonęła. Na jej miejscu wzniesiono nowy drewniany kościół, konsekrowany 5 września 1696 r. przez ks. bpa Stanisława Szembeka. Na początku XIX w. budowlę rozebrano i na jej miejscu postawiono nową, murowaną, wzniesioną z białego kamienia. Konsekracji świątyni dokonał w 1848 r. ks. bp Józef Goldmann.

W nocy z 8 na 9 sierpnia 1944 r. kościół został częściowo zniszczony podczas nalotów niemieckich. W 1945 r. podjęto próbę odbudowy świątyni. Materiał pozyskany z rozbioru pozostałości budowli miał posłużyć do budowy nowej, w oparciu o zachowane fundamenty. Projekt kościoła wykonał architekt Józef Jamroz. W 1948 r. został on zatwierdzony przez Diecezjalną Komisję Budowlaną. Niestety władze państwowe nie wydały zezwolenia na budowę świątyni, co więcej stosownej zgody odmawiały przez kolejne lata, aż do roku 1982⁷⁴.

Kościół parafialny św. Barbary w Staszowie, na osiedlu Wschód, został zbudowany w latach 1990-2000. Jego projekt wykonał zespół prof. Wiktora Zina i prof. Andrzeja Kałużki. Nad pracami budowanymi czuwał pierwszy proboszcz i organizator parafii, erygowanej 1 kwietnia 1990 r., ks. Edward Zieliński. Ukończony kościół został poświęcony w 2000 r. przez ks. bpa Mariana Zimałka.

Kościół jest obiektem postmodernistycznym. Został wzniesiony na planie kwadratu z trójbocznymi kaplicami po bokach, balkonem na froncie oraz zamkniętym prezbiterium z zapleczem od tyłu. Cztery ściany nawy głównej wieńczą cztery trójkątne szczyty. Każdy z nich zawiera trójkątny wykusz z załamaniem pod kątem prostym, podłużnym oknem. Cztery szczyty stanowią podstawę dla krzyżującego się nad środkiem nawy, dachu. Nad całością góruje iglica z krzyżem⁷⁵.

VI. Obiekty sakralne – kaplice dojazdowe, domowe, szpitalne⁷⁶

1) kaplica dojazdowa pw. bł. Antoniego Rewery w Czajkowie Północnym;

Kaplica została wybudowana w latach 2001-2002. Zastąpiła ona tymczasową kaplicę przeniesioną w 1998 r. do wsi z Sandomierza, z terenu parafii Podwyższenia Krzyża Świętego. Stanowi ją obiekt murowany, wzniesiony na planie prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem, nad którym góruje sygnaturka. Jej projekt sporządził Zygmunt Drzymalski. Uroczystego poświęcenia kaplicy dokonał 30 kwietnia 2006 r. ks. bp. Andrzej Dzięga.

⁷⁴ <http://swietybartlomiej.pl/index.php/kosciol-ducha-swietego>

⁷⁵ <https://swbarbarastaszow.pl/>

⁷⁶ <https://diecezjasandomierska.pl/>

2) kaplica św. Józefa w Oględowie;

Urządzona jest w budynku dawnej szkoły.

3) kaplica pw. św. Urszuli Ledóchowskiej w Smerdynie;

Stanęła we wsi w 2006 r. Przeniesiono ją z Czajkowa Północnego. 30 kwietnia 2006 r. została poświęcona przez ks. bpa Andrzeja Dziegę.

4) kaplica św. Maksymiliana Kolbe w Mostkach;

Kaplica została wzniesiona w latach 80. XX w. wg projektu Adama Abrama. Składa się z dwóch części, przesuniętych względem siebie, nakrytych niesymetrycznym, dwuspadowym dachem. Budynek postawiony jest częściowo z czerwonej, a częściowo z białej cegły, co pozwala z zewnątrz odróżnić część liturgiczną od zaplecza.

5) kaplica domowa pw. bł. Władysława Miegonia na plebanii przy kościele Ducha Świętego w Staszowie;

6) kaplica szpitalna w Samodzielnym Publicznym Zespole Zakładów Opieki Zdrowotnej w Staszowie znajduje się na terenie parafii św. Barbary;

7) kaplica domowa – pałacowa w Kurozwałkach – ma charakter obiektu zabytkowego, nie odbywają się w niej nabożeństwa;

Kaplica w Czajkowie Północnym

Kaplica w Mostkach

Kaplica w Smerdynie

Kaplica w Oględowie

Kaplica pałacowa w Kurozwękach

VII. Obiekty sakralne – cmentarze

cmentarze: wyznaniowe i komunalne, czynne i zamknięte

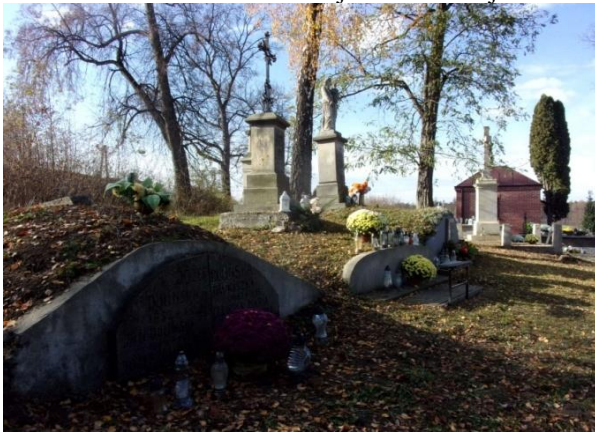
- 1) cmentarz kościelny w Koniemłotach,
- 2) cmentarz kościelny przy kościele Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna w Kurozwękach,
- 3) cmentarz kościelny przy kościele cmentarnym św. Rocha w Kurozwękach,
- 4) cmentarz ewangelicki w Sielcu,
- 5) cmentarz kościelny przy kościele św. Bartłomieja w Staszowie, tzw. cmentarz stary,
- 6) cmentarz kościelny w Wiązownicy-Kolonii,
- 7) cmentarz kościelny w Wiśniowej Poduchownej,
- 8) cmentarz parafialny „stary” w Koniemłotach,
- 9) cmentarz parafialny „nowy” w Koniemłotach,
- 10) cmentarz parafialny w Kurozwękach,
- 11) cmentarz parafialny i komunalny w Staszowie,
- 12) cmentarz parafialny „nowy” w Wiązownicy-Kolonii,
- 13) cmentarz parafialny „stary” w Wiązownicy Małej (nieczynny),
- 14) cmentarz parafialny w Wiśniowej Poduchownej,
- 15) cmentarz żydowski (kirkut) „stary” przy ul. J. Piłsudskiego,
- 16) cmentarz żydowski (kirkut) „nowy” przy ul. T. Kościuszki,
- 17) cmentarz epidemiczny w Staszowie, przy ul. Pocieszki,
- 18) cmentarz prawosławny w Staszowie, przy ul. Opatowskiej,

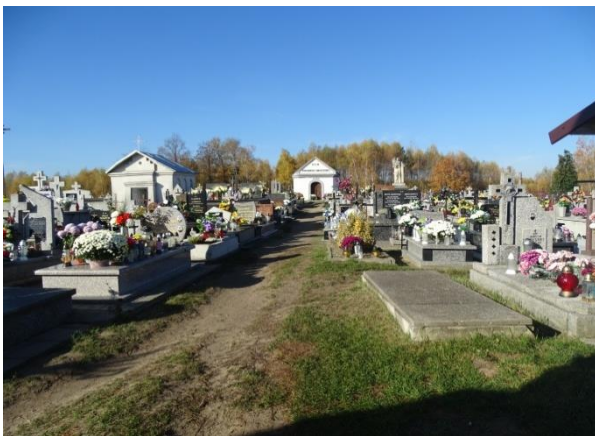
Cmentarz w Wiśniowej Poduchowej

Cmentarz w Wiązownicy Małej

Cmentarz w Kurozwałkach

Cmentarz „stary” w Koniemłotach

Cmentarz przy kościele św. Bartłomieja w Staszowie

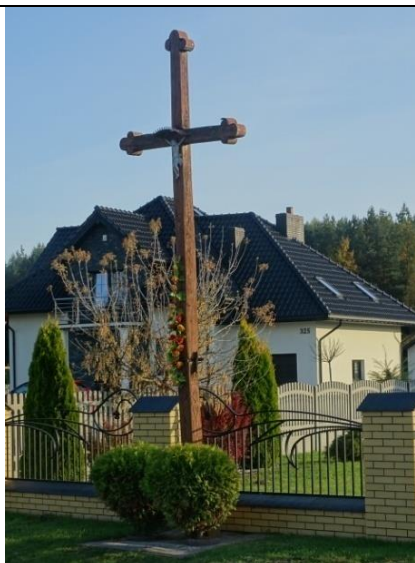
Cmentarz epidemiczny w Staszowie

Kirkut „nowy” w Staszowie

VIII. Przydrożne krzyże, kapliczki, figury świętych⁷⁷

Czajków Południowy
(obok posesji nr 1a)
dz. nr 860/2

Czajków Południowy
(pomiędzy posesjami nr 17 a 19)
dz. nr 820/1;
fund. Tadeusz Dyl, 1989 r.

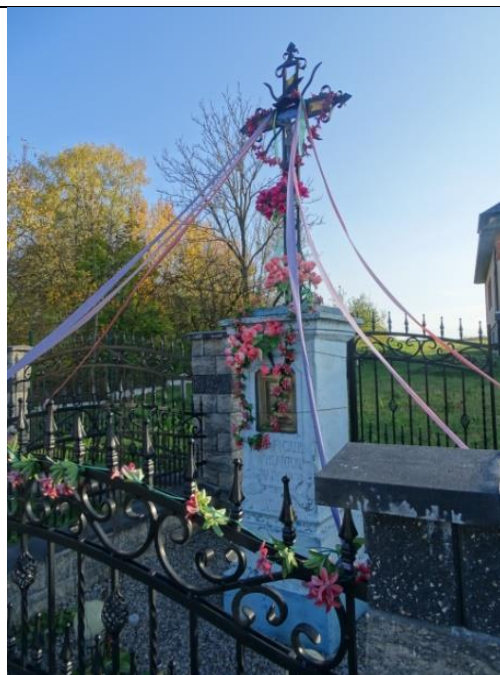

Czajków Południowy
(obok posesji nr 53)
dz. nr 738/1 i 739/1;
wyst. 1907 r.

⁷⁷ Z wykazu zostały wyłączone krzyże, figury i kapliczki znajdujące się na terenie cmentarzy kościelnych i parafialnych oraz obiekty sakralne będące jednocześnie miejscami pamięci narodowej.

Czajków Południowy 71
dz. nr 729/2;
fund. Antonina Dyl, 1938 r.

Czajków Południowy
(naprzeciwko domu nr 100)
dz. nr 719/2

Czajków Południowy
(na granicy z Wolą Wiśniowską,
w pobliżu posesji
Wola Wiśniowska 81)
dz. nr 694/1;
fund. A. Głowacki,
1948 r.

Czajków Północny
(od strony wjazdu ze Smerdyny,
naprzeciwko posesji nr 2
dz. nr 668;
kapliczka z 1948 r.

Czajków Północny
krzyż przy kościele filialnym
pw. bł. ks. Antoniego Rewery
dz. nr 394/2

Czajków Północny 64
dz. nr 418

Czernica
(obok posesji nr 4b)
dz. nr 196

Dobra
(obok posesji 3d)
dz. nr 708

Dobra
(w pobliżu posesji nr 25 i 27)

Dobra
(przy granicy ze Staszowem)
dz. nr 482/1'
wyst. 1950 r. lub 1958 r.

Gaj Koniemlocki 5
dz. nr 65;
kapliczka szafkowa,
zbudowana przez Franciszka Wacha;
stoi w miejscu nieistniejącej kuźni;
poświęcona w 2008 r.
przez ks. Pawła Cygana,
proboszcza parafii Koniemłoty

Gaj Koniemlocki 15
dz. nr 187;
żeliwny krucyfiks na postumencie,
fund. Franciszek Rżany, 1883 r.

Gaj Koniemłocki
(w pobliżu domu nr 17)
dz. nr 179;
figura MB Niepokalanej
na postumencie

Grzybów
dz. nr 1378;
żeliwny krucyfiks
na postumencie,
fund. Jakub i Józefa Witkowsy
z Grzybowa, 1910 r.

Grzybów
dz. nr 295/2;
żeliwny krzyż
na postumencie,

Grzybów
dz. nr 190 i 191;
figura św. Antoniego,
przy drodze prowadzącej
do dworu

Grzybów
przy drodze prowadzącej do
wsi Krzywołęcz
dz. nr 724;
figurka MB postawiona na miejscu
drewnianej kapliczki,
ufundowana przez Stanisława Ptaka,
poświęcona 26 lipca 2003 r.
przez ks. Leszka Kruzela

Jasień
„Golgota w Jasieniu”
– trzy drewniane krzyże
fot. źródło: www.staszow.pl

Jasień
dz. nr 411;
fund. rodzina Pierzchałów, 2019 r.

Jasień 111
(naprzeciwko posesji nr 48,
obok posesji 103)
dz. nr 334

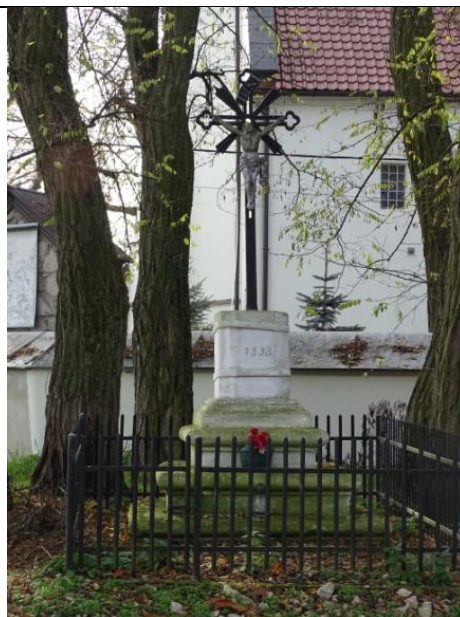
Koniemłoty
plac przykościelny
dz. nr 1250

Koniemłoty
dz. nr 1074/13;
figura MB Niepokalanej
na postumencie,
fund. Kotlarzowa;
napisy zatarte

Koniemłoty
dz. nr 1248/4;
żeliwny krzyż na postumencie,
wyst. 1898 r.

Koniemłoty
przy zbiegu ulic:
Staszowskiej i Strażackiej,
dz. nr 396/1;
fund. Jan i Wiktoria z Wołowców
małżonkowie Kotlarzowie,
1889 r.

Koniemłoty
ul. Strażacka
(przed posesją nr 45)
dz. nr 425/4

Koniemłoty
ul. Szkolna 25
dz. nr 316

Koniemłoty
ul. Leśna 1
dz. nr 722/2

Koniemłoty
ul. Leśna 35,
dz. nr 742;
fund. Łukasz i Teresa (z Majów)
małżonkowie Mas'owie,
1867 r.

Koniemloty
ul. Leśna
(obok posesji nr 96)
dz. nr 951/2

Koniemloty
ul. Leśna 157
dz. nr 949, 951/2

Koniemloty
ul. Kościelna 5
dz. nr 1253/1

Koniemłoty
(przed budynkiem dawnego sklepu
ul. Południowa 2)
dz. nr 1248/4;
krzyż z 1984 r.

Kopanina
(naprzeciwko posesji nr 24)
dz. nr 166/3

Krzczone
(naprzeciwko posesji nr 5)
dz. nr 22

Krzczoneowice
na granicy z wsią Niziny
(naprzeciwko posesji Niziny 152)
dz. nr 24/1 i 66

Krzczoneowice 12

Krzczoneowice 40

Krzczone
(na rozstaju dróg,
przy drodze dojazdowej
do posesji nr 31, 32, 33)
dz. nr 152

Krzywołęcz
(obok posesji nr 2)
dz. nr 311
fund. krzywołęczanie, 1930 r.

Kurozwęki
(na granicy z sołectwem Czernica)
dz. nr 1796

Kurozwęki
(przy wjeździe od strony Zagród)
dz. nr 1603;
figura św. Jana Nepomucena

Kurozwęki,
Rynek
dz. nr 390;
figura MB Niepokalanej,
9 czerwca 1865 r.

Kurozwęki
(róg ul. Kościelnej i Opatowskiej)
dz. nr 174;
fund. Teodor i Apolonia Dulińscy
21 czerwca 1857 r.

Kurozwęki
zespół pałacowy;
figura MB
na postumencie ufundowana
przez mieszkańców Kurozwęk
w 1956 r.
– „w Roku Jubileuszowym Królowej
Polski”.

Kurozwęki
zespół pałacowy;
figura św. Teresy, 1930 r.

Kurozwęki
zespół pałacowy

Kurozwęki
zespół pałacowy

Kurozwęki
dz. nr 1722;
figura św. Jana Nepomucena

Kurozwęki
plac przed DPS
dz. nr 1720;

Kurozwęki
(w pobliżu ul. Szydłowskiej)
dz. nr 2/7;
figura św. Floriana

Kurozwęki,
ul. Łąki
(w pobliżu posesji nr 5)
dz. nr 968

Lenartowice
(naprzeciwko posesji nr 1)
dz. nr 29/3

Łaziska
(w pobliżu posesji nr 102)
dz. nr 124;
fund. Adam i Karolina
1954 r.

Łaziska
(w pobliżu posesji nr 37)
dz. nr 122/5

Łaziska
(rozstaje dróg,
naprzeciwko posesji nr 57)
dz. nr 46

Łaziska
(obok posesji nr 52)
dz. nr 61

Łaziska
dz. nr 524;
wyst. 1951 r.

Łaziska
(w lesie, za posesją nr 49);
fund. Kaczmarcki

Łaziska
(w lesie,
przy drodze prowadzącej
do wsi Łukawica)

Łukawica
(przy wjeździe do wsi
od strony Łazisk,
naprzeciwko posesji nr 46)

Łukawica
(naprzeciwko posesji nr 13)
dz. nr 483/1

Łukawica 34a
dz. nr 428

Łukawica
(przy skrzyżnię prowadzącym
do posesji nr 57-80
dz. nr 668;
pamiętka rodziny Krupów

Łukawica
dz. nr 168

Łukawica 69

Łukawica 73

Mostki
przy drodze DW 757
(przed posesją nr 6),
dz. nr 206/3, 206/4

Mostki
(przed posesją nr 61)
dz. nr 192

Niemścice
(przy DW 765,
w pobliżu posesji nr 4)
dz. nr 317/1;
fund. Józef i Wiktoria z Kotlarzy
Dukałowie, 1902 r.

Niemścice
(naprzeciwko posesji nr 11)
dz. nr 286/7;
fund. Jakubikowie, 1902 r.

Niemścice
(naprzeciwko posesji nr 28)
dz. nr 113/1;
fund. Helena Bielec, Kazimiera Krakówka, Krzysztof Krakówka, Eugeniusz Grabka, Barbara i Andrzej Suchorowscy; 2004 r.

Niemścice 39
dz. nr 104/5;
fund. Anna i Zygmunt Jakóbkowie,
1998 r.

Niemścice
(naprzeciwko posesji nr 39a)
dz. nr 163 i 159;
fund. Antoni Kaczmarczyk, 1938 r.

Niemścice
przysiółek Zaraż
(przy posesji nr 51a)
dz. nr 143/1;
fund. zarazianie
z inicjatywy Franciszka Pyrki,
30 VI 1940 r.

Niemścice
(przy polnej drodze,
za posesją nr 15)
dz. nr 153, 154, 163;
W 1935 r. przy drodze do Kurozwek
stanęła drewniana kapliczka z figur-
ką Jezusa Frasobliwego; została na
zniszczona podczas wojny (przez
rzeźbę przeszła kula).
W latach 50. XX w. drewnianą ka-
pliczkę zastąpiono murowaną. Ufun-
dowała ją Hipolita Kozieł jako wo-
tum wdzięczności za uratowanie sy-
na, Antoniego, żołnierza BCH, przed
aresztowaniem przez Niemców
w czasie II wojny światowej.
Kapliczkę wykonał murarz
Adam Cichoń

Niemścice 14
dz. nr 271,
fund. rodzina Kozłów, 1945 r.

Ogłędów
dz. nr 373

Ogłędów 140
dz. nr 82

Ogłędów
(przed posesją nr 71)
dz. nr 246/4
1892 r.

Ogledów
(50°33'45"N 21°8'16"E)
fund. Kotlarze, 1918 r.

Ogledów
dz. nr 715

Poddębowiec
(obok posesji nr 21b)
dz. nr 38;
fund. Zofia Nawrot, 1987 r.

Podmaleniec
(obok posesji nr 65)
dz. nr 615

Ponik
(nieopodal posesji nr 18)
dz. nr 62, 65

Ponik
w polach
krzyż na postumencie
dz. nr 19 (?)

Sielec
krzyż przed kościołem
dz. nr 511/8

Sielec 82
dz. nr 296;
fund. Marianna i Franciszek
Bednarscy, 1908 r.

Sielec
dz. nr 411/3

Sielec 42
dz. nr 361

Smerdyna
dz. nr 954

Smerdyna 178
dz. nr 1015
fund. Franciszka Małek

Smerdyna 163
dz. nr 1122
fund. Bractwo Różańcowe
24 sierpnia 1907 r.

Smerdyna 309
dz. nr 697

Smerdyna
(przy posesji nr 12)
dz. nr 991/2

Smerdyna
(na stoku doliny,
naprzeciwko posesji nr 1)
dz. nr 907/4

Smerdyna
(przed posesją nr 355)
dz. nr 607/1;
krzyż z 1937 r.

Smerdyna
(przed posesją nr 352)
dz. nr 628

Smerdyna
(droga pomiędzy
Wiązownicą Małą
a Czajkowem Północnym)

Smerdyna
(w pobliżu posesja nr 332)
dz. nr 2931;
fund. Michał Dyl, 1956 r.

Smerdyna
(droga pomiędzy
Wiązownicą Małą
a Czajkowem Północnym)

Smerdyna
(naprzeciwko posesji nr 337)
dz. nr 2906

Smerdyna
(przy wjeździe do wsi
od strony Łukawicy)
dz. nr 405/1

Smerdyna
(przy wjeździe do wsi od strony
Czajkowa Północnego)
dz. nr 611A;
fund. Julian Ledóchowski,
1854 r.

Staszów
ul. Opatowska,
dz. nr 796/2;
kapliczka św. Jana Nepomucena
fund. Agnieszka i Jan Stawski, oby-
watele miasta Staszowa,
1848 r.

Staszów
ul. Opatowska,
dz. nr 793/2

Staszów,
ul. 11 Listopada
naprzeciwko
kościół św. Bartłomieja
dz. nr 1624/4;
figura Jezusa Miłosiernego
na kolumnie
„przez Macieja Teodora Dalewskie-
go za ocalenie swojego Kościoła,
Domu, Miasta, Parafii, Polski,
zgodnie z obietnicą” postawiona
„w roku ocalenia 1676,
dnia 8 października”.

Staszów
ul. Kościelna 34,
dz. nr 5859;
fund. małżonkowie Gołdowie,
1857 r.

Staszów
ul. Rytwiańska,
dz. nr 5859;
figurka MB odnowiona w 2017 r.
przez artystę Józefa Juszczyka,
poświęcona w lipcu 2017 r.
przez ks. Szczepana Janasa.

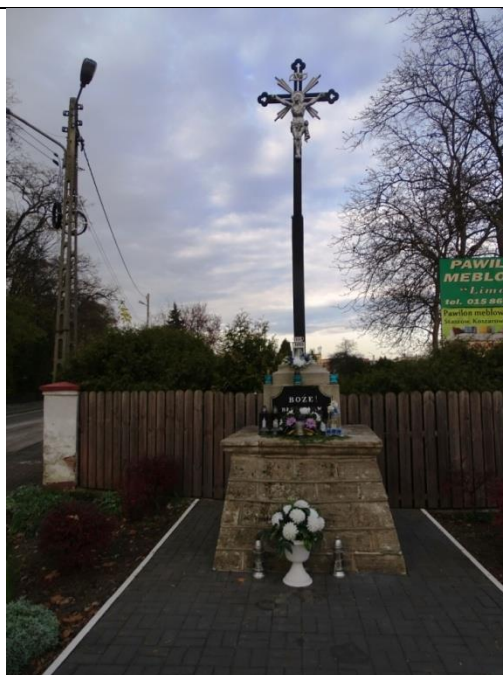
Staszów
ul. Szpitalna
dz. nr 1811/4

Staszów,
ul. Kolejowa

Staszów
u zbiegu ulic:
Krakowskiej i Parkowej
dz. nr 5848

Staszów
cmentarz parafialny
dz. nr 1201
fund. Jan i Agnieszka Stawscy,
1832 r.,
została zbudowana w polu,
po założeniu cmentarza
włączono ją
w jego obręb.

Staszów – droga na Osiek
Kapliczki szafkowe na trasie;
fot. źródło:
www.kapliczki.turystyka.pl/staszow

Stefanówek 3
dz. nr 13
fund. mieszkańcy wsi

Stefanówek 12
dz. nr 16

Stefanówek 27
dz. nr 312

Sztombergi 49a
dz. nr 239

Wiązownica Duża
(przed posesją 153)
dz. nr 2276;
fund. Waclaw i Cecylia Maciasowie,
1959 r.

Wiązownica Duża 247
dz. nr 1085;
fund. M. A. Jońca,
na pamiątkę
roku jubileuszowego 2000

Wiązownica Duża
(przed posesją nr 211)

Wiązownica Duża
(naprzeciwko posesji nr 86)
dz. nr 1481

Wiązownica Duża 16
dz. nr 1649/1

Wiązownica Duża
dz. nr 1506/2

Wiązownica Duża
dz. nr 296
fund. Jan Opala, 1906 r.

Wiązownica Duża
dz. nr 1182

Wiązownica Mała 6
dz. nr 149

Wiązownica Mała 23
kapliczka wystawiona przez
ob. właścicieli działki,
jako wotum za wyzdrowienie zięcia,
2021 r.

Wiązownica Mała
kapliczka MB Częstochowskiej
(naprzeciwko posesji nr 39)
dz. nr 201

Wiązownica Mała
(na rozstaju dróg, przy drodze
Smerdyna – Wiązownica Kolonia)
dz. nr 39/1

Wiązownica Mała
(naprzeciwko posesji nr 48)
dz. nr 57

Wg relacji miejscowych,
w tym miejscu miał się niegdyś
znajdować cmentarz.

Wiązownica Mała
dz. nr 236/2

Wiązownica-Kolonia
(przy wjeździe do wsi
od strony Wiązownicy Dużej)

Wiązownica-Kolonia
przy drodze prowadzącej
do kościoła,
tuż obok cmentarza parafialnego,
dz. nr 346;
fund. Marianna z Przewlekłych
Mikosowa, 1913 r.

Wiązownica-Kolonia
nieopodal plebanii

Wiązownica-Kolonia
dz. nr 727

Wiązownica-Kolonia
przy tzw. Drodze Senatorskiej

Wiązownica-Kolonia
dz. nr 481/2;
pamiętka misji św. odbytych
w dn. 24 IX – 1 X 2000 r.
wygłoszonych przez redemptorystów

Wiązownica-Kolonia
– Bukowa gm. Osiek
obręb Wiązownica-Kolonia
dz. nr 282
obręb Bukowa dz. nr 797

Wiśniowa
(przy wjeździe do wsi od strony
Woli Wiśniowskiej
naprzeciwko posesja nr 2 i 4)
dz. nr 698/1

Wiśniowa 104
dz. nr 466

Wiśniowa
naprzeciwko 173
dz. nr 818, 118

Wiśniowa Poduchowna
(przed posesją nr 6)
dz. nr 205/1

Wiśniowa Poduchowna
(obok posesja nr 16)
dz. nr 198/1

Wiśniowa Poduchowna 27a
dz. nr 151

Wiśniowa Poduchowna
przy drodze za kościołem
dz. nr 78

Wiśniowa Poduchowna
dz. nr 534/6

Wola Osowa
dz. nr 330/3

Wola Wiśniowska
(rozstaje dróg,
w pobliżu posesja nr 39)
dz. nr 209, 210;
krzyż wzniesiony jako wotum
wdzięczności w roku jubileuszowym
2000

Wólka Żabna
(w pobliżu posesji nr 2)
dz. nr 339;
krzyż z datami: 1950, 2011

Zagrody
(naprzeciwko posesji nr 17)
dz. nr 264

Ziemblice
dz. nr 376, 377/1

IX. Miejsca pamięci narodowej

Historia gminy Staszów naznaczona jest wieloma wydarzeniami historycznymi świadczącymi o czynnym udziale jej mieszkańców w walkach o wolność i niepodległość. Świadectwem tego są miejsca pamięci narodowej.

Miejsca pamięci narodowej – to zgodnie z art. 2 projektu Ustawy o miejscach pamięci narodowej przygotowanej przez grupę posłów w grudniu 2007 r.– „grób lub cmentarz wojenny, nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, a także inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa”⁷⁸. Do miejsc pamięci narodowej gminy Staszów należą:

Koniemłoty cmentarz parafialny „stary”

– grób

Sługi Bożego ks. Romana Kotlarza
– człowieka-symbolu Czerwca’76

Koniemłoty cmentarz parafialny „stary”

– krzyż powstańczy z datą „1864”
upamiętniający wydarzenia
1863-1864;

wg przekazów ustnych,
w tym miejscu miała znajdować się
mogiła powstańców z 1864 r.
Krzyż ten miał zostać postawiony
w okresie międzywojennym⁷⁹.

⁷⁸ Druk sejmowy nr 745 z 13 grudnia 2007 r.

⁷⁹ <http://powstanie1863.zsi.kielce.pl>

Koniemłoty
 – pomnik ku czci
 Sługi Bożego ks. Romana Kotlarza
 – człowieka-symbolu Czerwca'76

Koniemłoty
kościół parafialny
 tablica ku czci
 Sługi Bożego ks. Romana Kotlarza
 – człowieka-symbolu Czerwca'76

Koniemłoty
 tablica upamiętniająca
 miejsce narodzin
 Sługi Bożego ks. Romana Kotlarza
 – człowieka-symbolu Czerwca'76

Koniemłoty
krzyż z symbolem
Polski Walczącej

Kurozwęki
budynek klasztoru;
od lat 40. XIX w.
mieścił się w nim szpital.
W szpitalu tym leczyli się
ranni powstańcy styczniowi.

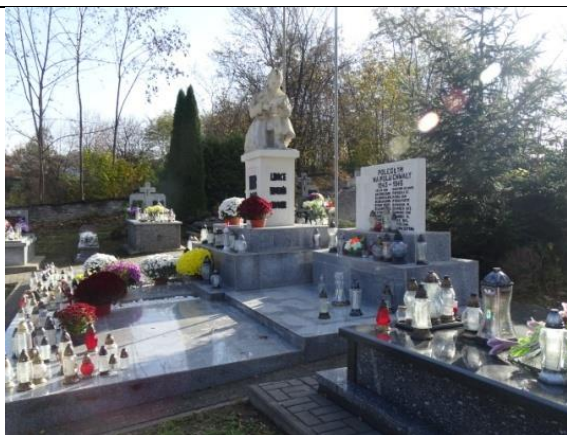
Kurozwęki
kościół parafialny;
obok wejścia głównego
– tablica upamiętniająca
58 powstańców styczniowych,
którzy na skutek ran odniesionych
w walce, zmarli w latach 1863-1864
w tutejszym szpitalu.

Kurozwęki
kościół parafialny,
tablica ku czci
ks. Jakuba Sienickiego,
który w okresie
manifestacji patriotycznych
był zaangażowany
w działalność patriotyczną,
a w czasie
powstania styczniowego
niósł pomoc i wsparcie
powstańcom.

Kurozwęki
cmentarz parafialny
pomnik poległych na polu chwały
1943-1945

Kurozwęki
cmentarz parafialny
grób ks. Jakuba Sienickiego,
który w okresie
manifestacji patriotycznych
był zaangażowany
w działalność patriotyczną,
a w czasie
powstania styczniowego
niósł pomoc i wsparcie
powstańcom.

Kurozwęki
cmentarz parafialny
grób Rafała Wojciechowskiego –
uczestnika powstania styczniowego

Kurozwęki
cmentarz przy kościele św. Rocha
w jego obrębie na nieoznaczonym
miejscu znajdowała się mogiła
powstańców z 1863 r.;

Kurozwęki
krzyż powstańców styczniowych;
upamiętnia powstańców spalonych
żywem przez Rosjan w owczarni,
w której się schronili
oraz tych, którzy próbując uciec
z palącego się budynku,
zostali zastrzelili.

Kurozwęki
krzyż powstańczy
w polach,
na działce rodziny Warszawa;
w tym miejscu w 1863 r.
mieli być pochowani powstańcy.

Łukawica
pomnik ku czci
Stefana Zimoląga
i Włodzimierza Lecha
poległym 12 kwietnia 1943 r.

Ogłędów
budynek dawnej szkoły
tablica ku czci Wincentego Witosa

Ogłędów 240
dom rodziny Skalskich
tablica upamiętniająca pobyt
Józefa Piłsudskiego w 1915 r.

Ogłędów
pomnik upamiętniający poległych w
czasie wojny obronnej 1939 r.
i zamordowanych przez Niemców w
latach 1943-1944

Sielec
cmentarz kościelny
przy kaplicy
MB Nieustającej Pomocy
tablica upamiętniająca trzech żołnie-
rzy Podobwołu AK Staszów, zamor-
dowanych 28 X 1943 r.:
Jan Kozioła, Stanisława Nowaka
i Franciszka Kalicińskiego

Staszów
Rynek

pomnik ku czci
gen. Tadeusza Kościuszki⁸⁰;
na czołowej płaszczyźnie napis:
„TADEUSZOWI / KOŚCIUSZCE /
WIELKIEMU / BOHATEROWI /
OBROŃCY LUDU / POLSKIEGO /
TWÓRCY / UNIWERSAŁU / PO-
ŁANIAECKIEGO //
w STULETNIĄ ROCZNICĘ / JEGO
ZGONU/ 1817 17/X 1917 /
RODACY”,
na płaszczyźnie północnej:
„NIEZNANEMU / ŻOŁNIERZOWI
/ POLEGŁEMU / W OBRONIE /
OJCZYZNY /1939-1945”,
na płaszczyźnie południowej:
„POLSKIM / MĘCZENNIKOM /
ZMARŁYM / w HITELROW-
SKICH /OBOZACH / KONCEN-
TRACYJ / NYCH. / 1939-1945”,
na płaszczyźnie tylnej:
„KRÓLOWO / KORONY POL-
SKIEJ / MÓDL SIĘ ZA NAMI”.

Staszów
ratusz
– tablica ku czci
Hieronima Łaskiego

⁸⁰ Pomnik ma formę kapliczki. Powstał on w 1864 r. jako tzw. „pomnik wdzięczności” dla cara Aleksandra II za uwłaszczenie chłopów. Początkowo stał w północno-zachodniej części rynku, w pobliżu wylotu ul. Opatowskiej. W 1917 r. zmieniono znaczenie pomnika. Pragnąc uczcić 100. rocznicę śmierci gen. Tadeusza Kościuszki, umieszczono na nim medalion z Jego podobizną i okolicznościowy napis. W czasie II wojny światowej Niemcy usunęli pomnik z rynku i postawili go u wylotu ulicy Krakowskiej. Tam stał do 1964 r. Następnie pomnik został postawiony na terenie cmentarza przy kościele św. Bartłomieja. W 1981 r. powrócił na rynek. Stało się to z inicjatywy Komisji Koordynacyjnej „Ziemia Staszowska” NSZZ „Solidarność”. Został usytuowany przy ratuszu, po jego wschodniej stronie.

Staszów ratusz
 – tablica ku czci
 księcia
 Augusta Aleksandra Czartoryskiego

**Staszów
 ratusz**
 – tablica ku czci
 marszałka Józefa Piłsudskiego,
 pierwszego Honorowego Obywatela
 Miasta Staszowa

**Staszów
 ratusz**
 – tablica upamiętniająca
 90. rocznicę
 odzyskanie niepodległości
 przez Polskę

Staszów

Park Miejski – Park Legionów
pomnik Żołnierza Polskiego; na czterech napisach widnieją napisy:
„BOHATEROM /WALK O NIE-
PODLEGŁOŚĆ // W 100. ROCZ-
NICĘ / ODRODZENIA PAŃSTWA
POLSKIEGO / 2018”;
„BOHATEROM //WOJNY POL-
SKO-BOLSZEWICKIEJ /
OBROŃCOM NIEPODLEGŁOŚCI
POLSKI / I WOLNOŚCI NARO-
DÓW EUROPY // NA PAMIĄTKĘ
ZWYCIĘSTW / POLSKIEGO
ORĘŻA / NAD ARMIA CZER-
WONĄ / W BITWACH WAR-
SZAWSKIEJ I NIEMEŃSKIEJ / W
ROKU 1920 // W SETNĄ ROCZ-
NICĘ CUDU NAD WISŁĄ //
Wdzięczni mieszkańcy Ziemi Sta-
szowskiej / Instytut Pamięci Naro-
dowej // 2020”;
„W HOŁDZIE BOHATEROM /
OBROŃCOM OJCZYZNY / WE
WRZEŚNIU 1939 ROKU // ŻOŁ-
NIERZOM 22 DYWIZJI PIECHO-
TY GÓRSKIEJ / ORAZ GRUPY
OPERACYJNEJ JAGMIN / ARMII
/ KRAKÓW // WALCZĄCYM NA
TERENIE ZIEMI STASZOWSKIEJ
// W 80. ROCZNICĘ WYBUCHU II
WOJNY ŚWIATOWEJ // Mieszkań-
cy Ziemi Staszowskiej / Instytut Pa-
mięci Narodowej / 2019”;
„PAMIĘCI // ŻOŁNIERZY 1. BA-
TALIONU / 2 PUŁKU PIECHOTY
LEGIONÓW // STACJONUJĄCE-
GO W STASZOWIE / W LATACH
1923-1939 // ODZNACZONEGO /
ORDEREM VIRTUTI MILITARI /
ZA BOAHTERSKĄ POSTAWĘ I MĘSTWO /
W WOJNIE OBRON-
NEJ 1939 ROKU // 2018”

**Staszów
cmentarz
przy kościele św. Bartłomieja**
pomnik powstańców styczniowych,
którzy stracili życie
17 lutego 1863 r.
oraz jesienią 1863 r.
W mogile spoczywają:
dr Melchior Dowgiałło,
Józef Geluszkiewicz,
Józef Kieler,
Władysław Krotkiewski,
ppor. Gustaw Lazaryni,
Walenty Szczepaniak”.

**Staszów
cmentarz przy kościele
św. Bartłomieja**
pomnik upamiętniający ofiary
zbrodni katyńskiej
i katastrofy smoleńskiej

**Staszów
cmentarz parafialny**
pomnik dra Władysława Rotha,
„uczestnika ruchu narodowego”,
podczas powstania styczniowego
leczącego rannych powstańców

**Staszów
cmentarz parafialny,**
grób Frybenów,
symboliczna mogiła
Heleny Miecznikowskiej,
wdowy po
powstańcu styczniowym i Sybiraku

**Staszów
cmentarz**
pomnik pamięci poległych
za ojczyznę
1914-1918 i 1939-1945;
obok tablice pamięci:
żołnierzy armii austro-węgierskiej
w 1915 r.
oraz żołnierzy WP poległych
za ojczyznę w 1939 r.

**Staszów
cmentarz parafialny**
grób
Ludwika Machalskiego – „Mnicha”
twórcy konspiracyjnej organizacji
antykomunistycznej na ziemi święto-
krzyskiej, zamordowanego
przez reżim komunistyczny
i skrycie pogrzebany na cmentarzu
„Piaski” w Kielcach,
odnaleziony i zidentyfikowany
w 2017 r.

**Staszów
Park im. Adama Bienia;**
Pomnik katyński, upamiętnia sta-
szowskich oficerów WP
i policjantów pomordowanych na
Wschodzie wiosną 1940 r.
w Katyniu, Charkowie, Miednoje:
st. post. Marcina Madeja,
st. post. Stanisława Dziewięckiego,
przod. Karola Gomułę,
por. Józefa Jaronia,
post. Stefana Müllera,
przod. Aleksandra Lisickiego,
post. Adama Pastwę,
kpt. Jana Franciszka Raczyńskiego,
post. Władysława Urbańskiego,
ppor. Jana Ignacego Wróblewskiego.

Staszów
Park im. Adama Bienia;
 Ławeczka Adama Bienia –
 „polityka ruchu ludowego, prawnika,
 ministra Polskiego Państwa Pod-
 ziemnego, skazanego w tzw. procesie
 szesnastu”

Staszów
kirkut „nowy”
 pomnik zagłady
 Żydów staszowskich,
 odsłonięty w listopadzie 1992 r.

Staszów
budynek Starostwa Powiatowego,
 tablica upamiętniająca
 staszowian
 – Sprawiedliwych Wśród Narodów
 Świata

Staszów
budynek Starostwa Powiatowego,
tablica upamiętniająca
nieistniejącą synagogę,
która – jak głosi napis –
była domem modlitwy
6 tysięcy Żydów.

Wiśniowa
Pałac Kołłątajów
Izba Pamięci
Hugona Kołłątaja
i Konstytucji 3 maja

Wiśniowa Poduchowna
kościół parafialny
 tablica ku czci Hugona Kołłątaja

Wola Osowa – Batogi
 pomnik upamiętniający gajowych
 Skulskiego i Szybę,
 którzy wraz z rodzinami zostali roz-
 strzelani przez Niemców
 28 VI 1943 r.
 za podejrzenie współpracy
 z partyzantami,
 a ich gajówka spalona.

IX. Latarnia leśna i słup graniczny – inne elementy małej architektury

Bardzo ciekawymi obiektami małej architektury na terenie gminy Staszów, są tkwiące w krajobrazie Wiązownicy-Kolonii: latarnia leśna i słup graniczny (granicznik) w postaci kamiennej kolumny.

Latarnia leśna datowana jest na XVIII w., może XVII. Stanowi ją obiekt murowany, wzniesiony z miejscowego kamienia, nieotynkowany, w postaci słupa, na rzucie zbliżonym do kwadratu, liczący ok. 5 metrów wysokości. W szczycie posiada niewielki otwór, w którym wg tradycji palono światło, wskazujące w ciemności drogę wędrowcom. Stoi w miejscu, w którym niegdyś przebiegał trakt handlowy prowadzący do Krakowa.

Wg miejscowych opowieści, w 1938 r., w czasie gdy rozbudowywano budynek szkoły, stojący tuż obok, kierownik placówki kazał oczyścić wgłębienie. Wówczas pod zmurszałymi deskami znaleziono pergaminowe arkusze zapisane mało czytelnym pismem. Odesłano je do jednego z warszawskich archiwów, które potwierdziło, że słup jest latarnią leśną.

Przy drodze prowadzącej do pałacu „Dzięki” stoi kamienna kolumna na planie wieloboku, zwieńczona krzyżem. Jest ona znacznie starsza niż rezydencja i majorat. Najprawdopodobniej wzniesiono ją jako słup graniczny, znak orientacyjny na rozstaju dróg. Po wybudowaniu pałacu i zakomponowaniu okalającego ją parku, została włączona w założenie rezydencjonalne. W II połowie XIX w. przy kolumnie wytyczono tzw. Drogę Senatorską, przy której kończyła się strefa parku pałacowego.

Latarnia leśna w Wiązownicy-Kolonii

Kolumna (słup graniczny) przy tzw. Drodze Senatorskiej w Wiązownicy-Kolonii

X. Symbolika gminy Staszów

Do najważniejszych atrybutów (symboli) gminy Staszów należy herb miasta i gminy⁸¹.

Herb Staszowa przedstawia na czerwonej tarczy łódź z dwoma głowami lwów koloru żółtego, maszt-wieża koloru szarego.

Herb nawiązuje do herbu szlacheckiego Korab, którym pieczętował się Hieronim Łaski, właściciel Staszowa, który podniósł go do rangi miasta.

XI. Patron miasta i gminy

16 października 2021 r. Święty Jan Paweł II został oficjalnie świętym patronem miasta Staszowa. Wcześniej władze miasta uzyskały na to zgodę watykańskiej Kongregacji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. O taką zgodę wystąpił do Watykanu ks. bp dr Krzysztof Nitkiewicz.

Na mocy uchwały Rady Miejskiej w Staszowie z 18 października 2022 r. 25 października został ustanowiony dniem Patrona Miasta Staszowa⁸².

⁸¹ [Uchwała nr LXXIV/579/18 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 5 listopada 2018 r. w sprawie statutu Miasta i Gminy Staszów](#), Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2018, poz. 3830.

⁸² Uchwały Nr LXXIV/599/2022 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 18 października 2022 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr LIII/423/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 16 października 2021 r. w sprawie ustanowienia patrona miasta Staszów.

XII. Instytucje kultury

1) Staszowski Ośrodek Kultury w Staszowie (w skrócie: SOK)

Jego celem statutowym jest prowadzenie wielokierunkowej działalności kulturalnej, rozwijającej i zaspakajającej potrzeby kulturalne mieszkańców oraz upowszechnianie i promocja kultury lokalnej w kraju i za granicą. Do podstawowych zadań ośrodka należą:

- rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspakajanie potrzeb oraz zainteresowań kulturalnych dzieci, młodzieży i dorosłych oraz wychowanie przez sztukę,
- inspirowanie i wspomaganie działających w dziedzinie kultury i dziedzictwa narodowego amatorskiego ruchu artystycznego oraz zainteresowań osób fizycznych, prawnych i innych podmiotów,
- gromadzenie, opracowanie i upowszechnianie zbiorów kultury materialnej, dzieł sztuki oraz dokumentów dotyczących historii i teraźniejszości Staszowa i okolic w celu tworzenia stałej ekspozycji regionalnej,
- ochrona i promocja twórców i dóbr kultury z terenu gminy Staszów,
- sprawowanie mecenatu nad twórczością artystyczną.

Zadania te ośrodek realizuje przede wszystkim poprzez:

- organizowanie różnorodnych form edukacji kulturalnej i wychowania przez sztukę,
- organizację spektakli, koncertów, festiwali, wystaw, odczytów, imprez artystycznych, rozrywkowych i turystycznych,
- prowadzenie i koordynowanie działalności sekcji i kół zainteresowań, zespołów instrumentalno-wokalnych, tanecznych, dzieci, młodzieży i dorosłych, na terenie miasta i gminy Staszów,
- organizowanie wystaw i konkursów w różnych dziedzinach sztuki,
- prowadzenie współpracy kulturalnej z zagranicą,
- prowadzenie Regionalnej Izby Tradycji Ziemi Staszowskiej,
- działalność instruktażowo-metodyczną,
- prowadzenie kursów języków obcych,
- podejmowanie działań integracyjnych w sferze kultury dla osób niepełnosprawnych,
- współpracę z placówkami oświatowymi, instytucjami i organizacjami społeczno-kulturalnymi, twórcami i artystami, towarzystwami i stowarzyszeniami oświatowymi i kulturalnymi, fundacjami oraz pracodawcami w zakresie rozbudzania aktywności kulturalnej,
- koordynację działalności na terenie miasta i gminy w zakresie organizacji imprez kulturalnych,

W skład ośrodka wchodzi światlice wiejskie oraz Regionalna Izba Tradycji Ziemi Staszowskiej w Staszowie pn. „Muzeum Ziemi Staszowskiej”⁸³.

2) Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Staszów

Zgodnie ze statutem biblioteka służy zaspakajaniu i rozwijaniu potrzeb czytelniczych i informacyjnych społeczeństwa oraz upowszechnianiu wiedzy i rozwojowi kultury. Do jej podstawowych zadań należy:

- gromadzenie i opracowywanie materiałów bibliotecznych ze szczególnym uwzględnieniem materiałów dotyczących własnego regionu,
- udostępnianie zbiorów bibliotecznych na miejscu, wypożyczanie na zewnątrz oraz prowadzenie wypożyczeń międzybibliotecznych,
- prowadzenie działalności informacyjno-bibliograficznej,

⁸³ Uchwała nr XIV/126/15 Rady Miejskiej w Staszowie z 29 września 2015 r. w sprawie wprowadzenia zmian do Statutu Staszowskiego Ośrodka Kultury w Staszowie. Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2015, poz. 2937.

- popularyzacja książki i czytelnictwa,
 - współdziałanie z bibliotekami innych sieci, instytucjami upowszechniania kultury, organizacjami i towarzystwami w rozwijaniu i zaspokajaniu potrzeb oświatowych i kulturalnych społeczeństwa,
 - doskonalenie form i metod pracy bibliotecznej.
- Obok działalności podstawowej podejmuje inicjatywy promujące czytelnictwo i kulturę, np. organizując spotkania z ciekawymi ludźmi. Jest organizatorem lekcji bibliotecznych, konkursów, warsztatów, sesji historycznych itp. Prowadzi dyskusyjne kluby książki. Organizuje wystawy.

Biblioteka zasięgiem oddziaływania obejmuje miasto i gminę Staszów. Jej siedzibą jest staszowski ratusz. Oprócz tego prowadzi filie wiejskie w Kurozwękach, Koniemłotach, Sztombergach, Wiśniowej oraz Wiązownicy-Kolonii. Od lipca 2006 roku wykonuje zadania powiatowej biblioteki publicznej dla Powiatu Staszowskiego.

3) Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Kielcach – Filia w Staszowie

XIII. Placówki oświatowe

Bardzo ważnymi ośrodkami kultury pielęgnującymi dziedzictwo kulturowe są placówki oświatowe i opiekuńczo-wychowawcze. Ich rola jest nie do przecenienia zwłaszcza w środowiskach wiejskich.

Na terenie gminy działają:

1) szkoły podstawowe:

- Publiczna Szkoła Podstawowa nr 1 im. Tadeusza Kościuszki w Zespole Placówek Oświatowych w Staszowie,
- Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Ignacego Jana Paderewskiego w Staszowie,
- Publiczna Szkoła Podstawowa nr 3 im. Hieronima Łaskiego w Staszowie,
- Publiczna Szkoła Podstawowa im. Papieża Jana Pawła II w Czajkowie,
- Publiczna Szkoła Podstawowa w Zespole Placówek Oświatowych w Mostkach,
- Publiczna Szkoła Podstawowa w Zespole Placówek Oświatowych w Koniemłotach,
- Publiczna Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Zespole Placówek Oświatowych w Kurozwękach,
- Publiczna Szkoła Podstawowa im. Oddziału Partyzanckiego AK „Jędrusie” w Zespole Placówek Oświatowych w Smerdynie,
- Publiczna Szkoła Podstawowa w Zespole Placówek Oświatowych w Wiązownicy Dużej,

2) szkoły ponadpodstawowe

- Liceum Ogólnokształcące im. ks. kard. S. Wyszyńskiego w Staszowie,
- Liceum Ogólnokształcące w Zespole Szkół im. S. Staszica w Staszowie,
- Technikum w Zespole Szkół im. S. Staszica w Staszowie,
- Branżowa Szkoła I i II stopnia w Zespole Szkół im. S. Staszica w Staszowie,
- Zespół Szkół Ekonomicznych im. Jana Pawła II w Staszowie.

XIV. Sektor NGO

1) Koła gospodyń wiejskich (KGW)

W gminie Staszów prężnie działają koła gospodyń wiejskich. Niegdyś niosły pomoc kobietom wiejskim i ich rodzinom, przede wszystkim w zakresie prowadzenia gospodarstw wiejskich. Dziś głównie podtrzymują i kultywują tradycje i zwyczaje lokalne, regionalne i polskie.

Na terenie gminy Staszów funkcjonują:

- 1) KGW w Czajkowie Południowym,

- 2) KGW w Czajkowie Północnym,
- 3) KGW „Kozaki” w Grzybowie,
- 4) KGW w Niemścicach,
- 5) KGW w Oględowie,
- 6) KGW w Smerdynie,
- 7) KGW w Wiązownicy Małej,
- 8) Strażackie KGW w Wiśniowej,
- 9) KGW w Woli Wiśniowskiej,
- 10) KGW w Wiązownicy-Kolonii,
- 11) KGW w Wiązownicy Dużej,
- 12) KGW „Wisienki” w Wiśniowej Poduchownej,
- 13) KGW „Kacanki” w Mostkach,
- 14) KGW „Złota Podkova” w Koniemłotach,
- 15) KGW i Gospodarzy „Chałeczki” w Podmaleńcu,
- 16) KGW „Jarzębina” w Sielcu⁸⁴.

2) Ochotnicze straże pożarne (OSP)

Remiza strażacka w Oględowie

Głównym zadaniem jednostek OSP jest walka z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi zagrożeniami. Poza swą najważniejszą misją strażacy zrzeszeni w OSP prowadzą także działalność kulturalną w lokalnym środowisku mającą na celu m.in. podtrzymywanie lokalnych tradycji i zwyczajów, same zaś remizy strażackie stanowią lokalne centra kultury.

Na terenie gminy działają:

- 1) OSP Czajków,
- 2) OSP Czernica,
- 3) OSP Grzybów,
- 4) OSP Koniemłoty,
- 5) OSP Krzczonowice,
- 6) OSP Kurozwęki,
- 7) OSP Łukawica,
- 8) OSP Niemścice,
- 9) OSP Oględów,
- 10) OSP Smerdyna,
- 11) OSP Staszów,
- 12) OSP Wiązownica Duża,
- 13) OSP Wiązownica Mała,

⁸⁴ <https://www.staszow.pl/kola-gospodyn-wiejskich1.html>

- 14) OSP Wiśniowa,
- 15) OSP Wola Osowa⁸⁵.

Jednostki OSP Koniemłoty, Oględów, Wiązownica Duża, Wiśniowa i Wola Osowa są w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym.

3) Stowarzyszenia i fundacje

Na terenie gminy Staszów sektor NGO jest licznie reprezentowany przez stowarzyszenia rejestrowe, nierejestrowe i fundacje. Większość z nich w swych celach statutowym na działania związane z dziedzictwem kulturowym. Do najbardziej aktywnych stowarzyszeń pracujących na niwie kultury, sztuki, historii i tradycji regionu, edukacji, nauki, oświaty i wychowania należą:

Staszowskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Staszowie,
Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych „Avito Vivit Honore” w Staszowie,
Staszowskie Towarzystwo Kulturalne w Staszowie,
Stowarzyszenie Inicjatyw Twórczych „Talent” w Staszowie,
Stowarzyszenie Przyjaciół Zespołów Artystycznych „KLEKS” w Staszowie,
Stowarzyszenie Korpus – Polskie Drużyny Strzeleckie w Staszowie,
Stowarzyszenie Miłośników Motocykli Zabytkowych „Moto-Weteran”
Fundacja Aktywizacji i Rozwoju Młodzieży „Farma” w Staszowie,
Stowarzyszenie Pro Civitas w Staszowie,
Stowarzyszenie Razem dla Edukacji Powiatu Staszowskiego w Staszowie,
Stowarzyszenie Aktywności Lokalnej „Dolina Kacanki” w Wiązownicy-Kolonii
Stowarzyszenie Rozwoju Sołectwa Zagrody,
Stowarzyszenie „Aktywna Kraina” w Woli Wiśniowskiej,
Stowarzyszenie Rozwoju Ziemi Świętokrzyskiej w Staszowie,
Stowarzyszenie Miłośników i Przyjaciół Kurozwęk w Kurozwękach,
Stowarzyszenie Rozwoju Miejscowości i Parafii Koniemłoty „Przyszłość” w Koniemłotach,
Stowarzyszenie „Dla dobra Wszystkich” w Staszowie,
Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju i Integracji Osiedla „Oględowska” w Staszowie,
Społeczny Komitet Budowy Szkoły w Wiązownicy-Kolonii,
Stowarzyszenie Przyjaciół Szkół i Przedszkoli im. Jana Pawła II Ziemi Staszowskiej w Staszowie.

XV. Kościoły parafialne rzymskokatolickie

W polskiej historii Kościoł rzymskokatolicki zawsze pełnił niezwykle istotną rolę. Poza swoją zasadniczą misją, którą jest głoszenie słowa Bożego, prowadzenie człowieka ku zbawieniu, dawanie świadectwa tego, co dobre i złe, wartościowe i bezwartościowe, przez wieki prowadził w świat wysokiej kultury i nauki, był miejscem manifestacji uczuć patriotycznych, pomagał przetrwać trudne chwile zaborów, okupacji niemieckiej i komunistycznej opresji. Do dnia dzisiejszego żadna ważna uroczystość patriotyczna czy też związana z pielęgowaniem dziedzictwa kulturowego nie może obejść się bez mszy świętej.

Na terenie gminy Staszów znajdują się:

- 1) kościół parafialny pw. św. Bartłomieja w Staszowie,
- 2) kościół parafialny pw. św. Barbary w Staszowie,
- 3) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna w Kurozwękach
- 4) kościół parafialny pw. Przemienia Pańskiego i Św. Ducha w Wiśniowej Poduchownej,
- 5) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w Koniemłotach,

⁸⁵ <https://www.staszow.pl/ochotnicze-straze-pozarne1.html>

6) kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Wiązownicy-Kolonii.

XVI Inne kościoły i związki wyznaniowe

Spośród innych wspólnot wyznaniowych z terenu gminy Staszów należy wymienić Świadków Jehowych, którzy mają swoje zbory: Staszów-Północ i Staszów-Zachód. Sala królestwa Świadków Jehowych znajduje się w Staszowie przy ul. J. Piłsudskiego 44.

XVII. Szlaki turystyczne

Szlaki turystyczne to trasy oznaczone specjalnymi symbolami wyznaczające ich przebieg i ułatwiające poruszanie się w terenie. Pomagają i ułatwiają turystom w dotarciu do ciekawych miejsc, atrakcyjnych pod względem krajoznawczym. Przez teren gminy Staszów przechodzą szlaki pieszy, rowerowe, samochodowe. Są to:

Turystyczny szlak pieszy Chańcza – Pielaszów zw. „Niepodległościowym, koloru zielonego o długości 110 km – przechodzi przez Kurozwęki, Staszów, Golejów;

Turystyczny szlak rowerowy Klimontów – Szydłów koloru żółtego o długości 24 km – przechodzi przez Staszów i Kurozwęki;

Turystyczny Szlak Rowerowy „Dolina Kacanki” – powstał z inicjatywy Stowarzyszenia Aktywności Lokalnej „Dolina Kacanki”; na jego trasie znajdują się: szkoła w Wiązownicy-Kolonii, latarnia leśna, kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, pałac „Dzięki”, kopalnia torfu, stary cmentarz i kapliczka MB Częstochowskiej w Wiązownicy Małej.

Turystyczny szlak rowerowy „Świętokrzyski Szlak Architektury Obronnej”, o długości ok. 500 km, przechodzi przez Golejów, Staszów, Kurozwęki;

Szlak frontu wschodniego I wojny światowej woj. świętokrzyskiego – biegnie przez następujące miejscowości: Sędziszów, Małogoszcz, Włoszczowa, Kazimierza Wielka, Skalmierz, Pińczów, Jędrzejów, Morawica, Busko-Zdrój, Chmielnik, Kielce, Wąchock, Szydłów, Bodzentyn, Suchedniów, Skarżysko-Kamienna, Działoszyce, Chęciny, Stąporków, Końskie, Raków, Połaniec, **Staszów**, Nowa Słupia, Kunów, Ćmielów, Osiek, Zawichost, Ożarów, Koprzywnica, Sandomierz, Opatów, Ostrowiec Świętokrzyski, Starachowice⁸⁶.

Szlak pielgrzymkowy „Małopolska Droga Świętego Jakuba” – przez teren gminy biegnie przez Smerdynę, Czajków, Wiśniową, Sztombergi, Czernicę, Wołą Osową.

Szlak Przygody – jest to znakowana samochodowa trasa turystyczna będąca elementem składowym opartego na programie lojalnościowym sieciowego produktu turystycznego obejmującego swym zasięgiem obszar działania siedmiu Lokalnych Grup Działania; teren każdego LGD to odrębna kraina (Kraina Sacrum i Profanum, Kraina Natury, Kraina Talentów, Kraina Czterech Żywiołów, Kraina Legend, Kraina Kultur oraz Kraina Trzech Rzek) prezentująca różnorodne atrakcje regionu (obiekty przyrodnicze, muzea, izby regionalne, obiekty sakralne, itp.). Przez teren gminy Staszów przechodzi Szlak Przygody – Kraina Kultur. Na jej trasie znajduje się: m.in. zbór w Sielcu.

⁸⁶ https://www.swietokrzyskie.pro/file/2013/11/att464731_szlak_frontu_30_05_2014_czi.pdf

XVIII. Baza noclegowa

Gmina Staszów ma szereg warunków do rozwoju turystyki i agroturystyki. Niewątpliwie czynnikiem, który sprzyja rozwojowi tych branż jest baza noclegowa (hotele, pensjonaty, pokoje do wynajęcia, agroturystyki itp.). Na terenie gminy miejsca noclegowe oferują m.in.:

Hotel „Gwarek” w Staszowie,

Hotel „Lord” w Staszowie,

Pałac w Kurozwękach,

Ośrodek Wypoczynkowy „Pod Sosnami” w Golejowie,

Ośrodek Wypoczynkowy „Lotnik” w Golejowie,

Ośrodek Wypoczynkowy „Wilga” w Golejowie,

Oaza Spokoju – Grzybów 33,

Pokoje gościnne w Staszowie przy ul. Kolejowej 18,

Agroturystyka „Ekorab” – Jasień 59,

Agroturystyka w Kurozwękach, przy ul. Kościelnej 1b,

Agroturystyka „U Stanleya” w Kurozwękach, przy ul. Kościelnej 1a,

Domek wolnostojący do wynajęcia – Jasień 107,

Agroturystyka „Pod Świerkami” – Sielec 95,

Agroturystyka „Wiśniowy Młyn” – Wiśniowa 108c.

5.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME

Zabytek nieruchomy – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – to nieruchomość, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną i naukową (art. 3 pkt. 1 i 2).

Do zabytków nieruchomych – zgodnie z art. 6, ust. 1, pkt. 1 ww. Ustawy należą:

- a) krajobrazy kulturowe,
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowli,
- c) dzieła architektury i budownictwa,
- d) dzieła budownictwa obronnego,
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- f) cmentarze,
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- i) otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków.

Na terenie gminy Staszów zabytkami nieruchomymi są przede wszystkim obiekty architektury i budownictwa, ponadto układ urbanistyczny miasta Staszowa, staszowski Rynek, parki rozpościerające się wokół rezydencji ziemiańskich, liczne cmentarze. Do najciekawszych i najcenniejszych zabytków nieruchomych należą obiekty związane z wiarą, kultem religijnym, ze sferą duchową. Są to: zespoły kościelne oraz poklasztorne w Koniemłotach, Kurozwękach, św. Bartłomieja w Staszowie, Wiązownicy-Kolonii i Wiśniowej Poduchownej oraz Sielcu.

Dużą wartością odznaczają się zespoły pałacowe i dworskie ziemiańskie obejmujące rezydencje wraz z otaczającymi je parkami i pozostałościami zabudowań podworskich w Kurozwękach, Wiśniowej, Wiązownicy-Kolonii, Grzybowie, Dobrej (ob. Podmaleńcu), Smerdynie. Stanowią one pamiątkę i materialny ślad kultury ziemiańskiej. Z kolei świadectwem

dawnego życia w mieście jest układ urbanistyczny Staszowa oraz wchodzący w jego skład staszowski Rynek – jako dzielnica staromiejska.

Region Staszowa przez wieki miał charakter rolniczy. Stąd na tym terenie mamy ciekawe przykłady zabudowy wiejskiej powiązanej z gospodarstwami rolnymi czy pozostałości dawnego przemysłu związanego z przetwórstwem rolno-spożywczym, w postaci dawnych młynów.

Dla mieszkańców gminy olbrzymią wartość mają cmentarze, będące miejscami spoczynku ich przodków. Najciekawsze nekropolie znajdują się w Staszowie, Kurozwałkach, Koniemłotach, Sielcu.

5.2.4. ZABYTKI RUCHOME

Zabytek ruchomy – to zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – „rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 6 ust. 1, pkt 2 ww. ustawy mówi, że ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymienione w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Do rejestru zabytków ruchomych nie wpisuje się obiektów chronionych na podstawie odrębnych przepisów: Ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 5, ze zm.), Ustawy o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. (Dz. U. nr 85, poz. 539, ze zm.), Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z dnia 14 listopada 1983 r. (Dz. U. z 2002 r. nr 171, poz. 1396 i nr 241, poz. 2074), a także Rozporządzenia Ministra Kultury w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę z dnia 19 kwietnia 2004 r. (Dz. U. nr 84, poz. 789).

Kiedy mówimy o zabytkach ruchomych, to w pierwszej kolejności przychodzą nam na myśl obiekty wchodzące w skład wyposażenia i wystroju wnętrz budowli posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych, tj. rzeźby, płaskorzeźby, różnego rodzaju detale architektoniczne.

Wyposażenie kościołów

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Staszów stanowią wystrój i wyposażenie zespołów kościelnych w: Koniemłotach, Kurozwałkach, kościele św. Bartłomieja w Staszowie, Wiśniowej Poduchownej czy Wiązownicy-Kolonii. Składają się na nie: ołtarze, obrazy, rzeźby i płaskorzeźby, portale, sztukaterie, chrzcielnice, kropielnice, ławki, konfesjonały czy szafki na sprzęty liturgiczne, chóry muzyczne, organy, ambony, dzwony, naczynia i sprzęty liturgiczne, szaty liturgiczne, feretrony, liczne epitafia, tablice poświadczeniowe itp.

Wyposażenie rezydencji ziemiańskich

Najwięcej zabytkowych obiektach ruchomych znajduje się na terenie zespołu pałacowego w Kurozwałkach. W zespole pałacowym „Dzięki” w Wiązownicy-Kolonii uwagę przykuwają zwłaszcza dwa marmurowe barokowe portale; jeden przy wejściu bocznym do pałacu w tzw. łączniku, drugi w lodowni. Oba trafiły tu z Podzamcza Chęcińskiego.

Krzyże, kapliczki, figury świętych

Do zabytków ruchomych zaliczają się także obiekty kultu religijnego w postaci przydrożnych krzyży, kapliczek i figur świętych. Spośród nich na terenie gminy Staszów dużą liczbę stanowią wysokie drewniane lub metalowe krzyże, stojące na ogół na rozstaju dróg. Licznie reprezentowane są kapliczki typu szafkowego z obrazkami Matki Bożej.

Do ciekawych obiektów należą kamienne lub żeliwne krzyże na postumentach. Większość z nich ma co najmniej stuletnią metrykę. Są one wykonane z piaskowca w oparciu o regionalny kanon (na bazie posadowiony jest postument, a na nim krzyż). Spotykamy też warianty z rzeźbą świętego na postumencie; na ogół są to pełnopostaciowe figury Matki Bożej, przede wszystkim Niepokalanej. Spośród innych świętych spotykamy: św. Jana Nepomucena, św. Florianą, św. Teresę, św. Antoniego.

Do najciekawszych obiektów tego typu należą:

- figura MB Niepokalanej na Rynku w Kurozwałkach,
- figura Chrystusa Frasobliwego (lub Miłosiernego) w Staszowie naprzeciwko kościoła pw. św. Bartłomieja,
- figura Matki Bożej Niepokalanej przy ul. Kościelnej w Staszowie,
- figura św. Florianą w Kurozwałkach,
- figura św. Teresy w Kurozwałkach,
- figura św. Antoniego w Grzybowie.

Krzyże, kapliczki i figury świętych stawiane były zazwyczaj na rogatkach miejscowości albo w miejscach historycznych, ważnych z punktu widzenia miejscowej ludności. Często były one fundowane jako wotum.

Opiekę nad tymi obiektami sprawuje miejscowa ludność. Niestety często zdarza się, że „odnawia” je przez malowanie farbami olejnymi według własnego gustu. Zabiegi takie powodują proces niszczenia struktury kamienia. W związku z tym postuluje się, aby władze samorządowe przy okazji spotkań z mieszkańcami wyjaśniały, że „zabiegi” te są szkodliwe dla struktury kamiennych rzeźb, bo kamień – piaskowiec powinien „oddychać”.

Nagrobki i pomniki cmentarne

Do zabytków ruchomych zaliczają się również nagrobki i pomniki cmentarne. Na terenie gminy Staszów jest zlokalizowanych kilka cmentarzy. Wśród nich są zarówno cmentarze czynne jak i nieczynne, np. cmentarz „stary” w Wiązownicy Małej. Spotykamy cmentarze różnych wyznań. W obrębie gminy mamy cmentarze wyznaniowe, na których spoczywają osoby różnych wyznań i religii. W Staszowie mamy cmentarze żydowskie (kirkuty), cmentarz prawosławny oraz cmentarze rzymskokatolickie, a także cmentarz komunalny. W Sielcu znajduje się cmentarz kalwiński, na którym spoczywają także luteranie. Mamy również dwa cmentarze, których powstanie było związane z epidemiami, w Kurozwałkach i Staszowie.

Nekropoliami, które słyną z nagrobków i pomników cmentarnych o wartościach artystycznych i historycznych są cmentarze w Staszowie: cmentarz przy kościele św. Bartłomieja oraz cmentarza parafialny założony w 1862 r., cmentarz w Wiązownicy Małej i cmentarz w Kurozwałkach.

Kolekcje prywatne

Najcenniejszą prywatną kolekcją jest zbiór rodziny Popielów. Obejmuje on rodzinne fotografie i dokumenty, srebra, porcelanę, książki, zegary, a także kolekcję obrazów, w tym 23 płótna pędzla Józefa Czapskiego. Zbiory z kolekcji są prezentowane głównie w pałacu w Kurozwałkach. Niektóre eksponaty, jako depozyt Popielów, można oglądać w Muzeum Narodowym w Kielcach.

Salę wystawiennicze w pałacu w Kurozwałkach

5.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Zabytek archeologiczny to każdy ślad dawnej działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub na jej powierzchni. Zabytki te dzielimy na ruchome i nieruchome. Zabytek ruchomy to wytwór pracy człowieka w postaci narzędzi, broni, naczyń, ozdób i innych przedmiotów, natomiast zabytek nieruchomy to pozostałości po osadach, budowlach, cmentarzyskach, warsztatach, kopalniach itp., które ukryte są pod powierzchnią ziemi i nazywane są stanowiskami archeologicznymi. W przypadku odkrycia zabytków archeologicznych w trakcie np. robót budowlanych należy wstrzymać wszelkie działania, zabezpieczyć miejsce odkrycia i zawiadomić o nim właściwego terytorialnie konserwatora zabytków, a jeśli to niemożliwe właściwego wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

W trakcie realizacji inwestycji i stwierdzenia jej kolizji ze stanowiskiem archeologicznym mają zastosowanie przepisy art. 31 i 32 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), w którym nałożony jest obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych w przypadku przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, których rodzaj i zakres określa Wojewódzki Konserwator Zabytków (WKZ) w drodze decyzji.

W granicach i w strefie ochrony stanowiska archeologicznego uzgodnieniu z WKZ podlegają projekty miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji z zakresie lotniska użytku publicznego, natomiast zaopiniowaniu przez WKZ podlegają projekty studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Stanowiska archeologiczne są ewidencjonowane w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków (WUOZ) w postaci Kart Ewidencji Zabytku Archeologicznego Łądowego (KE-ZAL) wykonywanych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). W ramach tego przedsięwzięcia całe terytorium Polski podzielone jest na prostokąty (obszary), na których wykonywana jest inwentaryzacja i opracowanie stanowisk archeologicznych.

Teren gminy Staszów leży na obszarach AZP o numerach 90-67, 91-67, 91-68, 91-69, 91-70, 92-67, 92-68, 92-69, 92-70, 93-67, 93-68. W Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 203 karty adresowe zabytków archeologicznych. Większość prostokątów została opracowana w latach 80. i 90. ubiegłego wieku. Zwrócić należy uwagę na błędy jakie popełniano przy przyporządkowaniu stanowisk do poszczególnych miejscowości. Np. część stanowisk przypisanych do Czajkowa Północnego leży w istocie w Smerdynie, część przypisana do Wiązownicy Dużej – w Wiązownicy-Kolonii, a Adamówka i Radzików jest obecnie częścią Staszowa itp. Tabela ze stanowiskami w układzie alfabetycznym ułożonymi według miejscowości, zawierająca informację o obecnym położeniu wraz z numerami działek ewidencyjnych stanowi załącznik nr 2 (GEZ Zabytki Archeologiczne).

Tabela: Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków (stan na 30 listopada 2022 r.)

Lp.	miejscowość	AZP	nr stanowiska w miejscowości	nr stanowiska na obszarze	funkcja	datowanie
-----	-------------	-----	------------------------------	---------------------------	---------	-----------

1	Adamówka	92-68	1	44	śląd osadnictwa	późny neolit / wczesna epoka brązu
2	Adamówka	92-68	2	45	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu (kultura mierzanowicka); wczesne średniowiecze
3	Adamówka	92-68	3	46	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
4	Czajków Południowy	92-69	1	1	ślady osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
5	Czajków Południowy	92-69	2	2	śląd osadnictwa	po XV wieku
6	Czajków Południowy	92-69	3	3	śląd osadnictwa	pradzieje
7	Czajków Południowy	92-69	4	4	grób szkieletowy (cmentarzysko)	?
8	Czajków Południowy	92-69	5	5	osady?, śląd osadnictwa / osady?	I i II epoka brązu (kultura mierzanowicka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); nowożytność
9	Czajków Południowy	92-69	6	6	śląd osadnictwa	prahistoria
10	Czajków Południowy	92-69	7	7	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (ok. X wiek)
11	Czajków Południowy	92-69	8	8	śląd osadnictwa	prahistoria
12	Czajków Południowy	92-69	9	9	śląd osadnictwa	prahistoria
13	Czajków Północny	92-69	3	12	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesne epoka brązu
14	Czajków Północny	92-69	4	13	osada	środkowy neolit (kultura pucharów lejkowatych)
15	Czajków Północny	92-69	5	14	ślady osadnictwa, osady	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (po X wieku), prahistoria, środkowy neolit (kultura pucharów lejkowatych); kultura trzciniecka?
16	Czajków Północny	92-69	6	15	osada	kultura łużycka (grupa tarnobrzeska?)

17	Czajków Północny	92-69	7	16	osady	II-III epoka brązu (kultura trzciniecka); IV-V epoka brązu (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); pradzieje
18	Czajków Północny	92-69	8	17	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
19	Czajków Północny	92-69	9	18	osada, osada? / śląd osadniczy?	neolit?, wczesne średniowiecze?
20	Czajków Północny	92-69	10	19	śląd osadniczy, osada?	II-III epoka brązu (kultura trzciniecka), wczesne średniowiecze
21	Czajków Północny	91-69	12	7	ślady osadnictwa	neolit; neolit / epoka brązu
22	Czajków Północny	92-69	1	10	ślady osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkwatych); wczesne średniowiecze (X wiek), średniowiecze / nowożytność (XV-XVII wiek)
23	Czajków Północny	92-69	2	11	śląd osadnictwa, osada	prahistoria, średniowiecze / nowożytność (po XV wieku)
24	Czajków Północny	91-69	11	6	ślady osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
25	Czajków Północny	91-69	13	8	śląd osadnictwa	krąg polgarski?
26	Dobra	91-68	1	13	śląd osadnictwa	mezolit
27	Grzybów	92-67	9	13	osada	kultura łużycka
28	Grzybów	92-67	1	2	cmentarzyska	kultura pucharów lejkwatych, okres wpływów rzymskich
29	Grzybów	93-67	1	16	osada	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
30	Grzybów	92-67	2	6	śląd osadnictwa	średniowiecze
31	Grzybów	93-67	2	17	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka
32	Grzybów	92-67	3	7	śląd osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkwatych)

33	Grzybów	93-67	3	18	śląd osadnictwa	średniowiecze
34	Grzybów	92-67	4	8	śląd osadnictwa	pradzieje
35	Grzybów	93-67	4	19	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
36	Grzybów	92-67	5	9	śląd osadnictwa	kultura łużycka
37	Grzybów	93-67	5	20	osada	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
38	Grzybów	92-67	6	10	ślady osadnictwa, osady	neolit (kultura ceramiki sznurowej); średniowiecze, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); stanowisko dymarskie wielopieczowiskowe – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
39	Grzybów	93-67	6	24	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
40	Grzybów	92-67	7	11	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (do X wieku)
41	Grzybów	92-67	8	12	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze
42	Grzybów	92-67	10	19	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
43	Grzybów	92-67	11	20	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze
44	Grzybów	92-67	12	21	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych i kultura ceramiki sznurowej); wczesne średniowiecze (XI-XII wiek), kultura łużycka, kultura pomorska, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska?)
45	Grzybów	92-67	13	34	śląd osadniczy, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych), wczesna epoka brązu (kultura mierzanowicka), epoka brązu, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
46	Grzybów	92-67	14	35	osada	kultura łużycka
47	Grzybów	93-67	15	47	śląd osadniczy	wczesna epoka brązu

48	Grzybów	93-67	16	49	śląd osadniczy	neolit (kultura ceramiki sznurowej?)
49	Grzybów	93-67	17	50	śląd osadniczy, osada	wczesna epoka brązu, kultura łużycka
50	Grzybów	92-67	18	35	cmentarzysko?	kultura łużycka
51	Grzybów	92-67	19	36	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze
52	Jasień	90-67	1	8	osada	okres wpływów rzymskich
53	Jasień	91-67	2	1	śląd osadniczy	XVII wiek (kultura polska)
54	Jasień	91-67	3	2	śląd osadniczy	kres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
55	Jasień	91-67	4	3	śląd osadniczy	starożytność
56	Jasień	91-67	5	4	osada	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
57	Kolonia Grzybów Podlesie	92-67	1	24	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
58	Koniemłoty	93-67	1	5	śląd osadniczy	średniowiecze
59	Koniemłoty	93-67	2	6	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
60	Koniemłoty	93-67	3	7	osada	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
61	Koniemłoty	93-67	4	8	osady	wczesne średniowiecze (X-XII wiek); średniowiecze
62	Koniemłoty	93-67	5	9	śląd osadniczy, osada	kultura łużycka, średniowiecze
63	Koniemłoty	93-67	6	10	śląd osadniczy	kultura łużycka
64	Koniemłoty	93-67	7	11	osada	wczesne średniowiecze
65	Koniemłoty	93-67	8	12	śląd osadniczy, osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
66	Koniemłoty	93-67	9	13	osada	średniowiecze
67	Koniemłoty	93-67	10	14	śląd osadniczy	kultura łużycka
68	Koniemłoty	93-67	11	15	ślady osadnicze	wczesna epoka brązu, średniowiecze
69	Koniemłoty	93-67	12	21	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (XIII wiek)

70	Koniemłoty	93-68	14	39	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
71	Koniemłoty	93-68	15	40	ślady osadnicze	starożytność, wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
72	Koniemłoty	93-68	16	41	osada?	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
73	Koniemłoty	93-68	17	42	osada	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
74	Koniemłoty	93-68	18	43	ślady osadnicze	II okres epoki brązu (kultura trzciniecka); wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
75	Koniemłoty	93-68	19	44	ślady osadnicze	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
76	Kopanina	91-68	1	8	ślady osadnicze	neolit, epoka brązu
77	Kopanina	91-68	2	9	śląd osadniczy	epoka kamienia
78	Krzczonowice	93-67	2	31	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych); neolit (kultura ceramiki sznurowej); wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); kultura łużycka; wczesne średniowiecze, średniowiecze
79	Krzczonowice	93-67	3	32	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (X -XII wiek)
80	Krzczonowice	93-67	4	43	osada, śląd osadniczy	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (X-XII wiek),
81	Krzczonowice	93-67	5	44	ślady osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu? (kultura trzciniecka?); kultura łużycka
82	Krzczonowice	93-67	6	45	osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka)
83	Krzczonowice	93-67	7	61	ślady osadnicze, osady	neolit; wczesna epoka brązu, kultura łużycka; wczesne średniowiecze, średniowiecze (XIII-XIV wiek)

84	Krzczoneowice	93-67	8	62	śląd osadniczy, osady	wczesna epoka brązu, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek), wczesne średniowiecze (X-XII wiek), wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
85	Krzczoneowice	93-67	9	63	śląd osadniczy, osady	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (do X wieku); średniowiecze
86	Krzczoneowice	93-67	10	64	ślady osadnicze, osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu, średniowiecze
87	Krzczoneowice	93-67	11	65	śląd osadnictwa	około XVI wiek
88	Krzczoneowice	93-67	12	94	śląd osadnictwa	pradzieje
89	Krzczoneowice	93-67	13	101	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych), wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
90	Krzczoneowice	93-67	14	102	osada, ślady osadnicze	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); okres przedrzymski (kultura przeworska); okres wpływów rzymskich C2 (kultura przeworska); pradzieje
91	Krzczoneowice	93-67	15	103	osady, ślady osadnicze	kultura łużycka, wczesne średniowiecze; średniowiecze
92	Krzczoneowice	93-67	16	104	śląd osadniczy, osada	wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze; wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek)
93	Krzczoneowice	93-67	17	105	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)
94	Krzczoneowice	93-67	18	106	osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka)
95	Krzczoneowice	93-67	19	111	cmentarzysko	halsztat D – okres lateński (kultura pomorska)

96	Krzywołęcz	92-67	1	22	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
97	Krzywołęcz	92-67	2	23	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)
98	Kurozwęki	91-67	1	7	zespół pałacowy	od XIV wieku
99	Kurozwęki	91-67	2	8	śląd osadnictwa	epoka kamienia
100	Kurozwęki	91-67	3	9	osady	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); średniowiecze
101	Lenartowice	93-67	1	51	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
102	Łaziska	91-69	1	9	ślady osadnicze	epoka kamienia, epoka brązu?, wczesne średniowiecze
103	Łaziska	91-69	2	15	śląd osadnictwa	epoka brązu (kultura trzciniecka lub łużycka)
104	Łukawica	91-69	1	10	ślady osadnicze	halsztat / laten, prahistoria
105	Łukawica	91-69	2	11	śląd osadnictwa	neolit?
106	Łukawica	91-69	3	12	ślady osadnicze	neolit; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); prahistoria
107	Łukawica	91-69	4	13	śląd osadnictwa	mezolit?
108	Łukawica	91-69	5	14	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
109	Maleniec	91-68	1	5	śląd osadnictwa	kultura pucharów lejkowych?
110	Mostki	91-68	2	10	ślady osadnicze	neolit, epoka brązu?
111	Niemścice	91-67	2	14	osady	epoka brązu (kultura trzciniecka), epoka brązu, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), okres wędrówek ludów
112	Niemścice	91-67	3	15	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu?
113	Niemścice	91-67	3 (4)	18	śląd osadniczy, osady	kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
114	Ogłędów	92-68	11	32	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)

115	Oględów	92-68	2	22	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (po X wieku)
116	Oględów	92-67	1	27	ślad osadnictwa, osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze
117	Oględów	92-68	3	23	osada, ślad osadnictwa	kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
18	Oględów	92-68	4	24	ślady osadnicze, osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych), kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
119	Oględów	92-68	5	25	ślady osadnicze	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
120	Oględów	92-68	6	26	ślad osadnictwa	nieokreślona
121	Oględów	92-68	7	28	ślady osadnicze	wczesna epoka brązu; średniowiecze
122	Oględów	92-68	8	29	osada, ślad osadniczy	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
123	Oględów	92-68	9	30	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka
124	Oględów	92-68	10	31	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
125	Poręba Koniemłocka	92-67	1	14	osada	średniowiecze
126	Poręba Koniemłocka	92-67	2	17	ślad osadnictwa	kultura łużycka
127	Radzików	92-68	1	18	ślad osadnictwa	epoka kamienia
128	Radzików	92-68	2	19	ślad osadnictwa	epoka kamienia
129	Sielec	92-67	1	15	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
130	Sielec	92-67	2	16	ślad osadniczy, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu, kultura łużycka; wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek)
131	Sielec	92-67	3	29	osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych)

132	Sielec	92-68	4	33	osady	wczesne średniowiecze; średniowiecze
133	Sielec	92-68	5	34	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XIII wiek)
134	Sielec	92-68	6	35	śląd osadnictwa	średniowiecze
135	Sielec	92-68	7	38	osada	kultura łużycka
136	Sielec	92-68	8	39	śląd osadnictwa	kultura łużycka
137	Smerdyna	91-70	2	9	śląd osadnictwa	paleolit górny / schyłkowy
138	Staszów	92-68	4	4	cmentarzysko	kultura łużycka lub po- morska
139	Staszów	92-68	10	21	śląd osadnictwa	średniowiecze
140	Staszów	92-68	11	27	śląd osadnictwa	średniowiecze
141	Staszów	92-68	12	35	osada	średniowiecze
142	Staszów	92-68	13	36	śląd osadnictwa	średniowiecze
143	Staszów	92-68	14	42	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
144	Staszów	92-68	15	47	śląd osadnictwa	średniowiecze
145	Stefanówek	92-68	1	40	osada, śląd osadnictwa	kultura łużycka; młodszy okres prze- drzymski (kultura prze- worska)
146	Stefanówek	92-68	2	41	śląd osadnictwa	średniowiecze
147	Stefanówek	92-68	3	42	śląd osadnictwa	kultura łużycka
148	Sztombergi	91-68	1	11	śląd osadnictwa	neolit
149	Sztombergi	91-68	2	12	ślady osadnicze	epoka brązu, epoka ka- mienia
150	Wiązownica Duża	92-70	17	42	śląd osadnictwa	okres wpływów rzym- skich B2 – C1 – C2 (kultura przeworska)
151	Wiązownica Duża	92-70	19	44	grób / osada?	okres lateński B (kultura pomorska)
152	Wiązownica Duża	92-70	20	45	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu
153	Wiązownica Duża	92-70	21	46	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
154	Wiązownica Duża	92-70	22	47	śląd osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?)

155	Wiązownica Duża	92-70	1	26	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
156	Wiązownica Duża	92-70	2	27	cmentarzysko?	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska)
157	Wiązownica Duża	92-70	3	28	śląd osadnictwa	neolit środkowy (kultura lubelsko-wołyńska)
158	Wiązownica Duża	92-70	4	29	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
159	Wiązownica Duża	92-70	5	30	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
160	Wiązownica Duża	92-70	6	31	śląd osadnictwa	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka)
161	Wiązownica Duża	92-70	7	32	śląd osadnictwa	neolit środkowy (kultura lubelsko-wołyńska)
162	Wiązownica Duża	92-70	8	33	śląd osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu
163	Wiązownica Duża	92-70	9	34	śląd osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu
164	Wiązownica Duża	92-70	10	35	osada, śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich; wczesne średniowiecze (X-XI wiek)
165	Wiązownica Duża	92-70	11	36	śląd osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska)
166	Wiązownica Duża	92-70	12	37	osada? / grób?	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka)
167	Wiązownica Duża	92-70	13	38	śląd osadnictwa, osada	neolit / wczesna epoka brązu; wczesne średniowiecze (X-XI wiek); późne średniowiecze / nowożytność (XV-XVIII wiek)
168	Wiązownica Duża	92-70	14	39	osady, ślady osadnicze	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek i X wiek); (średniowiecze nowożytność (XV-XVIII wiek)

169	Wiązownica Duża	92-70	15	40	śląd osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu
170	Wiązownica Duża	92-70	16	41	osada	wczesne średniowiecze (X wiek)
171	Wiązownica Duża	92-69	23	20	śląd osadnictwa	I epoka brązu (kultura mierzanowicka)
172	Wiązownica-Kolonia	91-70	1	20	śląd osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki (kultura łużycka)
173	Wiązownica-Kolonia	91-70	2	21	śląd osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki (kultura łużycka)
174	Wiązownica-Kolonia	92-70	3	50	śląd osadnictwa	środkowy – późny neolit (kultura pucharów lejkowatych?)
175	Wiązownica-Kolonia	92-70	4	43	osady, ślady osadnicze	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); wczesne średniowiecze (około X wiek); średniowiecze / nowożytność (XV-XVIII wiek)
176	Wiązownica Mała	92-70	3	49	grób?, śląd osadnictwa	pradzieje; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
177	Wiązownica Mała	92-70	2	48	ślady osadnicze	okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?); wczesne średniowiecze (około X wiek)
178	Wiśniowa	91-69	1	1	ślady osadnicze	prahistoria; neolit – epoka brązu
179	Wiśniowa	91-69	2	3	ślady osadnicze	prahistoria; neolit – epoka brązu
180	Wiśniowa	91-69	3	4	ślady osadnicze	neolit; wczesna epoka brązu
181	Wiśniowa	91-69	4	5	śląd osadnictwa	halsztat / laten
182	Wola Osowa	91-67	1	6	osada?	XV-XVIII wiek
183	Wola Wiśniowska	92-69	1	21	śląd osadnictwa	neolit środkowy (kultura pucharów lejkowatych)
184	Wola Wiśniowska	92-69	2	22	osada	wczesne średniowiecze?
185	Wola Wiśniowska	92-69	3	23	śląd osadnictwa	V epoka brązu? (kultura łużycka – grupa tarnobrzeska?)
186	Wola Wiśniowska	92-69	4	24	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)

187	Wola Wiśniowska	92-69	5	25	osada, ślad osadnictwa	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
188	Wola Wiśniowska	92-69	6	26	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (około X wiek)
189	Wola Wiśniowska	92-69	7	27	ślady osadnicze, osady	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka); IV-V epoka brązu (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
190	Wola Wiśniowska	92-69	8	28	ślad osadnictwa	neolit?
191	Wola Wiśniowska	91-69	9	2	ślad osadnictwa	epoka brązu – halsztat (kultura łużycka)
192	Wólka Żabna	91-68	4	6	ślady osadnicze	neolit; prahistoria
193	Wólka Żabna	91-68	5	7	ślady osadnicze	neolit; prahistoria
194	Wygoda	90-67	1	7	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
195	Zagrody	91-67	2	11	ślad osadnictwa	XVI-XVII wiek (kultura polska)
196	Zagrody	91-67	1	10	osada	średniowiecze i nowożytność (kultura polska)
197	Zagrody	91-67	5	12	ślad osadniczy, osada	starożytność, nowożytność
198	Ziemblice	92-67	1	25	osada	wczesne średniowiecze (X-XIII wiek)
199	Ziemblice	92-67	2	26	osady	wczesne średniowiecze (VIII-X; X-XII wiek)
200	Ziemblice	92-67	3	28	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XIII wiek)
201	Ziemblice	92-67	4	31	ślad osadnictwa	kultura pomorska
202	Ziemblice	92-67	5	32	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
203	Ziemblice	92-67	6	33	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)

Na terenie gminy Staszów znajduje się jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jest to stanowisko nr 1 w Grzybowie AZP 92-67/2. Zostało ono odkryte w trakcie badań AZP w 1986 roku przez K. Garbacza. W 1991 roku zostało wpisane do rejestru zabytków pod numerem **456/A** jako cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych oraz kultury przeworskiej. W trakcie badań wykopaliskowych odkryto 2 grobowce megalityczne typu kujawskiego z epoki neolitu oraz 55 grobów popielnicowych kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Z wyżej wymienionym stanowiskiem łączy się również badane wykopaliskowo w 2014 roku stanowisko nr 6 w Grzybowie, AZP 92-67/10. W trakcie budowy infrastruktury Staszowskiego Obszaru Gospodarczego wykonano ratownicze badania archeologiczne na obszarze 43 arów (badania objęły teren, na których obecnie znajduje się droga). Zadokumentowano 4 zgrupowania pieców (tzw. piecowiska) w układzie nieregularnym służące do wytopu żelaza, obiekty przypiecowiskowe (paleniska, jamy do prażenia rudy) oraz niewielką półziemiankę. Ważnym stanowiskiem w Grzybowie jest również stanowisko 8 AZP 92-67/12 (osada z wczesnej epoki brązu, epoki brązu oraz wczesnego średniowiecza) oraz 12 AZP 92-67/21 (ślady osadnicze z epoki neolitu i wczesnego średniowiecza oraz osady kultury łużyckiej, pomorskiej, wpływów rzymskich). W Grzybowie odnotowano również ruiny dworu z przełomu XVIII i XIX wieku, któremu zapewne towarzyszył folwark.

Kolejnym ważnym stanowiskiem archeologicznym jest stanowisko 1 w Kurozwałkach, AZP 91-67/8 datowanym na XIV-XIX wiek. Stanowisko obejmuje teren zamku oraz fosy. W latach 1970-1974 przeprowadzono rozległe badania architektoniczno-archeologiczne, które pozwoliły na określenie czasu powstania oraz kolejnych etapów rozbudowy założenia pałacowego. Badania przeprowadził Zakład Badań Wczesnego Średniowiecza Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem M. Brykowskiej i J. Guli. Najstarsza faza osadnictwa ustalona została na II połowę XIV wieku, kiedy został wybudowany na płaskim, niewielkim wzniesieniu, otoczonym bagnami tzw. mur owalny oraz wewnątrz niego budynek mieszkalny. Na początku XVI wieku na południe od muru dobudowano wieżę mieszkalną z przejazdową bramą. W II połowie XVII wieku dobudowano skrzydło zachodnie, natomiast w II połowie XVIII wieku rozpoczęto realizację szeroko zakrojonej przebudowy polegającej na rozbudowie skrzydła południowego, założeniu parku, wybudowaniu pawilonów i tzw. Bramy Czarnej (wjazd na dziedziniec). W okresie średniowiecza zamek nie posiadał fosy, która powstała dopiero w nowożytności poprzez usypanie przeciwstoku z ziemi uzyskanej z niwelacji terenu w trakcie kolejnych przebudów.

Równie istotny z punktu widzenia archeologicznego jest teren miasta Staszów, którego początki sięgają średniowiecza, a rozwój nastąpił w czasach nowożytnych. Na terenie miasta odnajdowane są także ślady starszego osadnictwa (stan. 4 AZP 92-68/4) – cmentarzysko kultury łużyckiej lub pomorskiej. W trakcie prowadzonych nadzorów na terenie miasta w 2020 roku odsłonięto między innymi fundamenty XIX-wiecznej cerkwi św. Jerzego. Prace ziemne prowadzone w obrębie układu urbanistycznego miasta Staszowa powinny przebiegać pod nadzorem archeologicznym z uwagi na możliwość odkrycia kolejnych relikwów dawnej zabudowy.

Stanowiska archeologiczne w gminie Staszów grupują się wzdłuż rzek oraz cieków wodnych. Największą rzeką płynącą przez ten teren jest Czarna, z dopływami Desną i Destą. Przez północną część gminy przepływa Kacanka (dopływ Koprzywnianki). W południowej części znajduje się Potok Koniemłocki oraz bezimienne cieki przepływające przez Ziemblice i Sielec. Zainteresowanie tymi terenami wykazywał już archeolog Erazm Majewski, na przełomie XIX i XX wieku. Liczne wzmianki o znaleziskach pojawiły się w monografii Leona Kozłowskiego pt. „Epoka kamienia na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej” wydanej we Lwowie w 1923 roku czy w „Archeologii Polski” Władysława Antoniewicza wydanej w 1928 roku (znaleziska z Suchowoli, Wólki Żabnej, Jasienia i Staszowa). W 1934 roku został odkryty w Staszowie skarb (około 54 szt.) monet polskich. Najstarsze ślady osadnictwa datowane na paleolit schyłkowy / paleolit górny oraz mezolit zostały odkryte w miejscowości Dobra i Smerdyna. Dalszy rozwój osadnictwa następuje w kolejnej epoce – neolicie.

Najwcześniejsze fazy tej epoki odnotowano w Czajkowie Północnym, Wiązownicy Dużej i Wiązownicy-Kolonii (ślady osadnictwa kręgu polgarskiego oraz kultury wołyńskolubelskiej). Do środkowego i późnego neolitu (kultura pucharów lejkowatych i kultura ceramiki sznurowej) zaliczany ślady osadnictwa, osady i cmentarzyska w Adamówce, Czajkowie Północnym, Grzybowie (szczególnie stanowisko 1 AZP 92-67/2 – cmentarzysko megalityczne wpisane do rejestru zabytków), Koniemłotach, Krzczonowicach, Łukawicy, Maleńcu, Mostkach, Oględowie, Sielcu, Sztombergach, Wiązownicy Dużej, Wiązownicy Kolonii, Wiśniowej i Woli Wiśniowskiej oraz Wólce Żabnej. Łącznie zanotowano 42 stanowiska archeologiczne datowane na tę epokę. W kolejnej epoce – brązu, w jej starszej (wczesnej fazie), osadnictwo na tym terenie częściowo zanika. Osady i ślady osadnicze datowane ogólnie na wczesną epokę brązu, kulturę mierzanowicką lub trzciniecką spotykamy w Adamówce, Czajkowie Południowym i Północnym, Grzybowie, Koniemłotach, Kopaninie, Krzczonowicach, Łaziskach, Niemścicach, Oględowie, Sielcu, Wiązownicy Dużej, Woli Wiśniowskiej, Ziemblicach, Lenartowicach (łącznie 37 stanowisk archeologicznych). Osady kultury łużyckiej (grupy tarnobrzeskiej) z odnotowano w Czajkowie Północnym, Grzybowie, Krzczonowicach, Lenartowicach, Niemścicach, Oględowie, Sielcu, Stefanówku, Wiązownicy Dużej, Wiązownicy Kolonii, Woli Wiśniowskiej. 29 osad i śladów osadniczych to stanowiska datowane na okres wpływów rzymskich (kultura przeworska). Znajdują się one na Czajkowie Południowym i Północnym, Grzybowie (stan. 6 AZP 92-67/10, 1 AZP 92-67/2), Jasieniu, Krzczonowicach, Kurozwałkach, Łukawicy, Niemścicach, Oględowie, Stefanówku, Wiązownicy Dużej, Wiązownicy Małej, Woli Wiśniowskiej, Zagrodach. Najwięcej stanowisk archeologicznych (82) znajdujących się na terenie gminy Staszów datowanych jest na wczesne średniowiecze i średniowiecze. Największe nagromadzenie tych stanowisk odnotowano w Grzybowie, Koniemłotach, Krzczonowicach, Sielcu, Staszowie i Ziemblicach.

Ruchome zabytki archeologiczne z terenu gminy Staszów znajdują się w Muzeum Okręgowym w Sandomierzu, Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie oraz Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Ostrowcu Świętokrzyskim.

5.2.6. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH

Na terenie gminy Staszów nie ma placówki muzealnej. Działają za to izby pamięci – izby regionalne. Do nich należą:

1) Izba pamięci Hugona Kołłątaja i Konstytucji 3 maja w pałacu w Wiśniowej;

Powstała w 1967 r. staraniem Jana Górala. Są w niej gromadzone obrazy, książki, fotografie i fotokopie dokumentów obrazujących życie i działalność Hugona Kołłątaja.

2) Regionalna Izba Pamięci – Muzeum Ziemi Staszowskiej;

Funkcjonuje w ramach Staszowskiego Ośrodka Kultury. Gromadzi, opracowuje i upowszechnia zbiory kultury materialnej Staszowa i okolic. W swoich zasobach posiada zbiory malarstwa i rzeźby twórców staszowskich, okazy geologiczne ziemi staszowskiej, eksponaty związane z rzemiosłem staszowskim, kolekcję monet i medali związanych ze Staszowem, judaika, w tym oryginalną Torę, ekspozycję poświęconą „Jędrusiom”.

3) Izba pamięci ks. Romana Kotlarza w Koniemłotach;

4) Kolekcja rodziny Popielów prezentowana w pałacu w Kurozwałkach.

5.2.7. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Bardzo ważnym elementem dziedzictwa kulturowego są niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Doceniając rolę i wagę niematerialnego dziedzictwa kulturowego 17 października 2003 r. w Paryżu, na swej trzydziestej drugiej sesji, UNESCO uchwaliło Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁸⁷ sporządzoną w Paryżu 17 października 2003 r., formułując jednocześnie definicję terminu.

Zgodnie z art. 2 ust. 1 Konwencji niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”. W myśl art. 2 ust. 2 niematerialne dziedzictwo kultury przejawia się m.in. w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) sztuki widowiskowe,
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Art. 2, pkt. 3 mówi, o ochronie dziedzictwa niematerialnego. Oznacza ono „środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa”.

W skład niematerialnego dziedzictwa gminy Staszów wchodzi:

1. Gwara świętokrzyska

Szczególną wartość kulturową ma tradycyjna, świętokrzyska gwara ludowa. Charakterystycznymi jej elementami są: tzw. mazurzenie, czyli wymowa głosek „sz”, „ż”, „cz”, „dź” jako „s”, „z”, „c”, „dz” (np. szczęka – scęka, żur – zur, czapka – copka itp.), ścieśnienie samogłosek „a”, „e”, „o” i ich wymowa jako „o”, „i”, „u” (np. „chłopok”, „kobita”), brak rezonansu samogłosek nosowych „ą”, „ę” (np. „bede”), zastąpienie w bezokoliczniku końcówki „-eć” przez „-ić” lub „-yc” (np. „widzić”, „cierpić”, „leżyć”), poprzedzanie samogłosek „o” i „u” spółgłoską „ł” (np. „łosa”, „łodejdz”), używanie formy liczby mnogiej, jako wyraz szacunku do osoby starszej⁸⁸.

Na skutek wykształcenia społeczeństwa, ale także za sprawą mediów (radio, telewizja) praktycznie gwara nie jest używana. Tylko nieliczni potrafią się nią posługiwać. Tradycyjną gwarę ludową należy chronić poprzez uprawianie „żywego słowa” przez zespoły ludowe. Opowieści, tych którzy potrafią posługiwać się gwarą powinny być nagrywane i utrwalane na nośnikach danych.

⁸⁷ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018.

⁸⁸ S. Cygan, Gwara świętokrzyska – podstawowe cechy języka, w: <http://www.bieliny.pl/asp/gwara-swietokrzyska--podstawowe-cechy-jezyka-ludowego> [podgląd na dzień 30.10.2021 r.]

2. Tradycje ludowe – prezentowane są głównie na imprezach lokalnych, tj. dożynki.

Dożynki czyli Święto Plonów w gminie Staszów są zawsze hucznie obchodzone. W Staszowie odbywają się dożynki miejsko-gminne, zaś z poszczególnych sołectwach dożynki wiejskie. Rozpoczyna je zawsze uroczysta msza św. Po niej barwny korowód z wieńcami dożynkowymi i bochnami chleba przechodzi do miejsca, gdzie odbywają się ceremonie dożynkowe. W uroczystościach biorą udział władze gminy, zespoły śpiewacze, KGW, jednostki OSP, mieszkańcy. Podczas dożynek odbywa się tradycyjne ośpiewanie wieńców.

3. Obrzędy

Na terenie gminy Staszów kultywowana jest obrzędowość katolicka – przejawiająca się poprzez uczestnictwo w świętach roku liturgicznego (Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie i innych), dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne oraz nagrobki na cmentarzach.

4. Pieśni, przyśpiewki – pielęgnowane przez zespoły ludowe.

5. Legendy

Z regionu pochodzi wiele legend, z których najbardziej znaną i popularną jest legenda o Diabelskim Kamieniu z Kurozwek⁸⁹. Z powstaniem Staszowa wiąże się legenda o Staszu Kmiotku; od jego imienia ma pochodzić nazwa miasta. Inną znaną legendą z okolic Staszowa jest opowieść o tym skąd się wzięły złoża siarki pod Grzybowem.

6. Nazwy zwyczajowe:

Czajków Północny: Dół, Góra, Kały, Mała Polska, Podedwór, Za Górą;

Czernica: Przyjmy;

Dobra: Mejlechówka, Pastwiska, Piaski, Pocieszka;

Gaj Koniemłocki: Podlesie;

Grzybów: Bieliczka, Brzezina, Góra, Gułacz, Kwiatkówka, Ogrojec, Podlesie, Wądoły, Wierzbie, Zakupniki;

Jasień: Kasztelan, Nowakówka, Wygoda;

Koniemłoty: Kępa, Kolonia, Piekło, Poręba Koniemłocka;

Kurozweki: Dąbrówka, Radzików;

Krzywołęcz: Chrusty, Gęstwina, Góra;

Krzczonowice: Niewolnik, Węgierka, Wygoda, Zakupniki;

Łaziska: Wólka Łaziska;

Łukawica: Chrapy-Kolonia, Kaczkówka, Kalugi, Las pod Łukawicą, Łukawica Pierwsza, Łukawica Druga, Ryłowskie;

Mostki: Nowe Mostki, Stare Mostki;

Niemścice: Zaraż, Łąki, Kaczeńce, Chruścik, Chrusty;

Ogłędów: Gliny, Górki, Kamienie, Krzewiny, Nowa Wieś, Podstawie, Półanki, Stara Wieś, Zielonka;

Poddębowiec: Szulimów;

Podmaleniec: Ogrody, Ściegna, Wypychów, Zagrody, Zagumnie;

Ponik: Błonie, Gajówka-Ponik;

Sielec: Leszczyca, Przymiarki;

⁸⁹ Wg legendy na wieś o założeniu nowej osady Kurozweki i wybudowaniu w niej kościoła, diabeł ze złości ciskał w nią głazami z Łysej Góry.

Smerdyna: Dwór, Kamionka, Karolinów, Opalina, Smerdyna Dolna, Smerdyna Górna, Zawadówka;
Stefanówek: Adamówka;
Sztombergi: Kosówka, Pastwiska, Pod Górą, Podmostki;
Wiązownica Duża: Karczmówka, Koniec, Kowalówka, Krzak, Podgórze, Zagóra;
Wiązownica-Kolonia: Browary, Dzięki, Granicznik, Grobla, Kopanina, Pod Kościołem, Podgórze, Poręby, Trzeźnie, Wronia Góra, Zamłynie, Zborniak;
Wiązownica Mała: Gojsce, Grobla, Karczmisko, Plebańskie, Skrzeczów, Ściegna;
Wiśniowa: Borki, Dworskie, Dwór, F sierka, Łąki, Łepki, Stara Wieś, Za Pałacem, Zagumnie;
Wiśniowa Poduchowna: Dziadówka, Józefów, Kamionki, Kąty, Kosówka, Strzelcówka;
Wola Osowa: Dodatki, Gajówka Wolska, Kotuszówka, Pod Lasem, Przymiarki;
Wola Wiśniowska: Wola, Zagrody;
Wólka Żabna
Zagrody
Ziemblice: Ostrowiec, Porąbka.

7. Tradycje niepodległościowe i narodowyzwoleńcze

Spośród dziedzictwa niematerialnego, szczególne znaczenie dla społeczności gminy Staszów mają tradycje niepodległościowe i narodowyzwoleńcze związane z powstaniem styczniowym, I i II wojną światową, wojną polsko-bolszewicką. Ich pielęgnowanie to przede wszystkim dbałość o miejsca pamięci narodowej, uczestnictwo w uroczystościach patriotycznych, pielęgnowanie pamięci o bohaterach narodowych.

8. Tradycje kamieniarskie

Przez wieki duże znaczenie dla ziemi staszowskiej miały kamieniołomy i kamieniarstwo w Smerdynie. Stanowiły one siłę napędową rozwoju całej okolicy, dawały miejsca pracy i utrzymanie. Smerdyński piaskowiec stanowił podstawowy materiał budowlany dla całej okolicy. Trwałą pamiątką po nich są liczne pomniki i obiekty zabytkowe znajdujące się nie tylko na terenie gminy, ale w całym regionie świętokrzyskim.

9. Tradycje garncarskie

Ziemia staszowska od stuleci słynęła z wyrobów garncarskich. Na bazie tych tradycji w XVIII i XIX w. w Staszowie rozwinęła się produkcja fajek glinianych tzw. stambułek. Trafiły przede wszystkim na wschód, do Rosji, Turcji i dalej na Bliski Wschód. Ich wyrób znajdował się głównie z rękach rzemieślników wyznania mojżeszowego. Dzięki odcisniętym na fajkach znakom producenckim, wiemy że wytwarzali je rzemieślnicy o nazwiskach Grosman, Szajbman, Szpilfogel, Kunstler.

W nawiązaniu do wspaniałych tradycji produkcji fajek w 2000 r. Staszowska Izba Gospodarcza ustanowiła nagrodę „Stambułki Staszowskiej”. Otrzymują ją osoby, firmy, jednostki administracyjne, które przyczyniają się do rozwoju gospodarczego powiatu staszowskiego.

10. Dziedzictwo kulinarne

Częścią dziedzictwa kulturowego jest dziedzictwo kulinarne. Wg Marka Gąsiorowskiego dziedzictwem kulinarnym są „produkty żywnościowe i artykuły spożywcze, charakteryzujące się szczególnymi cechami jakościowymi i tradycyjnymi sposobami wytwarzania przy wykorzystaniu „starych” technologii i silnie związane z regionem ich historycznego wytwarzania”. Dziedzictwo to stanowi ważny element kultury każdego narodu. Obejmuje ono ho-

dowlę zwierząt i roślin, sposoby konserwowania i przechowywania żywności itd. W dobie fast food'ów i gotowego jedzenia, tradycyjna kuchnia, oparta na prostych produktach, bez ulepszczy, wytwarzana w domowych warunkach jest bardzo ceniona. Dziedzictwo kulinarne wymaga roztoczenia nad nim opieki. W celu jego ocalenia należy je dokumentować, prezentować i promować⁹⁰.

Produktami i potrawami, z których słynie gmina Staszów są:

- chleb z Jasienia – wypiekany z mąki orkiszowej,
- salceson kurozwęcki,
- pasztet kurozwęcki z kwaśnej kapusty,
- stek z bizona z Kurozwęk,
- „Róża Kołłątaja” z Wiśniowej Poduchownej – płatki róży ucierane z cukrem,
- pieczone pierogi wigilijne z kapustą i grzybami,
- Precel Staszowski wytwarzany przez piekarnię „Sojda”.

5.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

W myśl art. 7 Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków jest podstawową, a jednocześnie najstarszą formą ochrony zabytków. Został on utworzony na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz. U. z 1928 r. nr 76, poz. 675)⁹¹.

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się ów zabytek nieruchomy. Do rejestru można także wpisać otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru

⁹⁰ D. Światała-Trybek, Dziedzictwo kulinarne w kontekście europejskiego ruchu turystycznego, „Studia Etnograficzne i Antropologiczne” 2014, t. 14, s. 28-43.

⁹¹ Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz. U. z 1928 r. nr 76, poz. 675).

w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Zabytek ruchomy stanowiący dobro kultury odzyskane wskutek restytucji prowadzonej przez Rzeczpospolitą Polską lub narodowe dobro kultury RP objęte przypadkiem na rzecz Skarbu Państwa, podlega z urzędu wpisowi do rejestru zabytków. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego informuje wojewódzkiego konserwatora zabytków o zaistnieniu podstaw do wpisu takiego zabytku do rejestru, przekazując dane zabytku i dokumenty niezbędne do dokonania wpisu.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Sprawy związane z prowadzeniem rejestru zabytków reguluje Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Do rejestru nie wpisuje się zabytku:

- 1) wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) wpisanego do inwentarza muzeum,
- 3) wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Lista Skarbów Dziedzictwa

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa jest najnowszą formą ochrony zabytków. Na listę tę wpisuje się – na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela – zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczane do jednej z następujących kategorii:

1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,

3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelii, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt. 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,

10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
 - 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
 - 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt. 1-12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.
- Lista Skarbów Dziedzictwa jest prowadzona przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na listę pomników historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Park kulturowy

Jest formą ochrony zabytków mającą szczególne znaczenie przy ochronie krajobrazu kulturowego, niezależnie od tego, czy na jego terenie znajdują się zabytki objęte formami ochrony. Zgodnie z art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”. W myśl art. 16 ust. 1a „Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia”.

Uchwałą Rada Gminy określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mówi art. 17 ust. 1 (art. 16 ust. 2).

Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy (art. 16 ust. 3).

W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem (art. 16 ust. 4).

W przypadku, gdy park kulturowy przekracza granice gminy może być on utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony (art. 16 ust. 5).

Dla obszarów, na których został utworzony park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art. 16 ust. 6).

Zgodnie z art. 17 ust. 1 „na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej,
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych,

- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1,
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury,
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami a planami zagospodarowania przestrzennego regulują art. 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r.

W myśl art. 18 ust. 1 ww. ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Przy sporządzaniu i aktualizacji powyższych strategii, analiz, planów i studiów, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 „w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- 3) parków kulturowych.

W myśl art. 19 ust. 1a „w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków”.

Zgodnie z art. 19 ust. 1b „w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych”.

Art. 19 ust. 2 mówi, że „w przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Na mocy art. 20 „projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu”.

Zabytki z terenu gminy Staszów chronione są poprzez wpis do rejestru zabytków. Na obszarach gminy objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego brak jest obiektów zabytkowych.

I. Poprzez wpis do rejestru zabytków są chronione⁹²:

KONIEMŁOTY

1. Dawny zespół klasztorny benedyktynów świętokrzyskich:

- a) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, nr rej.: A.876/1 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- b) klasztor benedyktynów („stara” plebania), nr rej.: A.876/2 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A.876/3 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.

2. Cmentarz parafialny „stary”, nr rej.: A.875 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.

KUROZWEKI

3. Zespół kościoła cmentarnego pw. św. Rocha

- a) kościół cmentarny pw. św. Rocha, nr rej.: A.877/1 z 8.02.1958r., z 28.10.1971 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- b) ogrodzenie cmentarza z bramką, nr rej.: A.877/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.

4. Cmentarz parafialny, nr rej.: A.879 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.

5. Zespół poklasztorny

- a) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna, nr rej.: A.875/1 z 16.10.1956 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r. z 9.12.2011 r.
- b) klasztor, ob. dom pomocy społecznej, nr rej.: A.875/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) bramka zachodnia, nr rej.: A. 878/3 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
- d) bramka południowa, nr rej.: A. 878/4 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
- e) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A. 878/5 z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.

6. Zespół pałacowy

- a) pałac d. zamek, nr rej.: A.880/1 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.

⁹² Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków – stan na 30 listopada 2022 r., w: www.nid.pl

- b) pawilon wschodni, nr rej.: A.880/2 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) pawilon zachodni nr rej.: A.880/3 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- d) budynek administracji, nr rej.: A.880/4 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- e) brama wjazdowa, nr rej.: A.880/5 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- f) park, nr rej.: A.880/6 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- g) spichlerz, nr rej.: A.880/7 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- h) oficyna mieszkalno-gospodarcza, nr rej.: A.880/8 z 27.11.2015 r.

SIELEC

7. Zespół dawnego zboru kalwińskiego

- a) zbor kalwiński, ob. kaplica rzymskokatolicka pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy, nr rej.: A.881/1 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 19.12.2011 r.
- b) cmentarz ewangelicki, nr rej.: A.881/2 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 18.10.1989 r. z 19.12.2011 r.

STASZÓW

8. Układ urbanistyczny, nr rej.: A.882 z 10.06.1985 r.

9. Rynek, jako dzielnica staromiejska, nr rej.: A.887 z 12.09.1947 r.

10. Ratusz z kramami, nr rej.: A.886 z 15.04.1967 r., z 06.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

11. Zespół kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja

- a) kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, nr rej.: A.883/1 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
- b) brama-dzwonnica nr rej.: A.883/2 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
- c) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A.883/3 z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
- d) plebania, nr rej.: A.883/4 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
- e) cmentarz stary (przy kościele) (nieczynny), nr rej.: A.885 z 18.10.1989 r., z 23.02.2012 r.

12. Cmentarz parafialny (najstarsza część), nr rej.: A.884 z 18.10.1989 r.

13. Teren d. cmentarza żydowskiego (kirkutu) „starego”, nr rej.: A.941 z 31.05.2019 r.

14. Park Miejski ob. Park Legionów, nr rej.: A.888 z 20.12.1957 r., z 5.08.1991 r., z 23.02.2012 r.

15. Dworek miejski, nr rej.: A.889 z 24.04.1997 r., z 23.02.2012 r.

WIĄZOWNICA MAŁA

16. Cmentarz parafialny „stary” (nieczynny), nr rej.: A.893 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.

WIĄZOWNICA-KOLONIA

17. Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła wraz z terenem działki 346, nr rej.: A.890 z 19.10.1998 r., z 16.04.2012 r.

18. Cmentarz parafialny tzw. nowy (stara część), nr rej.: A.891 z 18.10.1989 r. z 16.04.2012 r.

19. Zespół pałacowo-parkowy „Dzięki” ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych

a) pałac – willa, nr rej.: A.892/1 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.

b) park, nr rej. A.892/2 z 20.12.1957 r., 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.

c) teren dawnego ogrodu, nr rej.: A.892/3 z 26.08.2020 r., z 1.12.2020 r.

d) strefa ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych, nr rej.: A.892/4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.

WIŚNIOWA

20. Zespół pałacowy

a) pałac, ob. Pałac Kołłątajów, nr rej.: A.894/1 z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.

b) pozostałości pawilonu parkowego, nr rej.: A.894/2 z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.

c) park, nr rej.: A.894/3 z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.

d) otoczenie zespołu, nr rej.: A. A.894/4 z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.

WIŚNIOWA PODUCHOWNA

21. Kościół parafialny pw. Przemienia Pańskiego i Świętego Ducha, nr rej.: A.895 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 30.07.1982 r., z 16.04.2012 r.

22. Cmentarz parafialny (stara część), nr rej.: A.896 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.

WOLA OSOWA – BATOGI

23. Miejsce Pamięci Narodowej

a) pomnik z tablicą pamiątkową na miejscu po gajówce, nr rej.: A.5/1 z 18.08.2004 r.

b) grunt, na którym stoi pomnik wraz z terenem w promieniu 5 m od zewnętrznych krawędzi pomnika, nr rej.: A.5/2 z 18.08.2004 r.

5.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Do obowiązków gminy należy ochrona zabytków, które znajdują się na jej terenie. Zadania te określa art. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Mówi on, że organy administracji publicznej, a zatem i gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, „zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”, „udaremniać niszczenie i niewłaściwe korzystanie z zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy także: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu celowi służy gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków (w skrócie: GEZ) to spis (wykaz) zabytków gminy. Jej prowadzenie, przewidziane przez ww. ustawę, należy do obowiązków wójta (burmistrza, prezydenta miasta). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. Powinny być w niej ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

GEZ jest podstawą do sporządzania gminnych programów opieki na zabytkami. Instrukcję opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków określają Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie. Od 2019 r. obowiązuje nowy wzór karty adresowej, zgodnie z załącznikiem 4 ww. rozporządzenia.

GEZ jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Włączenie obiektów do GEZ wymaga porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków co do zasadności ujęcia tego zabytku w ewidencji oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich, a także wymaga zawiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do GEZ. Zawiadamianie właścicieli zabytków o zamiarze włączenia do GEZ, o sporządzeniu nowej karty adresowej albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ wynika ze zmiany Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886). Do powyższych zawiadomień o włączeniu karty do GEZ lub o wykonaniu nowej, dołącza się odpowiednią kartę ewidencyjną.

GEZ gminy Staszów obejmuje bardzo zróżnicowane obiekty zabytkowe⁹³. Są w niej ujęte zarówno obiekty sakralne, mieszkalne, administracyjne, rekreacyjno-wypoczynkowe, a także związane z działalnością przemysłową, a zatem z miejscami pracy. Większość z nich stanowią obiekty mieszkalne, obejmujące: wiejskie chałupy oraz mieszczkańskie kamienice i domy charakterystyczne dla budownictwa małomiasteczkowe, a także budynki rezydencjonalne. Dużą grupę stanowią obiekty sakralne. Wśród nich są także parki stanowiące części składowe założeń rezydencjonalnych oraz Park Miejski ob. Park Legionów w Staszowie zał. pod koniec XIX w. jako park publiczny.

Obiekty sakralne, czyli przeznaczone do sprawowania kultu religijnego i związane z czynnościami religijnymi są reprezentowane przez:

- 1) dawny zespół klasztorny benedyktynów świętokrzyskich w Koniemłotach
- 2) zespół kościoła cmentarnego pw. św. Rocha,
- 3) zespół poklasztorny w Kurozwękach,
- 4) zespół kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja w Staszowie,
- 5) zespół kościoła parafialnego w Wiązownicy-Kolonii,
- 6) zespół kościoła parafialnego pw. św. Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha w Wiśniowej Poduchownej,
- 7) zespół d. zboru kalwińskiego w Sielcu,
- 8) kaplicę MB Częstochowskiej w Wiązownicy Małej,
- 9) kapliczkę św. Jana Nepomucena w Staszowie i sąsiadujący z nią cmentarz prawosławny,
- 10) cmentarz parafialny „stary” w Koniemłotach,

⁹³ Wykaz obiektów zabytkowych wyznaczonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków.

- 11) cmentarz parafialny „nowy” w Koniemłotach,
- 12) cmentarz parafialny w Kurozwękach,
- 13) cmentarz parafialny (najstarsza część) w Staszowie,
- 10) cmentarz epidemiczny w Staszowie,
- 11) cmentarze żydowskie: nowy i stary w Staszowie,
- 11) cmentarz parafialny w Wiązownicy-Kolonii,
- 12) cmentarz parafialny „stary” w Wiązownicy Małej,
- 13) cmentarz parafialny (stara część) w Wiśniowej Poduchownej.

Obiekty związane z działalnością przemysłową – spożywcza

Składają się na nie dawny zespół młyński w Staszowie obejmujący: młyn elektryczny, młyn wodno-mechaniczny (ob. dom mieszkalny) oraz budynek mieszczący niegdyś piekarnię, stajnię, mieszkanie i magazyny, ruiny gorzelnii w Grzybowie, a także ruiny młyna w Wiązownicy Małej.

Obiekty mieszkalne

Wśród obiektów mieszkalnych na pierwszy plan wysuwają się budynki rezydencjonalne. Do nich należą trzy zespoły pałacowe: w Kurozwękach, Wiśniowej i Wiązownicy-Kolonii; wszystkie one znajdują się w dobrym stanie. Pałace w Kurozwękach i Wiśniowej zostały w ostatnich latach gruntownie wyremontowane. Pałac-willa w Wiązownicy-Kolonii jest w dalszym ciągu odnawiany. Wszystkie one są wspaniałymi atrakcjami turystycznymi. Oprócz pałaców na terenie gminy mamy także założenia podworskie. Są one zlokalizowane w Grzybowie, Dobrej – obecnie Podmałeńcu oraz Smerdynie. Niestety znajdują się one w formie reliktovej. Dwór w Grzybowie jest w ruinie, podobnie jak sąsiadujący z nim zakład przetwórstwa folwarcznego (gorzelnia). Po założeniu w Dobrej pozostały piwnice dworskie, mocno zniekształcony fragment dawnego dworu oraz budynek folwarczny. O dawnym założeniu w Smerdynie przypomina tzw. dwojak czyli budynek wielofunkcyjny mieszczący część mieszkalną i gospodarczą. Dawny spichlerz i drugi dwojak znajdują się w stanie ruiny.

Dużą grupę budynków mieszkalnych stanowią wiejskie domy i chałupy. Stanowią je w większości obiekty drewniane, zbudowane w konstrukcji zrębowej, posadowione na kamiennych podmurówkach, nakryte dachami dwuspadowymi.

Ciekawą grupę obiektów mieszkalnych wiejskich stanowią domy wznoszone przez kolonistów niemieckich, stojące do dziś w Oględowie i Sielcu. Te które ocalały są obiektami murowanymi.

W Staszowie i w dawnym mieście Kurozwękach możemy oglądać typowe dla budownictwa małomiasteczkowego parterowe domu murowane z przejezdnymi sieniami, stojące wzdłuż ulic w zabudowie szeregowej. Wokół staszowskiego Rynki oraz wzdłuż wychodzących z niego ulic stoją kamienice z oficynami, niektóre o charakterze reprezentacyjnym. Ciekawym obiektem mieszkalnym jest dworek miejski w Staszowie, chroniony poprzez wpis do rejestru zabytków.

Godnymi uwagi są: układ urbanistyczny Staszowa – bardzo dobrze zachowany z centralnie wytyczonym rynkiem z ratuszem pośrodku, dawną siecią dróg i placów oraz małomiasteczkową zabudową a także staszowski Rynek jako dzielnica staromiejska, figurujące w rejestrze zabytków. W GEZ został również ujęty układ urbanistyczny Kurozwęk.

Tabela. Wykaz obiektów zabytkowych (nieruchomych i ruchomych) ujętych w gminnej ewidencji (stan na 20 listopada 2022 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt		Informacja o wpisie do rejestru zabytków
1	Grzybów	zespół dworsko-parkowy	dwór (obiekt w ruinie)	
2	Grzybów		gorzelnia (obiekt w ruinie)	

3	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza	dawny zespół klasztoru benedyktynów świętokrzyskich	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Nr rej.: A.876/1 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
4	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		klasztor benedyktynów („stara” plebania)	Nr rej.: A.876/2 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
5	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		cmentarz kościelny	
6	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A.876/3 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
7	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		brama cmentarza kościelnego	
8	Koniemłoty		stajnia z oborą i spichlerzem	
9	Koniemłoty		stodoła	
10	Koniemłoty ul. Strażacka 4; d. Koniemłoty 24		dom ze stajnią	
11	Koniemłoty ul. Szkolna 3; d. Koniemłoty 64		dawny urząd gminy	
12	Koniemłoty	cmentarz parafialny „stary”	Nr rej.: A.875 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.	
13	Koniemłoty	brama na cmentarzu parafialnym „starym”		
14	Koniemłoty	kaplica na cmentarzu parafialnym „starym”		
15	Koniemłoty	cmentarz parafialny „nowy”		
16	Kurozwęki ul. Staszowska	zespół kościół cmentarnego pw. św. Rocha	kościół cmentarny pw. św. Rocha	Nr rej.: A.877/1 z 8.02.1958r., z 28.10.1971 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
17	Kurozwęki ul. Staszowska		ogrodzenie cmentarza z bramką	Nr rej.: A.877/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
18	Kurozwęki ul. Staszowska		cmentarz kościelny	
19	Kurozwęki ul. Kościelna	cmentarz parafialny	Nr rej.: A.879 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.	
20	Kurozwęki ul. Kościelna	zespół poklasztorny	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna	Nr rej.: A.875/1 z 16.10.1956 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
21.	Kurozwęki ul. Kościelna		cmentarz kościelny	
22	Kurozwęki ul. Kościelna 4		klasztor, ob. dom pomocy społecznej	Nr rej.: A.875/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
23	Kurozwęki ul. Kościelna		bramka zachodnia	Nr rej.: A. 878/3 z 15.04.1967 r.,

				z 14.06.1977r. z 9.12.2011 r.
24	Kurozwęki ul. Kościelna		bramka południowa	Nr rej. A. 878/4 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
25	Kurozwęki ul. Kościelna		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A. 878/5 z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
26	Kurozwęki ul. Zamkowa	zespół pałacowy	pałac d. zamek	Nr rej.: A.880/1 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
27	Kurozwęki ul. Zamkowa		pawilon wschodni	Nr rej.: A.880/2 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
28	Kurozwęki ul. Zamkowa		pawilon zachodni	Nr rej.: A.880/3 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
29	Kurozwęki		budynek administracji	Nr rej.: A.880/4 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
30	Kurozwęki		brama wjazdowa	Nr rej.: A.880/5 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
31	Kurozwęki		park	Nr rej.: A.880/6 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
32	Kurozwęki		spichlerz	Nr rej.: A.880/7 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
33	Kurozwęki		oficyna mieszkalno- gospodarcza	Nr rej.: A.880/8 z 27.11.2015 r.
34	Kurozwęki		obora	
35	Kurozwęki		ośmiorak, ob. browar	
36	Kurozwęki		kuchnia czeladna	
37	Kurozwęki ul. Opatowska 17		dom	
38	Kurozwęki Rynek 10		dom	
39	Kurozwęki Rynek 11		dom	
40	Kurozwęki ul. Staszowska 8		dom	
41	Kurozwęki ul. Staszowska 31		dom	
42	Kurozwęki		układ urbanistyczny	

43	Ogłędów 141, d. Ogłędów 17	przedszkole		
44	Ogłędów 139, d. Ogłędów 19	dom		
45	Ogłędów 230, d. Ogłędów 28	dom		
46	Ogłędów 101, d. Ogłędów 37	dom, ob. świetlica wiejska i kaplica		
47	Ogłędów 222, d. Ogłędów 39	dom		
48	Ogłędów 224, d. Ogłędów 40	dom		
49	Ogłędów, d. Ogłędów 50	piwnica w zagrodzie (obiekt w ruinie)		
50	Ogłędów 55, d. Ogłędów 91	dom		
51	Ogłędów 49, d. Ogłędów 96	stodoła		
52	Podmaleniec 44e, d. Dobra 106	dwór, ob. dom mieszkalny		
53	Podmaleniec 34	dom		
54	Podmaleniec 36	dom ze stajnią		
55	Podmaleniec 48	dom		
56	Sielec 10	zespół d. zboru kalwińskiego	zbor kalwiński, ob. kaplica rzymskokato- licka pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy	Nr rej.: A.881/1 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 19.12.2011 r.
57	Sielec 10		cmentarz ewangelicki	Nr rej.: A.881/2 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 18.10.1989 r., z 19.12.2011 r.
58	Sielec 33, d. Sielec 15	dom		
59	Sielec 37, d. Sielec 23	dom, ob. świetlica wiejska		
60	Sielec 36 i 38, d. Sielec 25,	dom (obiekt w ruinie)		
61	Sielec 82, d. Sielec 54	dom		
62	Smerdyna 264, d. Smerdyna 177,	spichlerz (obiekt w ruinie)		
63	Smerdyna 266, d. Smerdyna 178,	dwojak, ob. dom mieszkalny z budynkiem gospodarczym		
64	Staszów	układ urbanistyczny		Nr rej.:A.882 z 10.06.1985 r.
65	Staszów	Rynek, jako dzielnica staromiejska		Nr rej.: A.887 z 12.09.1947 r.

66	Staszów Rynek 1	ratusz z kramami		Nr rej.: A.886 z 15.04.1967 r., z 06.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
67	Staszów ul. Szpitalna 3	zespół kościół parafialnego pw. św. Bar- tłomieja	kościół parafialny pw. św. Bartłomieja	Nr rej.: A.883/1 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
68	Staszów		brama-dzwonnica	Nr rej.: A.883/2 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
69	Staszów		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A.883/3 z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
70	Staszów		plebania	Nr rej.: A.883/4 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
71	Staszów		kostnica	
72	Staszów		cmentarz stary (przy kościele) (nieczynny)	Nr rej.: A.885 z 18.10.1989 r., z 23.02.2012 r.
73	Staszów ul. Cmentarna	cmentarz parafialny (najstarsza część)		Nr rej.: A.884 z 18.10.1989 r.
74	Staszów ul. J. Piłsudskiego	teren d. cmentarza żydowskiego (kirkutu) „starego”		Nr rej.: A.941 z 31.05.2019 r.
75	Staszów ul. T. Kościuszki	cmentarz żydowski (kirkut) „nowy”		
76	Staszów ul. Opatowska	cmentarz prawosławny		
77	Staszów ul. Pocieszka	cmentarz epidemiczny		
78	Staszów ul. Opatowska	kapliczka św. Jana Nepomucena		
79	Staszów ul. Parkowa	Park Miejski ob. Park Legionów		Nr rej. A.888 z 20.12.1957 r., z 5.08.1991 r., z 23.02.2012 r.
80	Staszów ul. Wschodnia 5	dworek miejski		Nr rej.: A.889 z 24.04.1997 r., z 23.02.2012 r.
81	Staszów ul. Ogrodowa 5	dom		
82	Staszów ul. Parkowa 3	młyn elektryczny		
83	Staszów ul. Parkowa 5	piekarnia stajnia, mieszkanie, ob. dom mieszkalny		
84	Staszów ul. Szkolna 1	młyn wodno-mechaniczny, ob. dom mieszkalny		
85	Staszów ul. Długa 41	dom		
86	Staszów	dom		

	ul. Długa 42		
87	Staszów ul. Długa 44	dom	
88	Staszów ul. Długa 50	dom	
89	Staszów ul. Kolejowa 2	dom mieszkalny, d. zajazd	
90	Staszów ul. Kolejowa 9/11	dom	
91	Staszów ul. Kolejowa 22	dom z oficyną	
92	Staszów ul. Kolejowa 26	dom	
93	Staszów ul. Kościelna 1	kamienica z oficyną	
94	Staszów ul. Kościelna 17	kamienica z oficyną	
95	Staszów ul. Kościelna 26 i 28, d. Kościelna 28	dom	
96	Staszów ul. Kościelna 30	dom	
97	Staszów ul. Krakowska 9	dom (kamienica)	
98	Staszów ul. Opatowska 33	dom mieszkalny z oficyną i masarnią	
99	Staszów ul. Opatowska 33	magazyn z lodownią	
100	Staszów ul. J. Piłsudskiego 1	kamienica	
101	Staszów ul. J. Piłsudskiego 21	dom z oficyną	
102	Staszów ul. J. Piłsudskiego 23	dom	
103	Staszów ul. J. Piłsudskiego 28	dom (obiekt w ruinie)	
104	Staszów ul. Szkolna 3	dom	
105	Staszów ul. Szkolna 14	dworek podmiejski	
106	Staszów ul. Szpitalna 21	dom	
107	Staszów ul. Krakowska	most na rzece Czarnej	
108	Sztombergi 2	dom	
109	Sztombergi 41	dom	
110	Wiązownica Mała	cmentarz parafialny „stary” (nieczynny)	Nr rej. A.893 z 18.10.1989 r., str. 174

				z 16.04.2012 r.
111	Wiązownica Mała		kaplica MB Częstochowskiej	
112	Wiązownica Mała		młyn wodny (obiekt w ruinie)	
113	Wiązownica-Kolonia	zespół kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła	kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła wraz z terenem działki 346	Nr rej. A.890 z 19.10.1998 r., z 16.04.2012 r.
114	Wiązownica-Kolonia		dzwonnica	
115	Wiązownica-Kolonia		kostnica	
116	Wiązownica-Kolonia		ementarz kościelny	
117	Wiązownica-Kolonia		ementarz parafialny tzw. nowy (stara część)	Nr rej. A.891 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.
118	Wiązownica-Kolonia		plebania „stara”	
119	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”	zespół pałacowo-parkowy „Dzięki” ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych	pałac – willa	Nr rej. A.892/1 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.
120	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		park	Nr rej. A.892/2 z 20.12.1957 r., z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 1.12.2020 r.
121	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		teren dawnego ogrodu	Nr rej. A.892/3 z 26.08.2020 r., z 1.12.2020 r.
122	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		strefa ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych	Nr rej. A.892/4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.
123	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		oficyna (obiekt w ruinie)	
124	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		stajnia z wozownią (obiekt w ruinie)	
125	Wiązownica-Kolonia		szkoła	
126	Wiśniowa 14, d. Wiśniowa 7	chałupa		
127	Wiśniowa 16, d. Wiśniowa 8	chałupa		
128	Wiśniowa 46, d. Wiśniowa 23	chałupa		
129	Wiśniowa 111	zespół pałacowy	pałac, ob. Pałac Kollątajów	Nr rej. A.894/1 z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
130	Wiśniowa 111		pozostałości pawilonu parkowego	Nr rej. A.894/2 z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r.,

			(obiekt w ruinie)	z 16.04.2012 r.
131	Wiśniowa 111		park	Nr rej. A.894/3 z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
132	Wiśniowa		otoczenie zespołu	A.894/4 z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
133	Wiśniowa 111		altana w ogrodzeniu	
134	Wiśniowa 111		piwnica	
135	Wiśniowa Poduchowna 2	zespół kościoła parafialnego pw. Przemienia Pańskiego i Świętego Ducha	kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha	Nr rej. A.895 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 30.07.1982 r., z 16.04.2012 r.
136	Wiśniowa Poduchowna		cmentarz kościelny	
137	Wiśniowa Poduchowna		ogrodzenie z bramą	
138	Wiśniowa Poduchowna	cmentarz parafialny (stara część)		Nr rej. A.896 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.
139	Wola Osowa – Batogi	Miejsce Pamięci Narodowej	Pomnik z tablicą pamiąt- kową na miejscu po gajówce	Nr rej. A.5/1 z 18.08.2004 r.
140	Wola Osowa – Batogi		Grunt, na którym stoi pomnik wraz z terenem w promieniu 5 m od zewnętrznych krawędzi pomnika	Nr rej. A.5/2 z 18.08.2004 r.
141	Wola Wiśniowska 28	dom		
142	Wola Wiśniowska 30	dom (chałupa)		

5.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY

Dawny zespół klasztorny benedyktynów świętokrzyskich w Koniemłotach⁹⁴ (nr rej.: A.876/1-3 z 25.01.1957 r., z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.)

Istnienie parafii Koniemłoty jest poświadczane pod rokiem 1326 r. w wykazie dziesięciny papieskiej przesłanej do Rzymu przez parafie biskupstwa krakowskiego. Wieś należała wówczas do klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu, a stojący w niej kościół parafialny był obiektem drewnianym. Wiele wskazuje na to, budowa świątyni miała miejsce w I połowie XIII w., a jej fundatorami byli właśnie benedyktyni łysogórcy. W 1270 r. Bolesław Wstydliwy wydał przywilej, w którym potwierdził nadania dokonane na rzecz benedyktynów przez poprzedników („per nostros predecessores” – „przez naszych poprzedników”). A zatem wieś była w posiadaniu zakonników ze Świętego Krzyża przed 1270 rokiem. Wg niektórych historyków mieli oni nią władać już od lat 20. XII w. z nadania księcia Bolesława Krzywoustego.

Wg „Księgi uposażeń diecezji krakowskiej” ks. Jana Długosza ok. 1470 r. w Koniemłotach stał kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP. Od 1493 r. do kasaty zakonu w 1819 r. parafia była prepozyturą klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu.

W 1527 r. wieś, w drodze wymiany, przeszła we władanie Hieronima Łaskiego, wojewody sieradzkiego, żonatego z Anną z Kurozwęckich. Przez kolejne wieki była w posiadaniu przedstawicieli rodów: Łaskich, Zborowskich, Tęczyńskich, Opalińskich, Lubomirskich, Sieniawskich, Denhoffów, Czartoryskich, Potockich.

W końcu XV wieku lub na początku XVI w. drewniany kościół spłonął. Na jego miejscu postawiono nowy, murowany. W latach 1637-1649 staraniem prepozyta ojca Łukasza Sokołowskiego został gruntownie przebudowany dotychczasowy murowany kościół, albo też wzniesiony nowy. Jego konsekracja miała miejsce w 1649 r. W I połowie XVIII w. za sprawą ojca Ambrożego Lipskiego do świątyni dobudowano kaplicę św. Benedykta, którą ukończono w 1732 r. W 1770 r. świątynia stanęła w ogniu. Wg zapisek ks. Jana Wiśniewskiego „podczas pogorzeli zgorzał kościół, mury i sklepienia popękały, aż ks. Emeryk Gołaszewski, prob., pokrył go w 1775 r. dał nowe wiązanie i dachówkę z Rytwian”. Odbudowa świątyni po pożarze trwała zatem kilka lat.

Mocą dekretu kasacyjnego z 1819 r. zaborca rosyjski zlikwidował klasztor benedyktyński na Świętym Krzyżu. W 1825 r. obsługę parafii Koniemłoty przejęli księża świeccy.

W 1887 r., z uwagi na zły stan sklepienia nawy, rozebrano go i zastąpiono drewnianym sufitem przypominającym sklepienie. W 1844 r. dobudowano kruchtę południową, a w 1853 r. powstał ogrójec. W latach 1888-1889 odnowiono wyposażenie świątyni. W I połowie XX w. dostawiono nawy boczne i przebudowano zakrystię, według projektu Stanisława Cybulskiego i Jana Ogórkiewicza.

W okresie powojennym kościół przeszedł kilka remontów. Ostatnie duże prace miały miejsce na początku XXI w. Wówczas gruntownej restauracji poddano świątynię wraz z otoczeniem.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP⁹⁵

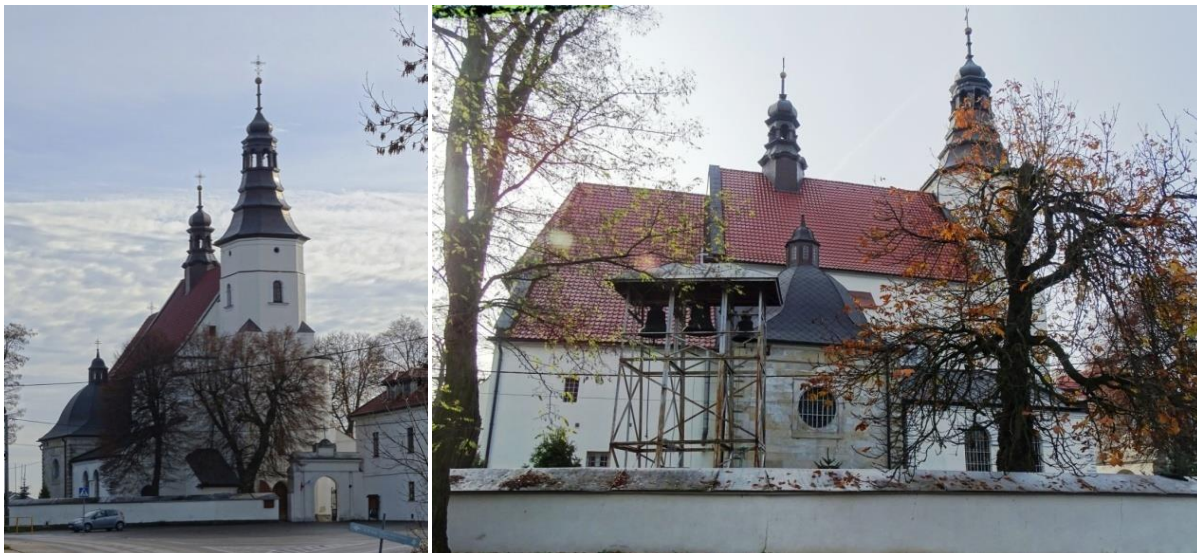
Kościół składa się z nawy głównej, dobudowanej od północy kaplicy św. Benedykta, naw bocznych z I połowy XX w., trójbocznie zamkniętego prezbiterium, z piętrową przybudówką od północy mieszczącą zakrystię na parterze i skarbczyk na piętrze. Od strony zachod-

⁹⁴ Koniemłoty, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 4, s. 332; ADS, Akta parafii w Koniemłotach, ks. J. Wiśniewski, Historyczny opis kościołów, s. 107-117; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, zes. 1, s. 24-26.

⁹⁵ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP Maryi w Koniemłotach, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

niej do nawy przylega wieża z 1708 r., z kolistą basztką od strony południowej i prostokątną dobudówką od północnej. Nawę i prezbiterium wzmacniają szkarpy.

Świątynia jest obiektem murowanym, postawionym z łupków kamienia i cegły. Jej narożniki, przypory, cokoły, a także okienne obramienia czy gzymsy są wykonane z kamiennych ciosów. Dach jest nakryty dachówką karpiówką oraz blachą ocynkowaną. Więźba dachowa została wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowej i krokwiowo-wieszarowej, a nad nawami bocznymi – krokwiowo-jętkowej.

Widok na kościół

Nawa główna, na rzucie zbliżonym do kwadratu, dwuprzęsłowa, z pozornym sklepieniem, drewnianym, podwieszonym pod więźbą dachową, nakryta jest wysokim dwuspadowym dachem, zwieńczonym barokową sygnaturką.

Prezbiterium, niższe i nieco węższe od nawy, trójbocznie zamknięte, ze sklepieniem kolebkowo-krzyżowym, nakrywa dach dwuspadowy przechodzący nad trójbocznym zamknięciem w trójpołaciowy. Na środkowym zamknięciu prezbiterium, pomiędzy skarpami znajduje się ogrójec, nakryty dachem pulpitowym, ze spadkiem w kierunku wschodnim.

Do prezbiterium, od północy, przylega dwukondygnacyjna dobudówka zw. zakrystią, na rzucie prostokąta, o takiej samej długości jak bok prezbiterium i o połowę od niego węższa, z kasetonowym stropem. Nakryta jest wspólną połącią dachową z prezbiterium. Na parterze mieści właściwą zakrystię, na piętrze – skarbczyk.

Do nawy i zakrystii przylega kaplica św. Benedykta, założona na planie kwadratu, równa przeszłu nawy, nakryta kopułą na pendentywach, z latarnią. Ma ona tę samą wysokość co zakrystia, ale jest od niej nieco szersza. Nakrywa ją dach ośmioboczny dzwonowaty, kopulisty z latarnią na szczycie. Z kaplicą sąsiaduje prostokątna dobudówka – nawa boczna, nakryta dachem pulpitowym.

Do elewacji południowej przylega dwuprzęsłowa nawa boczna z dachem pulpitowym.

Przy zachodniej ścianie nawy wznosi się trzykondygnacyjna, wieża, na rzucie kwadratu, mieszcząca w przyziemiu kruchtę, nakryta dzwonowatym, mocno wyciągniętym w górę hełmem z latarnią i iglicą. Jej trzecia kondygnacja charakteryzuje się ściętymi narożami. Do wieży przylegają: od strony północnej – mała dobudówka na rzucie prostokąta nakryta dachem pulpitowym, od południowej – kolistą basztka mieszcząca kręcone schody wiodące na chór muzyczny, górne kondygnacje wieży i strych kościoła.

Elewacje kościoła są otynkowane. Z uwagi na jego silnie rozczłonowaną bryłę, każda ma swój indywidualny wygląd. Nie odznaczają się bogatą oprawą ani detalem architektonicznym, poza kaplicą i nawą boczną – północną, których ściany zdobią bonie.

Nieco efektowniej przedstawia się kościół wewnątrz. Nawa główna nakryta jest kolebką na gurtach, z lunetami. Jej ściany zdobią filary. Otwiera się ona na kaplicę i nawy boczne półkolistymi arkadami. Nad arkadami znajdują się półkoliście zwieńczone okna z opaskami. Filary przy łuku tęczowym i chórze muzycznym są niejako wtopione w ściany i przypominają pilastry, z kolei filary środkowe mają bazy i fazowane narożniki. Wszystkie filary zwieńczone są pełnym belkowaniem. Ściana wschodnia nawy, z półkolistym łukiem tęczowym, jest gładka i ma fragmenty filarów w narożnikach. Ściana zachodnia z chórem, opracowana jest analogicznie, z tym że pod chórem ma półkolisty otwór drzwiowy, a nad nim prostokątną niszę z prospektem organowym.

Kaplica św. Benedykta, otwarta do nawy arkadą, nakryta kopułą na pendentywach, ma gładkie ściany zwieńczone wydatnym gzymsem kroksztynowym. Pendentywy oraz pola między nimi pokrywa polichromia. Widzimy wizerunki ewangelistów w tondach (w polach między pendentywami), a pomiędzy nimi winorośl.

W prezbiterium zwraca uwagę dekoracja sklepienia kolebkowego – stiukowa typu lubelskiego (analogiczna zdobi również podniebienie łuku tęczowego), a w zakrystii geometryczno-kwiatowe polichromie na kasetonowym stropie.

W kościele jest kilka ołtarzy. Ołtarz główny, znajdujący się w prezbiterium, barokowy, w centralnym miejscu ma obraz MB Niepokalane Poczęcie, w drewnianej połączanej sukience z 1742 r., a na zasuwie obraz Serce Pana Jezusa. Po bokach, w niszach umieszczone są figury: św. Benedykta i św. Scholastyki.

Ołtarz główny

Ambona

W ołtarzach bocznych przytęczowych z lat 40. XVII w. są: po lewej stronie – obraz przedstawiający św. Annę Samotrzecę, a po prawie – św. Józefa. Oba obrazy, datowane na XVII w., są przyozdobione sukienkami z połowy XVIII w. W kaplicy św. Benedykta w ołtarzu wisi obraz MB Częstochowskiej. W nawie bocznej południowej, w ołtarzu, znajduje się krzyż z Jezusem.

W prezbiterium stoją XVIII-wieczne stalle z olejnymi obrazami przedstawiającymi ważniejsze wydarzenia z życia Maryi. Obok nich znajduje się ambona z 1718 r. pokryta złotymi rzeźbami, a po drugiej stronie marmurowa chrzcielnica.

Naprzeciwko ołtarza głównego, nad wejściem głównym, jest chór muzyczny, nadwieszony, wbudowany pomiędzy ściany boczne, podparty dwoma słupami, z pełną balustradą półkoliście wybrzuszoną na środku. Czoło balustrady podzielone jest na płyciny, w którym

widnieją przedstawienia instrumentów muzycznych. Na stropie, w prostokątnych ramach, widnieją wizerunki świętych, a nad prospektem organowym – dwa aniołki.

Na ścianach kościoła znajdują się epitafia: ks. Andrzeja Kozłowskiego, ks. Pawła Zygadlewicza, ks. Romana Kotlarza, ks. Mieczysława Bystydzińskiego, Anieli z Krahnassów Solnickiej – dziedziczki dóbr Rzędów, Walentego Solnickiego – dziedzica dóbr Rzędów, Benigny z Lewickich Tarłowskiej, Karola Gedeffroy'a.

Ołtarze boczne przy łuku tęczowym

Ołtarz boczny w kaplicy św. Benedykta

Ołtarz w nawie południowej

Chór muzyczny

Marmurowa chrzcielnica

Tablice epitafijne

Tablice epitafijne

Tablica poświęceniowa

2. Cmentarz kościelny

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz kościelny. Założony jest na planie zbliżonym do owalu. Okala go mur. Przy południowo-zachodnim narożniku cmentarza wznosi się budy-

nek dawnego klasztoru, a potem plebanii – „starej”; częściowo jest on włączony w ogrodzenie.

Na jego teren prowadzą trzy wejścia: główne z okazałą bramą od strony zachodniej, znajdującą się na wprost kościoła, oraz dwa boczne: od strony południowej (od strony nowej plebanii) i wschodniej. W jego obrębie stoi drewniany krzyż misyjny, współczesna dzwonnica metalowa oraz kapliczka Matki Bożej.

Dawny klasztor

Kapliczka MB, w tle dzwonnica

Ogrójec

Tablica z 1700 r.

2.1. Mur cmentarny z bramą⁹⁶

Mur cmentarny został wzniesiony w 1829 r. Jednocześnie z murem staraniem ks. Pawła Zygałlewicza postawiono kostnicę, która w okresie międzywojennym znajdowała się w złym stanie, a obecnie nie istnieje.

W 1886 r., w okresie probostwa ks. Andrzeja Kozłowskiego, w kamienne ogrodzenie wbudowano murowaną bramę główną, w miejscu starej, pochodzącej z XVII w. W mur cmentarny została wmurowana tablica z 1700 r. informująca o wspólnym pogrzebaniu kości.

Brama

Brama zdradza cechy neobaroku. Została zbudowana z łupków piaskowca na zaprawie wapiennej i otynkowana. Ma formę ściany z pojedynczym arkadowym przejazdem. Arkada jest półkuliście zwieńczona i ujęta po bokach parami pilastrów. Nad nią widnieje pełne belkowanie, a na belkowaniu mur kolankowy, na środku schodkowo wyniesiony. Na wyniesieniu znajdują się dwie odwrócone woluty i metalowy łaćński krzyż. Czoło wyniesienia ma

⁹⁶ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Brama z zespołu kościelno-klasztornego w Koniemłotach, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

prostokątną płyciłą. Elewacja tylna jest gładka. Arkada i filary są dwukrotnie grubsze od partii belkowania. Skrzydła bramne są metalowe, kute, ażurowe, zwieńczone łaćńskim krzyżem.

Brama

3. Klasztor⁹⁷

W sąsiedztwie kościoła, przy południowo-zachodnim narożniku cmentarza kościelnego, wznosi się budynek dawnego klasztoru. Został on wybudowany w 1667 r. przez i dla benedyktynów. W ich posiadaniu i użytkowaniu był do 1825 r., do czasu kasaty zakonu.

Ks. Paweł Zygadlewicz, proboszcz parafii Koniemłoty, zaadoptował budynek na plebanię, jednocześnie gruntownie go odnawiając. W wyniku prac remontowo-budowlanych w obiekcie m.in. zlikwidowano sklepienia. Kolejna duża restauracja budynku miała miejsce w okresie międzywojennym. W latach 80. XX w. w sąsiedztwie kościoła stanęła nowa plebania. Stara siedziba proboszcza opustoszała; aktualnie nie jest użytkowana.

Budynek reprezentuje styl barokowy. Jest obiektem murowanym, znacznych rozmiarów, dwukondygnacyjnym, częściowo podpiwniczonym, postawionym na planie prostokąta, o zwartej prostopadłościennnej bryle, nakrytym czterospadowym dachem. Przy jego południowo-zachodnim narożniku wznosi się dwukondygnacyjna dobudówka, na rzucie prostokąta i zwartej prostopadłościennnej bryle, nakryta dachem pulpitowym, ze spadkiem w kierunku zachodnim, pełniąca dawniej funkcję latryny. W przeszłości do ściany wschodniej obiektu przylegał drewniany parterowy ganek, na planie prostokąta (szerokością równy sieni), nakryty dachem trójpołaciowym, postawiony w XIX w., aktualnie skasowany.

Budynek postawiono z łupków piaskowca zespojonych zaprawą wapienną, a potem obustronnie otynkowano. Dach pokryto dachówką karpiówką. Wieżba dachowa jest drewniana, krokwiowo-stolcowa z ramą ściągającą na wysokości murłat; na poprzecznych belkach ściągających znajdują się stolce, na wysokości – 2/3 jętka.

Elewacje budynku, bez cokołów, zwieńczone są wydatnym i mocno profilowanym gzymsem, z międzykondygnacyjną opaską. Ich układ porządkują otwory okienne i drzwiowe, bez opasek. Okna parteru są nieco mniejsze od okien piętra. Stolarka okienna i drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Okna są dwuskrzydłowe, sześć- i ośmiopolowe. Drzwi zewnętrzne są jednoskrzydłowe.

Na ścianie południowej zachowała się tarcza zegarowa zegara słonecznego.

⁹⁷ Tamże, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Klasztor benedyktynów, ob. plebania w Koniemłotach, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

Budynek klasztoru – widok od drogi

Parter i piętro są dwutraktowe, czterodziałowe. Parter posiada przechodnią sień. Na piętrze znajduje się osiem pomieszczeń. Piwnica jest jednokomorowa. Dobudówka mieszcząca niegdyś latrynę jest jednoprzestrzenna.

Pomieszczenia dawnego klasztoru mają otynkowane ściany, w części pomalowane farbą, stropy – w większości drewniane, belkowe, z tynkowaną podsiębitką, podłogi – drewniane, deskowe, na legarach lub posadzki cementowe. Drzwi wewnętrzne są jednoskrzydłowe, częściowo spongowe, częściowo filongowe. Schody prowadzące do piwnicy są kamienne, zaś te prowadzące na piętro – kamienne, wyłożone drewnianymi stopniami.

Z pomieszczeń parteru wyróżnia się sień dzieląca dawny klasztor na dwie części, nakryta sklepieniem kolebkowym z lunetami, posiadająca w narożniku północno-zachodnim klatkę schodową zabiegową prowadzącą na piętro. Sień oświetlona jest dwoma oknami od frontu (w przeszłości zasłaniał je ganek). Największym pomieszczeniem parteru jest kuchnia oświetlona dwoma oknami, zwieńczona ośmioma poprzecznie ułożonymi belkami stropowymi, dekoracyjnie sfazowanymi. Belki pułapu ułożone są wzdłużnie. Z kuchnią sąsiaduje pomieszczenie dawnej windy zamienione na przejście. Za kuchnią znajdują się pokoje, a w narożniku dawna spiżarka. W dziale skrajnym północnym są zlokalizowane dwa pokoje.

Pomieszczenia piętra nie posiadają cech je wyróżniających. Wszystkie mają ściany pomalowane farbą, drewniane podłogi, stropy z tynkowaną podsiębitką. Uwagę zwraca holl z balustradą drewnianą, tralkową, osłaniającą wejście na piętro. W jego północnym narożniku znajdują się zabudowane schody prowadzące na strych. Strych jest jednoprzestrzenny, z otwartą więźbą dachową, z masywnymi trzonami kominowymi. Piwnica ma sklepienie kolebkowe.

Zabudowania gospodarcze

Na południe od kościoła rozpościerała się część gospodarcza założenia. Wokół gospodarczego podwórza stały budynki gospodarcze: magazynowe i inwentarskie na inwentarz żywy i martwy. Do dnia dzisiejszego zachowały się: stodoła i budynek wielofunkcyjny mieszczący oborę, stajnię i spichlerz.

Stodoła

Obora, stajnia, spichlerz

Stodoła⁹⁸

Stodoła zmykała od strony południowo-zachodniej gospodarze podwórze. Została zbudowana na początku XX w., w okresie probostwa ks. Czesława Woyny. W inwentarzu fundi instructi kościoła parafialnego i probostwa w Koniemłotach sporządzonego w 1929 r. przez ks. Franciszka Furmańskiego napisano o niej „(...) Na końcu podwórza, frontem w stronę plebanii, wybudowano drewnianą w filarach z kamienia murowanych stodołę o dwu brankach czyli o dwóch klepiskach – „bojowiskach”, o rozmiarach 24 metrów długości, 8 metrów szerokości i 4 metrów wysokości. Budynek ten powstał także w 1905 r. Pokryto go częściowo w 1928 r. i 1929 r. grubo słomą, lecz pozostała część dachu jest w złym stanie (...)”⁹⁹. Obiekt do dnia dzisiejszego stoi, zachował się niemal w niezmienionym stanie, nie licząc pokrycia dachu; ob. z eternitu.

Stodoła fasadą zwrócona jest na północ. Stanowi ją obiekt drewniano-murowany, parteryowy, postawiony na planie prostokąta, o zwartej prostopadłościennych bryle, nakryty dwuspadowym dachem z okapem. Budynek wzniesiono w konstrukcji słupowej wzbogaconej sumikami. Pomiędzy słupami postawionymi z łupków piaskowca i otynkowanymi, są umieszczone drewniane ściany konstrukcji sumikowej, na dębowej podwalinie. Bale ścian – sosnowe są łączone z sumikami na wpust, a ze sobą – tyblami. Na balach i na słupach są oczepy. Wewnątrz między murowanymi słupami są umieszczone poprzeczne belki ściągające, wsparte na słupach, połączone z oczepami. Na oczepach wsparte są krokwie z jętkami, które razem tworzą krokwiowo-jętkową konstrukcję dachu. Dach posyty jest ob. eternitem falistym.

Elewacje: frontowa i tylna, są dwuosiove. Porządkują je dwuskrzydłowe wierzeje. Przy wierzejach i na narożach stodoły znajdują się murowane słupy. Elewacje szczytowe charakteryzują się trzema słupami.

Wnętrze stodoły jest jednoprzestrzenne, z odkrytą więźbą dachową, podzielone zapolnicami na zapola i klepisko (zapola są nieco szersze od klepisk).

Obora, stajnia, spichlerz¹⁰⁰

Budynek dawnej stajni, obory i spichlerza stoi przy północno-zachodnim narożniku dawnego podwórza gospodarczego. Frontem zwrócony jest na wschód. Po jego zachodniej stronie biegnie droga (ulica Kościelna).

⁹⁸ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Stodoła z zespołu kościelno-klasztornego w Koniemłotach, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

⁹⁹ Cyt. za: ADS, Akta parafii w Koniemłotach.

¹⁰⁰ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Stajnia z oborą i spichlerzem z zespołu kościelno-klasztornego w Koniemłotach, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

Obiekt został wybudowany 1905 r. Mieścił stajnię, oborę i wozownię, nad którą urządzono później spichlerz. W wspomnianym powyżej inwentarzu napisano o nim „(...) W stronie południowej od plebanii, frontem do wschodu, stoją murowane obory, podzielone na wozownie, stajnię dla koni i drugą dla bydła. Całość budynku wynosi 20½ metrów długości, 10¼ metrów szerokości i 3 metry wysokości. Obory te wybudowano w 1905 r. za ks. Czesława Woyny i pokryto dachówką z gliny wypaloną. Budynek jest w dobrym stanie, ma obszerne i wygodne ubikacje, w których można zmienić dużo inwentarza żywego. Szkoda tylko, że spichlerz zrobiono na strychu nad wozownią; w lecie w nim duszno i gorąco, bo nie ma przewiewu, i zboże wskutek zaduchu łatwo się psuje, gdyż toczą je „wołki”, które są plagą (...)”. Budynek ten bezpośrednio „przez ścianę” sąsiadował z drwalką i chlewami. W inwentarzu czytamy: „(...) Od północnej strony przy budynku obór dobudowano w murowanych filarach drewnianą drwalkę z 2 chlewikami na trzodę chlewną. Budynek ten ma rozmiary: długości 10 metrów, szerokości – 6 m i wysokości 2 ¼ metra, wybudowany został jednocześnie z oborami tj. w 1905 r. Pokryto chlewy starą dachówką „karpówką” rytwiańską, która pęka i wskutek tego cały budynek się psuje. Stan jednak całości jeszcze dość dobry (...)”¹⁰¹.

W latach 80. XX w. budynek został gruntownie wyremontowany. Część obiektu jest aktualnie wykorzystywana na garaż.

Budynek jest obiektem murowanym, parterowym, wzniesionym na planie prostokąta, o prostopadłościennych bryle, nakrytym dwuspadowym dachem z okapem. Do jego budowy użyto łupka piaskowca zespojonych zaprawą wapienną. Dach pokryto dachówką karpówką. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowo-stolcowa z podciągami.

Elewacje budynku są otynkowane. Organizują je prostokątne otwory okienne i drzwiowe oraz bramne. Naroża elewacji zdobią pilastry. Elewacja frontowa posiada: drzwi, dwa otwory bramne i trzy okienka. Elewacja tylna, zachodnia, nie posiada podziałów. Elewacja boczna, południowa, ma drzwiczki strychu w szczycie, zaś elewacja boczna północna – dwa okienka w szczycie.

Budynek jest obiektem jednotraktowym, trójpomieszczeniowym. Pomieszczenia te są dostępne z zewnątrz przez drzwi umieszczone w elewacji frontowej, nie ma możliwości komunikacji pomiędzy nimi wewnątrz. Każde z pomieszczeń jest doświetlane okienkami fasady. Wszystkie mają otynkowane ściany i belkowe, nagie pułapy posiadające dużą ilość belek stropowych, podpartych dodatkowo tragarzami. Taka konstrukcja wynikała z faktu, że na strychu składowano niegdyś paszę.

Wnętrza stajni i obory są opracowane analogicznie. Pomieszczenie wozowni i spichlerza posiada pułap belkowy z dwoma tragarzami oraz schody prowadzące na strych. Strych jest jednoprzestrzenny z odkrytą więźbą dachową, oświetlony dwoma okienkami szczytu północnego.

Plebania „nowa”

Pomiędzy podwórzem a kościołem i okalającym go cmentarzem przykościelnym, wznosi się nowa plebania.

¹⁰¹ Cyt. za: ADS, Akta parafii w Koniemłotach.

Zespół kościoła cmentarnego pw. św. Rocha w Kurozwękach
(nr rej.: A.877/1-2
z 8.02.1958 r., z 28.10.1971 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.)

Kościół św. Rocha wraz cmentarzem i okalającym go murem z bramką datowane są na XVIII w. Powstały jako wotum dziękczynne za ocalenie mieszkańców Kurozwęk od epidemii cholery, która grasowała w tych okolicach ok. 1705 r.

W czasach powstania styczniowego, na cmentarzu, w pobliżu świątyni, mieli być grzebani powstańcy. Tomasz Kruzel w publikacji „Udział mojej rodziny w działalności patriotycznej” przytacza wspomnienie swojego pradziadka Wincentego, wg którego oddział jego ojca, Rafała Wojciechowskiego grzebał swoich zabitych żołnierzy obok kościoła.

W okresie międzywojennym na terenie cmentarza, w nieoznaczonym miejscu, znajdowała się mogiła powstańców styczniowych. Spoczywały w niej doczesne szczątki powstańców, przeniesione tu z rejonu przebudowy drogi prowadzącej do Staszowa. Jako, że nie była ona oznaczona nagrobkiem ani krzyżem wykonanym z trwałego materiału, z czasem uległa zatarciu. Do dziś zachowała się jedynie w pamięci.

Istnieją również przypuszczenia, niestety niepotwierdzone w źródłach pisanych, że na cmentarzu grzebano powstańców, którzy zmarli w szpitalu w Kurozwękach w wyniku ran odniesionych w walce.

W 1919 r. obiekt przeszedł gruntowny remont. W czasie II wojny światowej (1944 r.) został poważnie uszkodzony. Odnowiono go w 1948 r.

1. Kościół¹⁰²

Kościół św. Rocha stanowi obiekt wolnostojący, murowany, wzniesiony z łupków piaskowca zespojonych zaprawą wapienną. Składa się z nawy i kruchty.

Nawa kościoła, postawiona na planie prostokąta, jest zamknięta półkoliście. Przykrywa ją sześciospadowy dach, przy czym trzy ledwie zaznaczone połacie przypadają na półkoliste zakończenie nawy, a jedna połać na stronę frontową.

Kruchta, na rzucie zbliżonym do kwadratu, jest węższa, krótsza i niższa od nawy, nakryta dwuspadowym dachem, o kalenicy sięgającej 1/3 dachu korpusu (nawy). Dach kryty jest gontem. Więźba dachowa jest drewniana, konstrukcji krokwiowo-stolcowej, z jętką. Nad obiektem góruje wysoka sygnaturka, nakryta cebulastym hełmem, umieszczona na środku dachu.

¹⁰² Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół pw. św. Rocha, ob. kaplica filialna w Kurozwękach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990.

Wszystkie elewacje kościoła są otynkowane, z wydatnym okapem, pod którym znajduje się drewniana wyściółka, formowana na kształt wyładowanego i profilowanego gzymsu.

Fasada, jednoosiowa, posiada na osi półkoliście wykończony otwór drzwiowy prowadzący do kruchty, zwieńczony trójkątnym szczytem z daszkiem okapowym. Drzwi są futrynowe, drewniane, dwuskrzydłowe, pionowo oszalowane. Elewacje boczne, wschodnia i zachodnia, jednoosiowe, charakteryzują się oknami, umieszczonymi na środku ścian nawy (korpusu). Okna te są skrzynkowe, dwudziestopolowe, półkoliście zwieńczone. Elewacja tylna pozbawiona jest podziałów.

Wnętrze kościoła, jednoprzestrzenne, ma otynkowane ściany i stropy oraz cementową posadzkę. Kruchtę nakrywa sklepienie kolebkowe, zaś nawę strop belkowy, deskowy z tynkowaną podsiębitką. W nawie, w półkolistym zamknięciu, znajduje się ołtarz. Przestrzeń nawy od kruchty oddziela półkoliście zwieńczone przejście. Kaplica dostępna jest tylko od frontu, poprzez drzwi wejściowe. Wnętrze doświetlają okna nawy.

2. Cmentarz przykościelny wraz z ogrodzeniem z bramką¹⁰³

Ogrodzenie, widok od strony ul. Staszowskiej

Bramka

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz przykościelny o nieregularnym kształcie. Obwiedziony jest on murowanym ogrodzeniem z bramką od strony północnej. Zarówno do budowy muru jak i bramy użyto łupków piaskowca na zaprawie wapiennej, a potem je otynkowano.

Brama stanowi obiekt wzniesiony na planie prostokąta, o prostopadłościennym bryle, nakryty czterospadowym dachem namiotowym. Dach pokrywa gont. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowa, z mniczem. Elewacje bramy wieńczy prosty gzyms. Fasada i elewacja tylna, południowa, posiadają półkoliście zwieńczony otwór przejściowy, bez opasek. Przejście nakryte jest sklepieniem kolebkowym. Po jego bokach znajdują się nisze sklepienie łukami odcinkowymi. Od frontu jest umieszczona dwuskrzydłowa bramka drewniana.

¹⁰³ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół pw. św. Rocha, ob. kaplica filialna w Kurozwękach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990

Zespół poklasztorny w Kurozwękach

(nr rej. A.878/1-5 z 16.10.1956 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.)

Pierwszy kościół w Kurozwękach miał zostać wzniesiony w XII w.; jako datę jego budowy podawany jest rok – 1157. Parafia Kurozwęki była erygowana w 1347 r.

W II połowie XV w., około 1470 r. Piotr z Kurozwęk ufundował na miejscu dotychczasowej świątyni murowany kościół. 1 sierpnia 1487 r., po śmierci proboszcza Mojżesza z Brzeźnicy, oddał on kościół wraz z probostwem i całym jego uposażeniem pod opiekę kanoników regularnych św. Augustyna w Krakowie. W I połowie XVI w. Kurozwęki znalazły się w posiadaniu Lanckorońskich h. Zadora. Ci, w związku z przejściem na arianizm, wygnali zakonników, zajęli uposażenie parafii, ograbili kościół i zamienili go na zbór. W 1594 r. kanonicy regularni powrócili do Kurozwęk, a świątynia na powrót stała się rzymskokatolicką. W I połowie XVII w. kościół wzbogacił się o kaplicę Pięciu Ran Chrystusa, ufundowaną przez Lanckorońskich; stąd też zwana jest ona kaplicą Lanckorońskich, a także wieżę – dzwonnice. W II połowie XIX w. Popielowie sfinansowali budowę drugiej kaplicy zw. kaplicą Popielów. W XX i XXI w. kościół przeszedł kilka gruntownych remontów.

Kanonicy regularni św. Augustyna opiekowali się parafią do 1827 r. Po śmierci Antoniego Ungiera, ostatniego ze swego zgromadzenia, zmarłego 31 stycznia 1827 r., zrzekli się probostwa na rzecz świeckiego duchowieństwa.

1. Kościół¹⁰⁴

Widok na kościół od strony ul. Kościelnej

Widok na elewację wschodnią

Kościół jest obiektem orientowanym, murowanym, o rozbudowanej bryle zestawionej z kilku przylegających do siebie prostopadłościanów, z kryptami. Składa się z prostokątnej nawy, przylegającego doń prezbiterium, zakrystii ze skarbczykiem, wieży i dwóch kaplic: Popielów i Pięciu Ran Chrystusa (kaplicą Lanckorońskich).

Nawa, na rzucie prostokąta, o prostopadłościenną bryle, nakryta jest dachem dwuspadowym, nad którym góruje, umieszczona pośrodku, wysoka sygnaturka. Od strony wschodniej do nawy przylega nieco niższe, wydłużone prezbiterium trójbocznie zamknięte, nakryte dachem pięciopłociowym, z kalenicą osadzoną niżej od kalenicy nawy. Wiele wskazuje na to, że było ono pierwszym kościołem.

Przy północnej ścianie prezbiterium wznosi się prostopadłościenna dobudówka, na rzucie prostokąta. Na parterze są w niej ulokowane zakrystia i skarbczyk (skarbczyk jest

¹⁰⁴Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół klasztorny ob. parafialny pw. Wniebowzięcia NMP z kaplicami Lanckorońskich i Popielów w Kurozwękach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990; Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu, Akta parafii w Kurozwęki; ks. J. Wiśniewski, Historyczny opis kościołów.

o połowę mniejszy od zakrystii), a na piętrze jednoprzestrzenna biblioteka. Dobudówkę nakrywa dach pulpitowy, w który przenika północna połać dachu prezbiterium.

Od strony zachodniej do nawy przylega wieża, na rzucie prostokąta, z kruchtą w przyziemiu, szersza w dolnych partiach, węższa w górnych, nakryta bardzo wysokim cebulasto-zgeometryzowanym dachem z sygnaturką. Przy zachodniej ścianie wieży wznosi się półkolista w rzucie klatka schodowa, wysokością sięgająca do połowy górnej partii wieży, nakryta dachem półstożkowym.

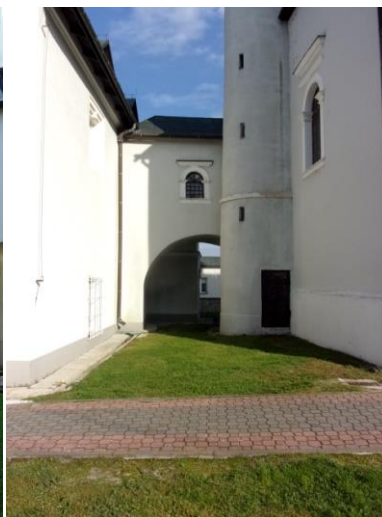
Przy zamknięciu prezbiterium znajduje się, niższa od niego, kaplica grobowa Popielów (Ogrójec). Jest ona wzniesiona na planie sześcioboku, o zróżnicowanej długości ścian, nakryta pięciopółciami dachem, nad którym górują sterczyny. Pod nią znajdują się krypty.

Do południowej ściany nawy przylega kaplica Pięciu Ran Chrystusa postawiona na planie kwadratu, z kryptami, nakryta półkolistą kopułą z latarnią.

Od strony północnej, przy nawie oraz wieży, znajduje się wąski prostopadłościan, nakryty dachem pulpitowym ze spadkiem w kierunku północnym. Jest to tzw. obejście nawy; w jego dolnej partii znajdują się podcienia, górną stanowi korytarzyk łączący bibliotekę z wieżą.

Fragment nawy północnej

Widok na łącznik z klasztorem

Kościół jest postawiony z cegły i kamienia łupanego. Dach pokrywa blacha ocynkowa. Więźba dachowa jest wykonana z drewna, w konstrukcji storczykowej. Poszczególne części kościoła nakryte są sklepieniami: kolebkowo-krzyżowymi lub kolebkowymi z lunetami, kaplica Pięciu Ran Chrystusa – kopułą na pendentywach, zaś kaplica Popielów – sklepieniem gwiaździstym.

Elewacje kościoła są otynkowane, na cokołach. Z uwagi na jego rozczłonowaną bryłę, każda ma swój indywidualny wygląd. Nawa, prezbiterium, kaplica Popielów są opięte wysokimi szkarpami.

Elewacja zachodnia nawy kościoła częściowo jest przysłonięta przez łącznik z klasztorem, przy którym wznosi się półkolista klatka schodowa.

Elewację wschodnią stanowią: ściana kaplicy Pięciu Ran Chrystusa – jednoosiowa, zamknięcie prezbiterium, do którego przylega kaplica Popielów oraz jednoosiowa ściana zakrystii z drzwiami, prowadzącymi do jej wnętrza. Drzwi te są ostrołukowe, z węgarami z piaskowca, fazowanymi półwałeczkami i listwami. Nad drzwiami zakrystii znajduje się prostokątne okienko we framugach z piaskowca, doświetlające bibliotekę. Kondygnacje oddziela gzyms międzykondygnacyjny.

Elewacja północna kościoła, w partii zakrystii, posiada w parterze okienko doświetlające skarbczyk. Nawa i wieża są przysłonięte obejściem z czteroarkadowym podcieniem, nad

którym umieszczone są cztery okna (trzy prostokątne bez opasek w partii nawy; jedno, małe, półkuliście zwieńczone, w opasce, z gzymsem nadokiennym, w partii wieży).

Elewację południową organizują: ściana wieży, partia nawy oraz prezbiterium. Wieża jest jednoosiowa. Na jej osi w parterze znajduje się wejście główne prowadzące do kościoła, a w górnej partii – okno. Uwagę zwraca portal zamknięty półkuliście, z oprofilowaną archiwoltą, ujęty po bokach pilastrami na cokołach, zwieńczony trójkątnym szczytem. Partia nawy jest w dużej części przysłonięta przez kaplicę Pięciu Ran Chrystusa. Partia prezbiterium jest dwuosiowa, z oknami półkuliście zwieńczonymi, rozglifionymi, w profilowanych opaskach.

Elewacje kaplicy Pięciu Ran Chrystusa są posadowione na cokołach, zwieńczone pełnym belkowaniem. Ich naroża są ujęte kompozytowymi pilastrami, gierzącymi belkowanie. Ściany i pilastry zdobią bonie. Na osiach, poniżej belkowania, znajdują się małe półkuliście zwieńczone okienka. W elewacji zachodniej, pod oknem, widnieje okulus. Otwory okienne odznaczają się bogatą ornamentyką.

Dwie ściany kaplicy Popielów, północna i południowa, są otynkowane, na cokole, zwieńczone prostym gzymsem, bez podziałów. Trzy ściany wschodnie kaplicy, posadowione na cokole, zwieńczone profilowanym gzymsem, są obłożone kwadratowymi płytami piaskowca. Ich naroża wzmacniają szkarpy. Te trzy ściany są jednoosiowe, na bocznych mają umieszczone okna, na środkowej – drzwi. Ich dolna część, do wysokości okien, ozdobiona jest ostrołuczny fryzem arkadkowym. Szkarpy wieńczą pinakle z pełzankami i kwiatonami, u ich podstaw widnieją trójkątne szczytiki. Okna są zamknięte ostrołucznie; w archiwoltie widnieje czterolistna rozeta. Pod rozetą są umieszczone dwa skrzydła okien. Wokół archiwoltę biegnie profil w formie oślego grzbietu zakończony łańciskim krzyżem na konsoli. Profil ten jest osadzony na konsolach i ozdobiony pełzankami. Drzwi, dwuskrzydłowe, oklepkowane w jodełkę, prowadzące do kaplicy, poprzedzają trzystopniowe schody z płyt piaskowca.

Wnętrze kościoła jest bogato zdobione. Nawa, pokryta polichromią, nakryta jest trzyprzęsłowym sklepieniem kolebkowym z lunetami spływającymi na przyścienne filary. Do prezbiterium otwiera się półkolistym łukiem tęczowym (pod tym łukiem, w posadźce, znajduje się wejście do krypt). Ściany boczne nawy dekorują przyścienne filary. Pomiędzy filarami, w ścianach bocznych, w podniebieniu lunet znajdują się półkuliście zwieńczone rozglifione okna. W ścianie południowej, w przęśle środkowym, umieszczony jest półkolisty portal kaplicy Pięciu Ran Chrystusa, ujęty po bokach kolumnami, nad którymi widnieje okulus. Naprzeciwko prezbiterium, na tle ściany zachodniej, znajduje się chór muzyczny z prospektem organowym. Chór jest drewniany, wsparty na dwóch słupach, z wybruszoną w części środkowej balustradą. Pod nim znajduje się ostrołuczny otwór wejściowy, nad nim półkoliste otwarcie na pomieszczenie chóru muzycznego. Pomieszczenie chóru ma sklepienie kolebkowo-krzyżowe. Dokładnie pod nim znajduje się kruchta, nakryta sklepieniem kolebkowym z kamienną kropielnicą i tablicami upamiętniającymi księży: ks. Marcina Popiela i ks. Antoniego Zmysłowskiego.

Prezbiterium kościoła jest dwuprzęsłowe, nakryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym z gurtami. Żebra spływają na stożkowe wsporniki. Klucze sklepień mają formę kartuszy herbowych z herbami: Róża i Łabędź. W ścianie północnej prezbiterium znajduje się otwór drzwiowy prowadzący do zakrystii, w węgarach z szarego piaskowca. Ściany w całości pokryte są polichromią figuralną.

Zakrystię nakrywa sklepienie kolebkowe. W jej północno-zachodnim narożniku znajduje się spiralna klatka schodowa prowadząca do biblioteki i obejścia nawy. Z zakrystią sąsiaduje skarbczyk nakryty również kolebką, doświetlany jednym oknem. Nad zakrystią i skarbczykiem znajduje się biblioteka o ściętych ścianach. Oświetla ją okienko od strony wschodniej.

Obejście nawy ma formę długiego korytarza biegnącego wzdłuż ściany północnej. Kończy się ono dużym pomieszczeniem nakrytym sklepieniem kolebkowo-krzyżowym, otwartym na chór muzyczny i na łącznik z klasztorem.

Widok na prezbiterium

Ołtarz główny

Kaplica Pięciu Ran Chrystusa dostępna jest od strony nawy. Wejście zdobi okazały portal z herbami Zadora Lanckorońskich i Topór Tarłów. Ściany kaplicy, zwieńczone pełnym belkowaniem, są opracowane analogicznie – na środku posiadają uskokowe cofnięcie ściany. Przy uskokach i narożach znajdują się pilastry gierujące belkowanie. W uskoku południowej ściany stoi ołtarz kolumnowy. Kaplicę nakrywa kopuła na pendentywach z latarnią. Jej podniebienie, pokryte sztukaterią, podzielone jest na osiem części oddzielonych od siebie pionami z kwiatowych rozet. Latarnię okala wieniec laurowy, a poniżej uskrzydłone główki tworzące rodzaj wieńca. Każda z części podniebienia kopuły opracowana jest analogicznie. U dołu posiada owalne pola otoczone wieńcem kwiatów róży i liści akantu, nad nimi zaś mniejsze owalne pola otoczone gałązkami wawrzynu, a w nich herby: Zadora, Korczak, Orsza, Dąbrowa, Gryf, Topór oraz Lew i Stopa.

Ołtarze boczne przy łuku tęczowym

Kaplica Popielów dostępna jest z zewnątrz. Nakrywa ją sklepienie gwiazdziste z herbem Sulima. Naprzeciwko wejścia stoi dębowy ołtarz. Na ścianach umieszczone są tablice epitafijne Popielów. W posadzce znajduje się wejście do ich krypty grobowej.

W kościele jest kilka ołtarzy. W ołtarzu głównym, w prezbiterium, wisi obraz NMP z Dzieciątkiem (tzw. obraz MB Większej) ozdobiony XVII-wieczną sukienką, słynący łaskami.

Chór muzyczny z prospektem organowym

Ambona

Ołtarz główny w kaplicy Lanckorońskich

Tablica epitafijna Anastazji Sołtykowej

Przy łuku tęczowym znajdują się ołtarze boczne: ołtarz Pana Jezusa i ołtarz MB Bolesnej. W ołtarzu Pana Jezusa znajduje się obraz Pana Jezusa nauczającego, a w zwieńczeniu apostoł Juda Tadeusz z księgą i toporem, którym został zamordowany. W ołtarzu MB Bolesnej mamy obraz przedstawiający Matkę Bożą ze złożonymi na piersiach rękami, a w zwieńczeniu św. Annę nauczającą Maryję.

W kaplicy Pięciu Ran Chrystusa naprzeciwko wejścia znajduje się ołtarz z obrazem przedstawiającym Pana Jezusa w płaszczu pokazującego ranę w boku, z jednej jego strony stoi Matka Boża, z drugiej św. Jan, a u ich stóp bł. Stanisław Kaźmierczyk ze świecą, polecający i podtrzymujący umierającego zakonnik. Ołtarz zdobią dwie kolumny korynckie, przy których znajdują się dwaj aniołowie, jeden z nich trzyma serce, drugi księgę. Przy wschodniej ścianie kaplicy jest ołtarz z obrazem przedstawiającym św. Annę i św. Joachima, nad nimi

Maryję, a powyżej Ducha Świętego. Przy zachodniej ścianie znajduje się ołtarz Relikwii św. Z boku umieszczona jest tablica pamięci Anastazji z Rudnickich Sołtykowej.

Kaplica Lanckorońskich

2. Cmentarz kościelny

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz kościelny. Ma on nieregularny kształt – wieloboku. Rozpościera się na obszarze 0,35 ha. Otoczony jest trwałymi elementami zagospodarowania; z trzech stron – od północy, południa i wschodu okala go murowane ogrodzenie, od strony zachodniej zamyka go budynek dawnego klasztoru; dodatkowo od wschodu w jego ciąg jest włączony niewielki budynek użytkowany przez zakład pogrzebowy. Cmentarz kościelny jest dostępny z trzech stron, od ulicy Kościelnej i Opatowskiej. Wejście główne prowadzi od strony Rynku, ulicą Kościelną, poprzez barokową bramę, umiejscowioną w środkowym miejscu południowego odcinka ogrodzenia. Nieco mniej okazałe prezentuje się wejście przez bramkę zachodnią.

Na terenie cmentarza stoi krzyż misyjny. Przy wejściu do kościoła znajduje się przyścienny nagrobek z 1835 r. Józefa Pyrki – sołtysa Jabłonicy, ufundowany przez Anastazję Sołtykową. Tuż obok umieszczona jest tablica upamiętniająca powstańców styczniowych. Całość założenia uzupełniają drzewa.

Ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramkami.

Ogrodzenie cmentarza kościelnego datowane jest na I połowę XIX w. W jego ciąg wbudowane są bramki: główna – południowa, boczna – zachodnia, a także boczna – południowa i metalowa współczesna brama od wschodu.

Mur cmentarny, pełny, jest obiektem murowanym. Wzniesiono go z kamienia i częściowo pokryto tynkiem. Od góry jest zabezpieczony betonowymi daszkami okapowymi.

W południowym odcinku muru znajduje się brama główna wprowadzająca na teren cmentarza. Stanowi ją obiekt murowany, postawiony z kamienia, parterowy, wzniesiony na planie prostokąta z szerokim przejściem bramnym, o prostopadłościennej bryle, nakryty dwuspadowym daszkiem zabezpieczonym blachą. Elewacje bramy są otynkowane, zwieńczone wyładowanym gzymsem, lekko profilowanym, pod którym tenia. Elewacje boczne (zachodnia i wschodnia) są gładkie, pozbawione podziałów. Elewacja południowa ujęta jest po bokach gierzącymi belkowanie pilastrami. Między nimi znajduje się półkolistie zamknięte przejście bramne. U podstawy łuku widnieją proste opaski, będące śladem po pilastrach. Na środku bocznych pilastrów są prostokątne płyciny. Bramę wieńczy trójkątny gładki szczyt. Na

str. 195

jego osi znajduje się półkuliście zwieńczona nisza, a w niej figura Matki Bożej Niepokalanej. Elewacja północna liczy trzy osie. Na osi środkowej znajduje się półkuliście zwieńczony otwór bramny, bez opasek, a po jego obu stronach konchowo sklepione nisze. Wnętrze bramy ma „pod stopami” posadzkę z kostki chodnikowej, a w ścianach zamknięte odcinkowo nisze, sklepione kolebką.

Brama zachodnia, datowana na XVII w., usytuowana jest przy południowo-zachodnim narożniku klasztoru. Ma postać portaliku kamiennego uszatego ujętego parą prostokątnych wnek, nakrytego daszkiem nakrytym blachą (pierwotnie gontem).

Bramka zachodnia

Brama główna – południowa

3. Klasztor¹⁰⁵

W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła stoi budynek dawnego klasztoru, z którym jest on połączony łącznikiem z półkolistą arkadą. Od strony zachodniej zamyka on cmentarz kościelny.

Budynek klasztorny datowany jest na I poł. XVII w. Przez kanoników regularnych użytkowany był do początków XIX w.

W latach 40. XIX w. Anastazja z Rudnickich Sołtykowa zakupiła klasztor i umieściła w nim ufundowany przez siebie szpital. Wkrótce Paweł Popiel dobudował do niego skrzydło. W szpitalu opiekę nad chorymi sprawowały siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, sprowadzone przez Anastazję Sołtykową. Placówka posiadała 50 łóżek i była największą w regionie.

Podczas powstania styczniowego w szpitalu leczyli się ranni powstańcy.

Po II wojnie światowej obiekt był przebudowany i zaadaptowany do nowych potrzeb. Na skutek tych przebudów klasztor zatracił swój styl i wiele detali architektonicznych. Obiekt mieści się w nim dom pomocy społecznej Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. W ostatnich latach do budynku d. klasztoru zostały dobudowane skrzydła.

Klasztor jest obiektem murowanym, podpiwniczonym, dwukondygnacyjnym, z użytkowym poddaszem, wzniesionym na planie litery „L” z licznymi dobudówkami. Z uwagi na ukształtowanie terenu północna część piwnic wystaje ponad poziom gruntu. Budynek składa się z przylegających do siebie prostopadłościanów, z których dominują dwa: północny i południowy, określane mianem skrzydeł: północnego i południowego, oba nakryte są trójpołaciowymi dachami o wspólnej kalenicy. Do nich przylegają dobudówki różnych rozmiarów nakryte dachami dwu- i trójpołaciowymi.

¹⁰⁵ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Klasztor, ob. dom pomocy społecznej dla dorosłych „CARITAS” w Kurozwękach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990; ADS, Akta parafii w Kurozwęki; ks. J. Wiśniewski, Historyczny opis kościołów.

Klasztor wzniesiono z użyciem kamienia i cegły. Nakrywa go dach z blachy ocynkowej. Więźba dachowa została wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowej, z dwoma parami stolców.

Wszystkie elewacje klasztoru są otynkowane, zwieńczone mocno wyładowanym i profilowanym gzymsem, rozczłonowane prostokątnymi otworami okiennymi i drzwiowymi. Na skutek powojennej przebudowy obiektu zatarciu uległa ich artykulacja i detale architektoniczne. W elewacji północnej zachowały się ślady po pilastrach i narożne szkarpy. Otwory okienne organizujące wygląd ścian zewnętrznych są w większości bez opasek. Jedynie okna kaplicy wyróżniają się półkolistymi zwieńczeniami.

Elewacja wschodnia, zorientowana na kościół, liczy dziesięć osi, przy czym jedna oś skrajna, północna, przypada na dobudówkę. Kolejne trzy osie organizują ścianę skrzydła północnego, a pozostałe pięć osi – ścianę skrzydła południowego. W skrzydle południowym, na piętrze, znajdują się trzy wydłużone okna kaplicy. Elewacja północna jest ośmioosiowa i charakteryzuje się nieregularnym układem osi, na których są rozmieszczone okna różnej wielkości. Przylegają do niej dobudówki. Elewacja zachodnia – w partii skrzydła południowego jest sześćoosiowa, a w partii skrzydła północnego dwuosiowa, z dobudówkami.

Większość pomieszczeń klasztoru nie posiada cech je wyróżniających. Mają otynkowane ściany pomalowane farbą, tynkowane stropy i sklepienia, podłogi drewniane, deskowe, na legarach bądź posadzki z płyt piaskowca czy terakoty. Pomieszczenia skrzydła południowego na parterze są nakryte kolebką. Na piętrze wyróżnia się kaplica nakryta sklepieniem kolebkowym, oparta na podciągach, a te na czterech słupach. Oświetlają ją cztery okna ścian bocznych, mocno wydłużone i zwieńczone półkoliście.

Widok na klasztor od strony cmentarza kościelnego

Zespół pałacowy w Kurozwękach
(nr rej.: A.880/1-8 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r.,
z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r., z 27.10.2015 r.)

Historię obiektu zaczął „pisać” ród Poraitów (Róźyców), którego gałąź od kurozwęckiej siedziby poczęła pisać się Kurozwęckimi. Jego przedstawiciele najpewniej w II połowie XIV w. na kępie, wśród bagnistych rozlewisk rzeki Czarnej wzniesli zamek. Był to obiekt drewniano-murowany z kamiennym murem, drewnianą zabudową wewnętrzną, wybrukowanym dziedzińcem, założony na planie owalu. Kamienny mur zachował się do dziś, do poziomu podłogi I piętra ob. budowli. Za fundatora zamku zwykło się uważać Dobiesława z Kurozwęk; sam obiekt po raz pierwszy w źródłach pojawia się pod rokiem 1400.

Jeszcze w XIV w. zamek wzbogacił się o czworoboczną wieżę, o czterech kondygnacjach, wysoką na 14 m. W XV w. część drewnianej zabudowy została zastąpiona murowaną. We wschodniej i zachodniej części obiektu pojawiły się dwa niewielkie budynki murowane.

Kurozwęccy władali zamkiem do XVI w. W 1520 r. zmarł ostatni z rodu w pogłowiu męskim, Hieronim. W 1521 r. jego córka Anna poślubiła Jana Lanckorońskiego, wnosząc mu w posagu dobra kurozwęckie. Nowy właściciel przebudował nieco rezydencję. W części północno-zachodniej postawił trzykondygnacyjny budynek narożny, a od południa wieżę bramną.

Kolejne większe przekształcenia rezydencji miały miejsce w XVII w. Wówczas budynek zachodni został podwyższony o jedną kondygnację, a całą zabudowę wschodnią i zachodnią połączono.

Na przełomie XVII i XVIII w. przy południowej, zachodniej i północnej stronie dziedzińca zostały wzniesione dwukondygnacyjne krużganki arkadowe, a w skrzydle wschodnim wykonany przejazd zwany Czarną Bramą. We wschodnim narożniku krużganka południowego zlokalizowano dwubiegową klatkę schodową, ujednolicono poziom wewnątrz, podwyższono dziedziniec, przebudowano wewnątrz.

W 1752 r. w posiadanie Kurozwęk weszli Sołtykowie. Stało się to za sprawą małżeństwa Anny z Dembińskich Lanckorońskiej z Maciejem Sołtykiem. Maciej Sołtyk znacznie przybudował rezydencję nadając jej barokowo-klasycystyczny wygląd. W ramach prac prowadzonych w latach 1768-72 została rozbudowana wieża bramna, która przybrała postać pięcioosiowego skrzydła południowego (zamknęło ono dziedziniec), przebudowano Bramę Czarną a wraz z nią całe skrzydło wschodnie. Ujednolicono elewacje pałacu. Przeprojektowano część wewnątrz, niektórym nadano nowy wystrój. W skrzydle południowym urządzono salę balową, rokokowy charakter przydano pięciu pomieszczeniom na piętrze skrzydła zachodniego i północnego: jadalni, Salonowi Czerwonemu i Zielonemu, bibliotece i pokojowi z nią sąsiadującemu. Przerobiono XVII-wieczną kaplicę i pokryto ją polichromią. Przy okazji prac prowadzonych w pałacu, przekomponowano jego otoczenie.

Kolejni właściciele Kurozwęk: Antoni Sołtyk i jego żona Anastazji z Rudnickich Sołtykowska urządzili wokół pałacu rozległy park krajobrazowy.

W 1833 r. właścicielem Kurozwęk został Paweł Popiel. Majątek wniosła mu w posagu Emilia Sołtykówna, córka Anastazji i Antoniego. Ten, skupił się głównie na modernizacji pałacu wewnątrz, nie naruszając jego bryły. Ostatnie zmiany zaprowadzone w rezydencji przez Popielów, który władali dobrami do 1944 r., zostały przeprowadzone w 1918 r. Dotyczyły one modernizacji komunikacji wewnątrz oraz założenia centralnego ogrzewania i instalacji wodno-kanalizacyjnej.

W 1944 r. pałac wraz z dobrami przejął Skarb Państwa. Część wyposażenia, w tym meble i portrety rodzinne trafiły do Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach, ob. Muzeum Narodowego w Kielcach.

W kolejnych latach rezydencja była użytkowana przez stadninę koni, a potem przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. W 1969 r. opustoszała. W 1971 r. przystąpiono do prac ba-

dawczych i zabezpieczających obiekt, które prowadził Oddział Kielecki Pracowni Konserwacji Zabytków.

W 1989 r. ks. infułat Marcin Popiel rozpoczął starania o odzyskanie majątku w Kurozwękach. Tuż po jego śmierci, w 1991 r. zrujnowany pałac wraz z parkiem zakupił bratanek ks. Marcina Popiela, Jan Marcin Popiel wraz z żoną Karen Sveny Jacobsen. Dzięki ich determinacji pałac odzyskał dawny blask. Aktualnie stanowi on atrakcję turystyczną.

1. Pałac (dawnej zamek)¹⁰⁶

Pałac stanowi obiekt wolnostojący, murowany – postawiony z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej oraz cegły (nowsze partie), w części podpiwniczony, na planie nieregularnego wieloboku, o mocno rozczłonowanej bryle. Ma postać wieloskrzydłowej budowli z nieregularnym dziedzińcem w środku. Składa się z kilku przylegających do siebie prostopadłościaków (skrzydeł) nakrytych dachami mansardowymi polskimi, zabezpieczonymi gontem.

Wyjątkowo reprezentacyjny charakter ma frontowa elewacja skrzydła południowego. Jest ona pięcioosiowa, zwieńczona pełnym belkowaniem, z wydatnym i mocno profilowanym gzymsem. Nad belkowaniem znajduje się półkolisty naczółek obejmujący trzy środkowe osie. Po bokach naczółka biegnie ścianka kolankowa. Na ścianie kolankowej oraz na naczółku jest umieszczonych dziewięć gazonów (skrajne na impostach). Osie organizują: w parterze – drzwi pośrodku i pary okien po bokach, w partii piętra – prostokątne wydłużone okna i o połowę mniejsze okna, zwieńczone odcinkowo, ponad nimi. Przestrzenie pomiędzy otworami okiennymi zdobią kompozytowe pilastry. W polu naczółka są umieszczone dwa kartusze herbowe z koroną w zwieńczeniu ujęte po bokach panopliami. Elewacja zachodnia skrzydła południowego jest jednoosiowa, z drzwiami na taras, prowadzącymi z sali balowej. Elewacja wschodnia skrzydła południowego, jest również, jednoosiowa. Ma wygląd analogiczny do fasady.

Elewacja południowa skrzydła zachodniego liczy dwie osie. Porządkują ją: w parterze – drzwi (pod arkadami), na piętrze – drzwi tarasu i okno. Elewacja południowa skrzydła wschodniego, dwuokienna, w dolnych partach jest boniowana.

Fasada skrzydła wschodniego pośrodku ma półkolisty otwór bramny tzw. Bramę Czarną. Prowadzi do niej most. Nad bramą (w partii piętra) widnieją dwa prostokątne okna kaplicy. Po lewej stronie, gładką ścianę organizują okna, po jednym na parterze i piętrze. Po prawej stronie znajduje się uskok muru tworzący balkon oparty na fragmencie ściany parteru oraz na belkowych wspornikach. Na balkon prowadzą prostokątne drzwi, obok których znajduje się okno. Ta część elewacji jest gładka. Ściana poniżej balkonu jest częściowo otynkowana, a częściowo odsłania mur.

Elewacja północna jest ukształtowana nieregularnie, wzmocniona dwoma szkarpami, pomiędzy którymi znajdują się okna, po jednym w partii parteru i piętra. Przylega do niej klatka schodowa z windą dla niepełnosprawnych (kiedyś w tym miejscu znajdowała się tzw. klatka Popiela), mocno przeszklona, osadzona na prostopadłościowej betonowej podstawie (na jej osi w parterze znajdują się drzwi).

Elewacja zachodnia w partii parteru jest trójosiowa, na piętrze – sześćosiowa, przy czym okna są zgrupowane po dwa (odpowiednio do pomieszczeń je oświetlających). W narożniku między skrzydłem zachodnim, a południowym znajduje się balkon oparty na owalu sześćoarkadowym (dawnego muru), zwieńczony wydatnym profilowanym gzymsem.

Wewnętrzny dziedziniec pałacu obiegają krużganki w parterze otwarte, na piętrze przeszklone. Elewacja skrzydła zachodniego jest trójosiowa, północnego – czteroosiowa, wschod-

¹⁰⁶ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – (Zamek) pałac w Kurozwękach, opr. J. Maraśkiewicz, 1990; A. Grzybowski, Zamek w Kurozwękach, Warszawa 1981.

nia – dwuosiowa. Elewacje skrzydła południowego są opracowane nieco odmiennie od pozostałych. Jej wschodnią część stanowi pełny mur, w części zachodniej – arkady.

Fasada

Widok na elewację zachodnią

Widok na elewację wschodnią

Widok na elewację tylną

2. Park

Z historią rezydencji ściśle związane są dzieje parku, który ją okala i zdoła. Pierwsze pisemne wzmianki o parku w Kurozwękach pochodzą dopiero z XVIII w. Adam Naruszewicz w swym diariuszu podróży króla Stanisława Augusta Poniatowskiego na Ukrainę informował o obiedzie wydanym na część monarchy, podczas jego wizyty u Sołtyków, po którym oglądał on oficyny i ogród.

W czasach Macieja Sołtyka wraz z przebudową rezydencji na obiekt barokowo-klasycystyczny zostało zakomponowane jej otoczenie. Wówczas powstał paradny podjazd z elementami wodnymi, ograniczony od wschodu i zachodu pawilonami ogrodowymi postawionymi w latach 70. XVIII w.

Za przyczyną kolejnych właścicieli Kurozwęk: Antoniego Sołtyka i jego żony Anastazji z Rudnickich Sołtykowej, na początku XIX w. wokół pałacu został urządzone park krajobrazowy. Inicjatorką „prac ogrodowych” była Anastazja, która młodość spędziła w Puławach i stamtąd wyniosła „zamiłowanie do rzeczy pięknych i staranie o ogrodach”. Jej mąż sprowadził z Pragi ogrodnika Jana Zulaufa, który zaprojektował pałacowy park w stylu angielskim. Antoni Sołtyk, w ostatnich latach przed śmiercią, która nastąpiła w 1829 r. „założył także nową partię ogrodową „za stodołami””. Rozciągała się ona wzdłuż dopływającego do Czarnej strumyka, na południowy-zachód od bramy wjazdowej prowadzącej do parku.

Starania o otoczenie pałacu kontynuowała córka Anastazji i Antoniego, Emilia Sołtykówna, która wyszła za mąż za Pawła Popiela, wnosząc mu w posagu dobra kurozwęckie. Popielowie sprowadzili z Szampanii ogrodnika Augustyna Denizof’a, który ostatecznie ukształtował ogrodowe wnętrza zajezdne (prace prowadził pomiędzy rokiem 1859 a 1873). Zostało ono wydłużone w kierunku południowym i zamknięte istniejącą bramą wjazdową.

Przy okazji prowadzenia tych prac na południe przeniesiono folwark (powstał tzw. nowy folwark). Na przełomie XIX i XX w. nie zaszły większe zmiany w założeniu ogrodowym, jedynie na tyłach wschodniego pawilonu zbudowano kort tenisowy oraz dosadzono drzew.

Po wojnie przypałacowy park, będący w użytkowaniu stadniny koni, nie był przedmiotem niczyjej troski i szybko porósł samosiewami. Dawny wygląd zaczęli mu przywracać obecni właściciele rezydencji, począwszy od lat 90. XX w. Od 2005 r. dokonano na jego terenie, wokół oficyny i pawilonów ogrodowych, nowych nasadzeń. Posadzono: lipy drobnolistne, dęby czerwone, sosny czarne, tuje zachodnie, tulipanowce amerykańskie, katalpy pospolite, miłorząb dwukłapowy, orzechy czarne, magnolie, paulownie puszyste, róże.

Centralnym punktem założenia parkowego jest pałac (d. zamek). Przestrzeń wokół niego odznacza się regularną kompozycją. Droga dojazdowa od bramy wjazdowej do rezydencji prowadzi łagodną krzywizną, poprzez mostek na rzece Czarnej, za mostkiem rozwidla się, prowadząc do reprezentacyjnego podjazdu. Podjazd w kształcie półkolistym, otacza trapezoidalny, ocembrowany kamiennym murem basen, łączący się z fosą, która biegnie wokół pałacu. Nad fosą, w podjeździe znajdują się dwa kamienne mosty prowadzące na platformę rozpościerającą się przed skrzydłem południowym. Po bokach basenu, w pewnej odległości, stoją dwa pawilony ogrodowe, wschodni i zachodni, zwrócone do siebie fasadami. Wydzielają one swego rodzaju dziedziniec paradny, od południa ograniczony korytem rzeki Czarnej. Od strony wschodniej pałacu, nad fosą, znajduje się most prowadzący do tzw. Bramy Czarnej.

Pozostała część założenia ogrodowego stanowi całkowicie swobodny układ wybiegający drogami i alejkami w otaczający krajobraz.

W części południowej założenia pałacowego znajdują się obiekty wchodzące niegdyś w skład zabudowań folwarcznych.

W obrębie parku znajduje się kilka drzew pomnikowych, w tym platan klonolistny czy grupa modrzewi europejskich wokół figurki św. Teresy. W bezpośrednim otoczeniu pałacu rośnie dorodny starodrzew, który tworzą: olchy, topole, modrzewie, sosny, lipy, topole białe. W pozostałej części parku drzewa starsze występują pojedynczo lub grupami wśród na ogół młodszego drzewostanu. Na starodrzew składają się takie gatunki jak: klon pospolity, olcha czarna, lipa drobnolistna i szerokolistna, grab pospolity, modrzew europejski, topola biała, klon jawor, jesion wyniosły, wiąz szypułkowy i górski, grochodrzew biały, kasztanowiec biały, buk pospolity, wierzba krucha, platan klonolistny, orzech włoski, sosna zwyczajna, dąb szypułkowy, buk pospolity odmiana czerwonolistna. Młodsze pokolenie drzew stanowią głównie samosiewy naturalnie odnawiającego się drzewostanu w okresie powojennym, gdy park nie był pielęgnowany.

Na terenie założenia stoją: krzyże i figury świętych, w tym Matki Bożej czy św. Teresy.

3. Brama główna

Brama główna prowadząca do pałacu została wybudowana ok. 1770 r. w czasie gruntownej przebudowy zespołu rezydencjonalnego, prowadzonej przez Macieja Sołtyka. Jej projekt przypisuje się arch. Janowi Ferdynandowi Nax'owi.

Obiekt usytuowany jest w południowej części założenia rezydencjonalnego, na jego osi głównej wyznaczonej kierunkami północ-południe. Stanowi element składowy ogrodzenia okalającego park (jego południową część).

Brama ma postać dwóch filarów. Została one zbudowana z kamienia łupanego, otynkowana, od góry nakryta płytami z szarego piaskowca. Filary wieńczy pełne belkowanie, z gładkim fryzem oraz mocno profilowanym i wyładowanym gzymsem. Ich boki są ujęte lizenami gierzącymi belkowanie. Na filarze umieszczona jest kostkowa podstawa, a na niej dekoracyjne wazy. Brama i przylegające do niej fragmenty muru ogrodzenia uformowane są w spłaszczony łuk.

Brama główna wjazdowa

4. Pawilon wschodni

Obiekt został wzniesiony w latach 70. XVIII w. przez Macieja Sołtyka. Jego projekt przypisywany jest znakomitemu architektowi Janowi Ferdynanowi Nax'owi. Budynek pełnił funkcję herbaciarni i pawilonu myśliwskiego. W latach 90. XX w. pawilon został gruntownie wyremontowany. Zachował się w zasadzie w niezmiennym stanie (nie licząc zmiany poszycia dachu). Aktualnie mieści dwa apartamenty z kominkiem i salę konferencyjną.

Pawilon wschodni znajduje się w bliskim sąsiedztwie pałacu i pawilonu zachodniego. Tuż obok niego rozpościera się paradny podjazd. Pawilon wschodni fasadą zwrócony jest na północny-zachód.

Pawilon wschodni

Budynek reprezentuje styl barokowy. Stanowi go obiekt wolnostojący, parterowy, niepodpiwniczony, murowany, wzniesiony z cegły, na planie prostokąta z półkolistymi ryzalitami od frontu i tyłu, nakryty częściowo dachem czterospadowym, częściowo dzwonowatą kopułą zwieńczoną herbem Sołtyk. Dach i kopułę zabezpiecza blacha, która zastąpiła pierwotny gont. Wszystkie elewacje są otynkowane, na cokole, zwieńczone pełnym belkowaniem. Ich układ porządkują osie z prostokątnymi otworami okiennymi i drzwiowymi. Otwory okienne

str. 202

posiadają profilowane opaski i gzymsy podokienne. Okna są dwuskrzydłowe, dwudziestopłowe, z wewnętrznymi okiennicami, zaś drzwi zewnętrzne – dwuskrzydłowe, płycinowe. Stolarstwo okienne i drzwiowe jest, drewniane, futrynowe.

Elewacja frontowa na środku ma półkolisty ryzalit z trzema arkadami, a po bokach pary okien. Przestrzeń pomiędzy arkadami zdobią lizeny.

Elewacja tylna, pięcioosiowa, opracowana jest analogicznie do fasady, z tym że na środku ryzalitu ma płycinę (zamiast drzwi).

Elewacje boczne, o podobnym wyglądzie, są dwuosiowe. Organizują je: płycina i okno. Przy narożnikach od strony fasady posiadają występy muru ozdobione boniami.

Pawilon wschodni dostępny jest z zewnątrz, poprzez ryzalit frontowy. Wejście otwiera się na obszerny nieregularny holl. Na jego osi znajduje się pomieszczenie półkolistie zamknięte ku środkowi, w przeszłości będące salonem ogrodowym. Po bokach, na osi poprzecznej przechodzącej przez holl, są zlokalizowane, owalne pomieszczenia – salony boczne. W narożach od frontu znajdują się pomieszczenia zbliżone do prostokątów połączone z hollem nieregularnymi lokalnościami.

Pomieszczenia w pawilonie mają otynkowane ściany, drewniane stropy z tynkowaną podsiębitką z fasetami, podłogi drewniane, deskowe, na legarach lub posadzki. Ryzalit frontowy od wewnątrz opracowany jest analogicznie do strony zewnętrznej. Filary arkad oraz przestrzeń pomiędzy drzwiami oraz płycinami zdobią lizeny. Pomiędzy salonem wschodnim a otwartą przestrzenią ryzalitu zachodniego znajduje się holl podzielony na dwie części. W części wschodniej ściany posiadają nisze.

5. Pawilon zachodni

Pawilon zachodni został wzniesiony równolegle ze wschodnim. Jego projekt również przypisywany jest Janowi Ferdynandowi Nax'owi. Budynek pełnił funkcję oranżerii i ptaszarni.

Pawilon zachodni

Pawilon został spalony w 1944 r. Do lat 70. XX w. znajdował się w stanie ruiny. W II połowie lat 70. XX w. został częściowo zrekonstruowany i rozbudowany. Jego gruntowny remont nastąpił jednak dopiero w latach 90. XX w. (pawilon był jednym z pierwszych odremontowanych budowli założenia pałacowego po nabyciu go przez Jana Marcina Popiela). Obiekt został zaadoptowany na cele gastronomiczne i hotelowe. Aktualnie mieści się w nim kawiarnia z ogródkiem na zewnątrz oraz pięć pokoi 2-osobowych.

Pawilon zachodni reprezentuje styl barokowy. Stanowi go obiekt wolnostojący, murywany z cegły na zaprawie wapiennej, parterowy, jednokondygnacyjny, niepodpiwniczony, na planie prostokąta z bocznymi skrzydłami, wewnątrz których jest dziedziniec.

Elewacje są otynkowane, na cokole, zwieńczone pełnym belkowaniem. Nad belkowaniem, po obrzeżu obiektu, biegnie ścianka kolankowa.

Elewacja frontowa, siedmioosiowa, posiada na środku półokrągły ryzalit. Jej układ organizują otwory zwieńczone łukami koszowymi. Elewacja północno-wschodnia jest jednoosienna. Elewacja południowo-zachodnia liczy cztery osie, przy czym na część zabytkową przypadają trzy osie. Elewację tylną, północno-zachodnią organizują trzy okna.

Część zabytkowa (wschodnia) pawilonu jest dwutraktowa. W trakcie frontowym, na osi, znajduje się półkolista ryzalit, a za nim kwadratowy holl. Po bokach są zlokalizowane dwa pomieszczenia, o ściętych przy ryzalicie narożach. W trakcie tylnym znajdują się cztery pomieszczenia. Ta część pawilonu łączy się z zespołem amfiladowo ułożonych pomieszczeń zgrupowanych wokół kwadratowego dziedzińca.

6. Oficyna

W środkowej części założenia, przy głównej drodze prowadzącej do rezydencji, w pobliżu rzeki Czarnej, wznosi się oficyna mieszkalno-gospodarcza. Budynek został wybudowany w latach 70. XVIII w. jako stajnia cugowa. Około 1820 r. dobudowano do niego portyk kolumnowy oraz umieszczono przy nim dwa kamienne lwy, pochodzące być może z XVIII w.

Oficyna mieszkalno-gospodarcza – dawna stajnia cugowa

W I połowie XIX w. obiekt mieścił: mieszkanie lokaja i stelmacha (w dziale frontowym), wozownię (w dziale środkowym), stajnię dla koni cugowych. W II poł. XIX w. dobudowano czwarty dział mieszkalny dla robotników stajennych. Po II wojnie światowej obiekt został zaadaptowany na zespół mieszkań. Od strony północnej dobudowano do budynku pomieszczenie, w którym urządzono piekarnię. Do chwili obecnej mieści mieszkania, a także pomieszczenia gospodarcze.

Budynek reprezentuje styl klasycystyczny. Stanowi go obiekt wolnostojący, murowany, postawiony z kamienia łupanego i cegły, parterowy, niepodpiwniczony. Wznosi się na planie litery „L”. Składa się z korpusu głównego na planie prostokąta, do którego przylega od strony południowej prostokątne w rzucie skrzydło. Korpus nakryty jest dachem czterospadowym, skrzydło – dwuspadowym; dach posyty jest eternitem, który w okresie powojennym zastąpił pierwotną dachówkę. Dodatkowo do ściany północno-wschodniej korpusu przylega prostokątna w rzucie dobudówka nakryta dachem dwuspadowym. Korpus główny od frontu zdobi portyk pod dachem dwuspadowym, który flankują dwie kamienne rzeźby lwów.

7. Browar Popiela (d. ośmiorak)

W pobliżu bramy głównej, na południowy-zachód od oficyny wznosi się dawny ośmiorak, a obecnie Browar Popiela.

Budynek został postawiony w IV ćwierci XIX w., najpewniej ok. 1880 r., jako obiekt przeznaczony do prowadzenia hodowli kur. Po I wojnie światowej przebudowano go i zaadaptowano na cele mieszkaniowe. W ten sposób powstał zespół mieszkań przeznaczony dla pracowników folwarku, składający się z ośmiu lokali mieszkalnych. Ponownie budynek został przebudowany w okresie po II wojnie światowej. W ostatnich latach obiekt przeszedł gruntowny remont. Urządzono w nim browar (Browar Popiela). Obiekt został oddany do

użytku w grudniu 2018 r. Wyposażony w innowacyjny sprzęt piwowarski wytwarza szeroką gamę piw.

Dawny ośmiorak stanowi obiekt wolnostojący, murowany, niepodpiwniczony, z częściowo użytkowym poddaszem, szerokofrontowy, postawiony na planie wydłużonego prostokąta, o zwartej prostopadłościenną bryle, nakryty dwuspadowym dachem z szeregiem lukarn szczytowych widocznych w obu połaciach dachowych. Jest on zbudowany z kamienia łamanego i cegły. Nakrywa go dach z blachodachówki, która zastąpiła eternit falisty, a ten pierwotną dachówką. Więźba dachowa jest wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowej, z parą stolców.

Elewacje budynku są otynkowane, bez cokołu, zwieńczone prostym gzymssem wieńczącym. Ich układ porządkują prostokątne otwory okienne i drzwiowe. Elewacja frontowa, południowo-wschodnia, jest dziewięcioosiowa. Organizują ją: blenda (niegdyś w tym miejscu znajdowała się nisza z figurą Matki Bożej, drzwi na osiach: trzeciej i szóstej, okna – na pozostałych osiach. Elewacja tylna liczy jedenaście osi, a osie boczne – trzy.

Dawny ośmiorak – Browar Popielów

W przeszłości w ośmioraku mieściło się osiem mieszkań: sześć na parterze, dwa na użytkowym poddaszu. Aktualnie, w wyniku przebudowy obiektu i jego adaptacji na browar, jego wnętrze zostało mocno przekształcone. Mieszczą się w nim: sale produkcyjne oraz restauracja z zapleczem.

8. Kuchnia czeladna

W południowo-zachodniej część założenia rezydencjonalnego, na zachód od bramy głównej i alei podprowadzającej pod pałac (ulicy Zamkowej) znajduje się dawna kuchnia czeladna. Za nią, na zachód, wznosi się zespół bloków mieszkalnych (z czasów powojennych). Na północ od niej ciągnął się w przeszłości ogród; ob. jego teren jest po części zabudowany. Budynek fasadą zwrócony jest na południowy-zachód.

Został postawiony ok. 1840 r. W II połowie XIX w. zaadaptowano go po części na browar, a po części najprawdopodobniej na mieszkanie rządcy. Po II wojnie światowej mie-

ściła się w nim mleczarnia. W ostatnich latach obiekt przeszedł gruntowny remont. Urządzono w nim pokoje gościnne.

Dawna kuchnia czeladna stanowi obiekt murowany, parterowy, niepodpiwniczony, na planie wydłużonego prostokąta, o zwartej prostopadłościennym bryle, nakryty dachem naczółkowym z szeregiem lukarn typy „wole oczy”. Wzniesiono go z użyciem cegły i łupków piaskowca. Dach obecnie pokrywa blachodachówka, która zastąpiła eternit, a ten pierwotną dachówkę. Więźba dachowa jest wykonana z drewna w konstrukcji krokwiowo-stolcowej.

Dawna kuchnia czeladna

Elewacje budynku są otynkowane, bez cokołów, zwieńczone prostym profilowanym gzymsem, rozczłonowane prostokątnymi otworami okiennymi i drzwiowymi zwieńczonymi łukami odcinkowymi, bez opasek. Okna są dwuskrzydłowe sześciopolowe, zaś drzwi zewnętrzne są jedno- i dwuskrzydłowe (te z nadświetlem).

Elewacja frontowa, siedmioosiowa, posiada pośrodku otwór drzwiowy, a po obu jego stronach po trzy okna. Tuż przy drzwiach znajduje się półkoliście zwieńczona nisza z figurą Matki Bożej.

Elewację tylną organizują otwory okienne na osiach, rozmieszczone w regularnych odstępach. Elewacja boczna, północno-zachodnia, liczy dwie osie. Na jednej znajdują się drzwi, na drugiej okno; w szczycie półokrągłe okienko. Elewacja boczna, południowo-wschodnia, pozbawiona jest podziałów.

9. Budynek administracji zw. ob. Rządówką

Przy ulicy Kościelnej pod numerem 12, tuż obok drogi prowadzącej do pałacu wznosi się budynek dawnej administracji. Fasadą zwrócony jest on na południowy-zachód, do drogi (ul. Kościelnej). Reprezentuje styl neoklasycystyczny.

Został postawiony w XIX w. z przeznaczeniem na biuro (obiekt administracyjny) oraz mieszkanie zarządców dóbr kurozwęckich. W 1888 r. przez kilka miesięcy mieszkał w nim Stefan Żeromski, który gościł u Józefa Saskiego (syna Józefaty z Żeromskich, siostry ojca pisarza), rządcy majątku Kurozwęki.

W 1945 r. budynek został spalony przez Sowieców. Odbudowano go w latach 50. XX w. Przez wiele lat mieścił biuro Stadniny Koni w Kurozwękach. Ob. znajdują się w nim pokoje gościnne.

Budynek stanowi go obiekt wolnostojący, murowany, postawiony z cegły, niepodpiwniczony, parterowy, na planie prostokąta, o zwartej prostopadłościennym bryle, z użytkowym poddaszem, nakryty wysokim łamanym dachem polskim. Na osi, od strony frontowej i tylnej, zdobią go dwukondygnacyjne ryzality z trójkątnymi naczółkami, nakryte dwuspadowymi dachami, pokrytymi blachodachówką, która zastąpiła eternit, a ten pierwotną dachówkę. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowo-stolcowa, połączona ze ścianami poddasza.

Budynek administracji, ob. Rzadzówka

Wszystkie elewacje są otynkowane, na cokolikach, zwieńczone prostym gzymsem, tynkowane. Porządkują je otwory okienne i drzwiowe. Okna są jedno-, dwu- i trójskrzydłowe, wielopolowe, drzwi zewnętrzne zaś – dwuskrzydłowe, płycinowe, przeszklone i z nadświetlem.

Fasada liczy pięć osi. Na środku ma ryzalit z czterokolumnowym portykiem wgłębnym, nad którym znajduje się taras z balustradą i cofnięta wystawka z trójkątnym szczytem w zwieńczeniu. Kolumny naśladują porządek tokański. Pod portykiem umieszczony jest otwór drzwiowy. Taras obwiedziony jest balustradą złożoną z czterech prostych murowanych słupków i umieszczonych pomiędzy nimi „kratek” z żelaza kutego. Ściana ryzalitu liczy trzy osie; w jej centralnym miejscu umieszczone są drzwi, a po bokach okna (po jednym z każdej strony). W szczycie widnieje owalny „okulus” z płaską opaską. Po bokach portyku, na parterze, znajdują się okna, po dwa z każdej strony, a w dachu szerokie lukarny nakryte trójspadowym dachem (po jednej z każdej strony).

10. Zabudowania gospodarcze

Na południe od części rezydencjonalnej zespołu pałacowego, nieopodal prowadzącej doń drogi, przy ul. Kościelnej, znajdują się budynki gospodarcze dawnego folwarku. Stoją one przy prostokątnym gospodarczym dziedzińcu, zabudowanym obrzeżnie. W jego wschodniej części znajduje się obora, w południowej – stajnia z chlewnią, a w zachodniej spichlerz.

Spichlerz

Spichlerz został wzniesiony na początku XIX w. W latach 60. XX w. przebudowany go; nadbudowano półpiętro, zlikwidowano artykulację ścian, wymieniono schody. W latach 80. XX w. obiekt przeszedł generalny remont.

Spichlerz fasadą zwrócony jest na południowy-wschód. Stanowi go obiekt murowany, z cegły na zaprawie wapiennej, niepodpiwniczony, parterowy, z podniesionym użytkowym poddaszem, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, o zwartej prostopadłościennych bryle, nakryty dwuspadowym dachem, posytytym falistym eternitem. Od frontu na osi zdobi go kolumnowy podcień i prześwit sieni przejazdowej.

Wszystkie elewacje są otynkowane na gładko, nie posiadają cokołu oraz gzymsów wieńczących.

Elewacja frontowa, południowo-wschodnia, szesnastoosiowa, charakteryzuje się czterokolumnowym podcieniem, usytuowanym w jej centralnym miejscu. Kolumny naśladują porządek dorycki. Po jego lewej stronie znajdują się na osiach: szerokie drzwi, cztery regularnie rozmieszczone okna, drzwi i okno, po prawej stronie: drzwi, para okien, drzwi. W partii użytkowego poddasza jest siedemnaście, regularnie rozmieszczonych, okien, zamkniętych odcinkowo. Okna parteru są półkoliste, drzwi – prostokątne; środkowy otwór drzwiowy – poprzedza taras z prowadzącymi doń z obu stron schodami.

Elewację tylną przysłaniają dobudówki, w części północnej widnieją cztery okna, w części południowej – jedno; partia użytkowego poddasza opracowana jest analogicznie do fasady.

Elewacja boczna, południowo-zachodnia, nie posiada podziałów. Elewację boczną, północno-wschodnią, organizują trzy osie, na których znajdują się: okno, drzwi, okno. W trójkątnym szczycie elewacji, powyżej drzwi parteru, widnieją drzwi poddasza. Naroża ściany oraz przestrzeń pomiędzy otworami parteru zdobią pilastry.

Obora

Obora została wybudowana w II poł. XIX w. Dwukrotnie była przebudowywana, najpierw na początku XX w., potem w okresie powojennym – w latach 50. XX w.

Jest obiektem murowanym, parterowym, niepodpiwniczonym, na rzucie wydłużonego prostokąta, o zwartej prostopadłościennych bryle, nakrytym dwuspadowym dachem.

Postawiono ją z cegły. Więźba dachowa została wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowa. Dach obecnie pokryty jest eternitem, który zastąpił pierwotną dachówkę.

Elewacje obory są otynkowane, z cokołem, zwieńczone prostym gzymsem, rozczłonowane prostokątnymi drzwiami oraz półkoliście zwieńczonymi otworami okiennymi, bez opasek. Stolarka drzwiowa i okienna jest drewniana, futrynowa. Okna są jednoskrzydłowe, z górnym półkolistym „oberluftem”, drzwi – drewniane, deskowe, proste, na żelaznych pasowych zawiasach, bramki i wrota – metalowe.

Elewacja frontowa, zachodnia, jest czternastoosiowa, z nieregularnym układem osi. Na środku znajdują się dwuskrzydłowe drzwi, a po jego obu stronach po sześć okien zgrupowanych po trzy, dwa lub jedno. Na czternastej, skrajnej, północnej, osi są drzwi jednoskrzydłowe.

Elewację tylną, wschodnią, porządkuje dziewiętnaście osi z oknami, rozmieszczonymi w regularnych odstępach.

Elewacje boczne, południowa i północna, jednoosiowe, charakteryzują się drzwiami na osiach. W szczytach mają prostokątne drzwiczki strychu. Elewacja północna przy drzwiach i narożnikach ozdobiona jest pilastrami dotykającymi gzymsu wieńczącego. W szczycie posiada prostokątny otwór drzwiowy strychu.

Obora jest obiektem jednotraktowym, podzielonym poprzecznie na pięć działów. W wąskich działach: pierwszym (przy szczycie północnym) oraz czwartym (na środku) znajdują się pomieszczenia magazynowe po bokach.

Zespół dawnego zboru kalwińskiego w Sielcu¹⁰⁷
(nr rej.: A.881/2
z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r.,
z 27.07.1982 r., z 18.10.1989 r., z 19.12.2011 r.)

W XVII w. w Sielcu stanął zbor ewangelicko-reformowany (kalwiński). Był to obiekt drewniany. Służył do 1781 r. W latach 80. XVIII w. przy wydatnej pomocy finansowej księcia Augusta Aleksandra Czartoryskiego wzniesiono murowany zbor i wyposażono go. W XIX w. obiekt był kilka razy remontowany; w latach 1822-24 wymieniono pokrycie dachu, w 1840 r. odnowiono elewacje, a w 1875 r. cały budynek.

Zbor funkcjonował do II wojny światowej. W 1939 r. zmarł ostatni pastor, ks. Kazimierz Szefer.

Po wojnie obiekt systematycznie niszczał. W 1982 r., w stanie ruiny, przeszedł wraz z przyległym terenem na własność parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Koniemłotach. Został gruntownie wyremontowany, a następnie zaadoptowany na kaplicę dojazdową, która otrzymała wezwanie Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

Jest to obiekt orientowany, murowany, postawiony z łupków piaskowca i cegły, o zwartej prostopadłościennych bryle, na planie prostokąta zamkniętego pięciobocznie, nakryty odpowiednio do rzutu, siedmiopłaciowym dachem. Od strony północnej przylega do niego mała prostopadłościenna dobudówka nakryta dachem pulpitynowym. Dach na kościele kryty jest dachówką karpiówką, a na dobudówce blachą. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowo-wieszarowa.

Wszystkie elewacje dawnego zboru są otynkowane, na cokołach, zwieńczone profilowanym gzymsem. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Drzwi zewnętrzne są dwuskrzydłowe, płycinowe. Ramy okienne są metalowe, z teowników i płaskowników.

Elewacja frontowa, zachodnia, jednoosiowa, charakteryzuje się ryzalitowo wysuniętą częścią środkową. W jej centralnej części znajduje się wysoki otwór drzwiowy zwieńczony łukiem odcinkowym. Po obu stronach drzwi widnieją prostokątne szerokie płyciny, sięgające

¹⁰⁷ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Dawny zbor ewangelicki, obecnie kaplica rzymskokatolicka w Sielcu, opr. J. Maraśkiewicz, 1989; W. Kriegseisen, dz. cyt.

od cokołu do gzymsu wieńczącego. Analogiczne płyciny znajdują się w bocznych partiach fasady. Szczyt elewacji jest trójkątny. Na jego tle, kontynuując zryzalitowany występ partii środkowej, widnieje naczółek ujęty po bokach spływami bez wolut.

Naczółek jest nieco szerszy od drzwi i zwieńczony gzymsem. Nad nim znajduje się półkolisty, ogzymśowany szczycik. Na osi naczółka widnieje okno zamknięte półkoliście, a nad nim okulus.

Elewacja tylna, wschodnia, posiada na osi płycinę. Elewacje boczne, północna i południowa, czteroosiowe opracowane są w analogiczny sposób. Porządkują je prostokątne otwory okienne zwieńczone półkoliście, bez opasek (po trzy z każdej strony) i boczne zamknięcie prezbiterium (czwarta oś). Między nawą a prezbiterium znajduje się wklęsły uskok ściany w typie wklęsłego pilastra. Przy północnej ścianie wznosi się dobudówka z dwoma okienkami.

Na zewnętrznej ścianie prezbiterium umieszczone są tablice epitafijne (nagrobki przyścienne) poświęcone Izabeli Lubomirskiej i poczmagistra Wilhelma Rossa.

Dawny zbor jest obiektem jednoprzestrzennym, typu halowego. Prezbiterium zaznaczone jest poprzez podniesienie posadzki na wysokość trzech stopni.

Wnętrze pozbawione jest cech je wyróżniających. Ściany są otynkowane, posadzka jest wykonana z terakoty, strop jest drewniany, tynkowany, z dwoma pozornymi kopułami. Nad prezbiterium i nawą rozpościera się pozorne wieloboczne sklepienie. Wnętrze obiega dookoła prosty gzyms, podobny u podstawy kopuł. Brakuje chóru muzycznego, pozostała po nim tylko belka poprzeczna.

Wokół dawnego zboru rozpościera się cmentarz ewangelicko-reformowany (zbor stoi w jego zachodniej części). Został on założony w XVII w. wraz z ustanowieniem parafii. Najstarsza informacja o nim pochodzi z 1643 r. i dotyczy pochówku Maksymiliana Ożarowskiego. W 1791 r. cmentarz został otoczony murem z kamienia łamanego. W XIX w. jego obszar powiększono o fragment gruntu stanowiący dotychczas uposażenie parafii ewangelickiej w Sielcu.

Cmentarz był użytkowany do wybuchu II wojny światowej. Ostatni pochówek miał miejsce wiosną 1939 r. 13 kwietnia 1939 r. na cmentarzu pochowano Kazimierza Szefera, zm. 10 kwietnia 1939 r. w Staszowie, pastora sieleckiego i naczelnego kapelana wyznania ewangelicko-reformowanego Wojska Polskiego. W ceremonii pogrzebowej wziął udział m.in. ówczesny premier, gen. dywizji Felicjan Sławoj Składkowski z małżonką.

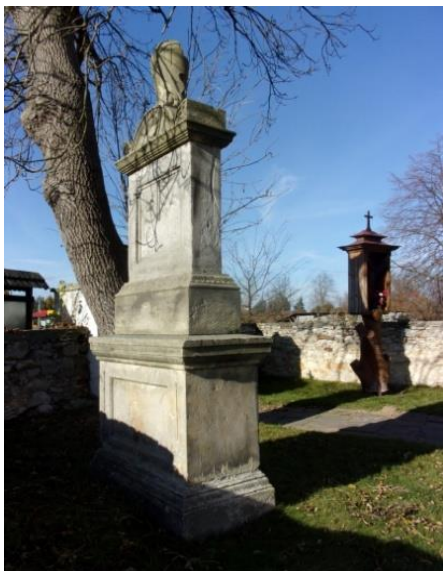
Od XVII w. do XIX w. chowano na nim przedstawiciele znanych ziemiańskich rodzin kalwińskich: Dębickich – patronów zboru sieleckiego, Bidzińskich, Kosseckich, Kotkowskich, Ożarowskich, Malickich, Russockich, Konarskich i Świdów. Do historii przeszły pogrzeby dwóch duchownych zwierzchników Jednoty Małopolskiej. 26 maja 1653 r. na tutajszym cmentarzu pogrzebano superintendenta Tomasza Węgierskiego, a 30 czerwca 1667 r. superintendenta Jednoty i miejscowego ministra Daniela Stephanusa.

Pod koniec XIX w. zaczęto na nim gromadzić nagrobki z innych niszczonej ewangelickich cmentarzy z terenu Małopolski.

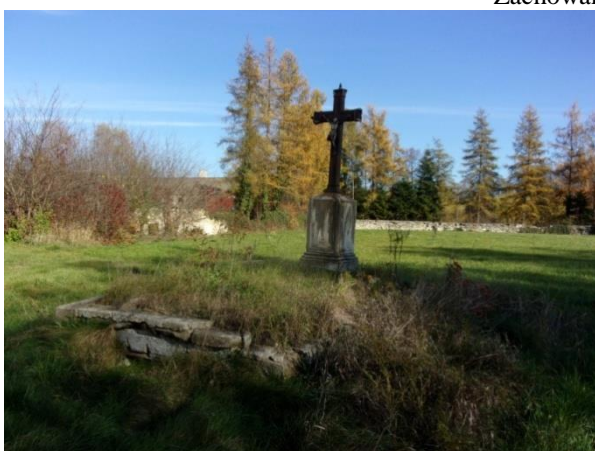
Po II wojnie światowej cmentarz w Sielcu został zniszczony. Pod koniec lat 90. XX w. najlepiej zachowane nagrobki przewieziono do lapidarium w Żychlinie koło Konina.

W 2019 r. na cmentarzu kościelnym został postawiony pomnik w postaci tablicy na kamieniu, upamiętniający trzech żołnierzy Podobwołu Armii Krajowej Staszów, zamordowanych 28 października 1943 r.: Jana Koziola, Stanisława Nowaka i Franciszka Kalicińskiego przez niemieckich żandarmów, uroczyste odsłonięty 27 października 2019 r. Stoi tu także drewniana kapliczka św. Andrzeja Świerada.

Zachowane nagrobki

Krypta grobowa z żeliwnym krzyżem
na kamiennym postumencie

Nagrobek przyścienny I. Lubomirskiej

Nagrobek przyścienny poczmagistra W. Rossa

Ratusz z kramami¹⁰⁸
(nr rej.: A.886 z 15.04.1967 r., z 06.07.1977 r., z 23.02.2012 r.)

Fot.: www.wikipedia.pl (autor: Agnieszka Kwiecień)

Ratusz został wybudowany na przełomie XVII i XVIII w. Datuje się go na okres pomiędzy rokiem 1690 a 1706. Pierwsza wzmianka o ratuszu pojawia się w kontrakcie o arenę staszowską w 1706 r. Takiej informacji nie znajdziemy w poprzednich kontraktach z lat 1689 i 1690.

Od początku XVIII w. budynek pełnił funkcje administracyjno-handlowe. Mieścił: sklepy, wagę miejską, kancelarię miejską, izbę sądową i odwach (pomieszczenie wartownicze, a być może areszt). W 1860 r. władze miejskie przeniósł swą siedzibę do jednej z kamienic. Odtąd budynek służył jako obiekt handlowy i usługowy. W latach 60. XIX w. mieściły się w nim m.in. szynki dworskie.

W 1825 r. na wieży zamontowano zegar z czterema cyferblatami, ufundowany przez hr. Artura Potockiego, a wykonany przez zegarmistrza krakowskiego Wojciecha Żebrawskiego. W 1861 r. został on przeniesiony na wieżę nieistniejącego kościoła Ducha Świętego. Ponoć wcześniej na wieży ratuszowej znajdował się podobny zegar; jeśli tak w istocie było, to nie posiadamy informacji co się z nim stało.

W latach 60. XIX w. ratusz przeszedł generalny remont. W jego ramach obniżono wieżę, poprawiono sklepienia, wyremontowano poszczególne kramy, a od południa dostawiono murowane pomieszczenie na narzędzia ogniowe.

Najprawdopodobniej w I poł. XX w. zostały zamurowane podcienia od strony wschodniej oraz zmienione kształty części okien.

W latach 50. XX w. ratusz przeszedł gruntowny remont, w wyniku którego otrzymał obecny wygląd. W latach 70. XX w. część pomieszczeń przystosowano do potrzeb biblioteki i restauracji. Wówczas m.in. zaadaptowano na cele użytkowe poddasze czy przeprojektowano piwnice.

Ratusz stanowi obiekt wolnostojący, murowany, parterowy, podpiwniczony, na rzucie wydłużonego prostokąta, o zwartej prostopadłościenną bryle, nakryty wysokim czterospadowym dachem, nad którym góruje niska wieża zegarowa. W częściach środkowych, od wscho-

¹⁰⁸ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Ratusz – kramnice, opr. Ilona Borocho, 2014 r.

du i zachodu, posiada on podcienia arkadowo-filarowe. Wieża zegarowa wieńcząca dach jest czteroboczna, o silnie ściętych narożach, nakryta dachem namiotowym, na którym posadowiona jest niewielka czteroboczna arkadowo-kopulasta sygnaturka z hełmem o dzwonowatym kształcie, na których jest umieszczona sterczyna z kulą i małą chorągiewką. Tarcze zegarowe, w kształcie koła wpisanego w kwadrat, znajdują się od wschodu i zachodu.

Ratusz jest wzniesiony z cegły na zaprawie wapiennej. Jego dach pokrywa dachówka ceramiczna. Więźba dachowa jest wykonana z drewna, w konstrukcji płatwiowo-stolcowej.

Elewacje ratusza są otynkowane, posadowione na cokole i zwieńczone gzymsem. Ich naroża zdobią bonie. Na osiach środkowych elewacji znajdują się duże półkolistie zamknięte otwory drzwiowe, ujęte po bokach pseudopilastrami. Dłuższe ściany, po obu stronach centralnego otworu drzwiowego, posiadają na osiach: po trzy arkadowe podcienia i po dwa otwory okienne na osiach skrajnych, ujęte szerokimi obramieniami z uszakami w górnych narożach. Krótsze elewacje, o pięciu osiach, są uporządkowane przez wspomniane centralne drzwi oraz pary okien po bokach; opracowane analogiczne do okien elewacji dłuższych. W partii piwnic, w narożach dłuższych ścian, znajdują się prostokątne okienka piwniczne.

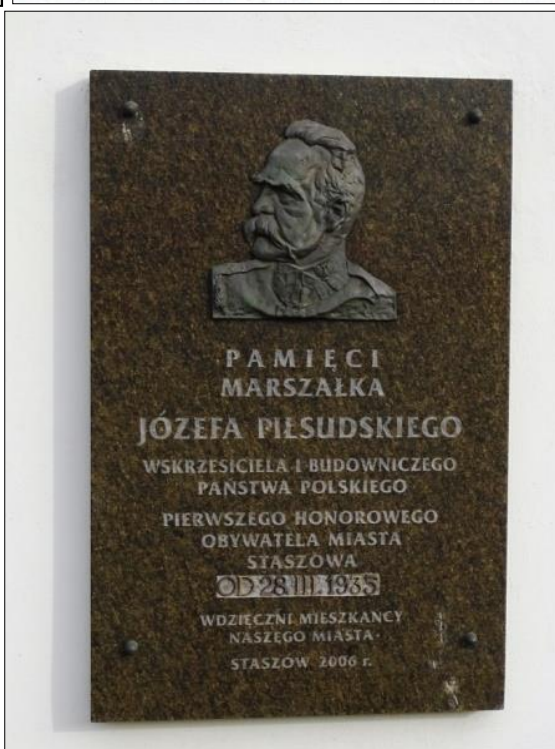
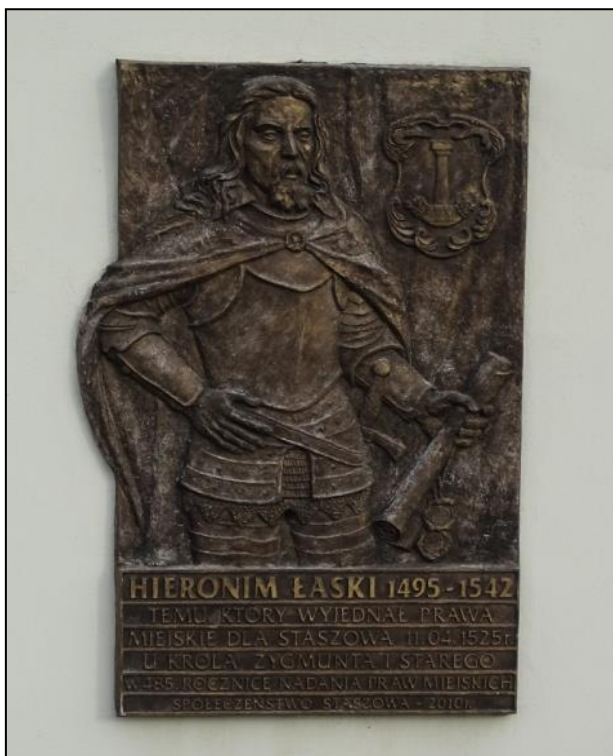
Parter ratusza ma układ dwu- i półtaktowy, symetryczny, z drobnymi przekształceniami. Na krótszej osi znajduje się sień przelotowa, na dłuższej – wąskie korytarze – sklepione kolebkowo z lunetami. Sień przelotowa i korytarze krzyżują się pod wieżą zegarową. Pod częścią ratusza, od południa i północy ciągną się piwnice, sklepione kolebkowo. Poddasze użytkowe w części południowej zostało zaadaptowane na pomieszczenia magazynowe, w północnej – mieszczą się magazyny i kruchta. W ratuszu nie zachowało się nic z historycznego wyposażenia.

W elewacji południowej, po obu stronach wejścia, znajdują się wmurowane współczesne pamiątkowe tablice poświęcone: Hieronimowi Łaskiemu – z brązu z 2010 r., księciu Augustowi Aleksandrowi Czartoryskiemu – z granitu z 1992 r., marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu – z granitu z 2006 r., 90. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości – z brązu z 2008 r.

W bezpośrednim sąsiedztwie ratusza, przy jego wschodniej ścianie wznosi się pomnik ku czci gen. Tadeusza Kościuszki, w postaci neogotyckiej kapliczki, upamiętniający 100. rocznicę Jego śmierci.

Wschodnia elewacja ratusza z pomnikiem ku czci gen. Tadeusza Kościuszki;
źródło: <https://staszow.pl/ratusz.html>

Tablice pamiątkowe umieszczone na elewacji ratusza

Zespół kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja w Staszowie¹⁰⁹
(nr rej.: A.883/1-4 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.)

Widok na kościół od strony ul. Szpitalnej

Elewacja południowa

1. Kościół

Pierwszy kościół w Staszowie miał zostać wybudowany ok. 1200 r. Ponoć stał do 1241 r. Wówczas miał być spalony przez Tatarów. Po niszczycielskim najeździe został on odbudowany. Istnienie parafii Staszów jest poświadczane pod rokiem 1326 w wykazie dziesięciny papieskiej przesłanej do Rzymu przez parafie biskupstwa krakowskiego (co ciekawe ówczesny pleban staszowski Piotr nie przedstawił wartości swych dochodów i stosownej opłaty nie złożył).

W 1345 r. bp krakowski Jan Grot konsekrował murowany kościół staszowski. Miał on być budowany w latach 1342-1343.

W I połowie XVII w. świątynia została rozbudowana. Zmianie uległ również jej wygląd wewnętrzny zyskując wczesnobarokowy charakter. W latach 1610-1625 za sprawą Gabriela Tęczyńskiego, wojewody lubelskiego, po zachodniej stronie, do fasady kościoła dostawiono prostopadłościenną wieżę z iglicą zwieńczoną krzyżem. W jej dolnej kondygnacji utworzono kruchtę. Od strony północno-wschodniej dobudowano nową zakrystię, a przy ścianie południowej – półbasztę, z wewnętrznymi, wiodącymi na chór, schodami. Płaski drewniany strop zastąpiono sklepieniem kolebkowym wykonanym z cegły, które pokryto misterną dekoracją stiukową; zachowała się ona w prezbiterium. Okna zamurowano, wykonując nowe, zamknięte łukiem.

Katarzyna z Leszczyńskich Tęczyńska, wdowa po Andrzeju Tęczyńskim, kasztelanie bełskim, zmarłym w 1613 r. (był on synem Gabriela), ufundowała kaplicę MB Różańcowej zw. kaplicą Tęczyńskich, która została ukończona w 1625 r. W 1626 r. konsekrował ją bp Tomasz Oborski.

W czasie potopu szwedzkiego, w 1657 r. oddziały księcia Siedmiogrodu, Jerzego Rakoczego, zniszczyły świątynię. Wkrótce została ona odbudowana staraniem ks. Macieja Teodora Dalewskiego i rekoncyliowana 27 sierpnia 1664 r. przez bpa Mikołaja Oborskiego.

W XIX w. kościół przeszedł dwa duże generalne remonty. Miały one miejsce w latach: 1840-1855 i 1880-1885. W 1907 r. w okresie probostwa ks. Wawrzyńca Sieka, dostawiono do świątyni, od strony południowej, boczną kruchtę w stylu eklektycznym.

¹⁰⁹ ADS, Akta parafii św. Bartłomieja w Staszowie; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, z kaplicą pw. Matki Boskiej Różańcowej w Staszowie, opr. J. Maraśkiewicz, 1993; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, zes. 11; ks. W. Siek, dz. cyt.; ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski.

Kościół ucierpiał podczas II wojny światowej. W okresie powojennym był kilka razy odnawiany, w latach 40., 60., 90. XX w., a ostatni raz w okresie 2001-2011.

Kościół staszowski jest obiektem orientowanym. Składa się z prostokątnej nawy, przylegającego doń od wschodu prostokątnego, węższego i niższego prezbiterium trójbocznie zamkniętego, a od zachodu – wieży, dobudowanej ok. 1610 r., kwadratowej w podstawie, zwężającej się ku górze, przy której wznosi się kolista wieżyczka.

Przy północno-wschodnim narożniku nawy znajduje się kaplica MB Różańcowej z I ćwierci XVII w., a przy południowo-wschodnim – kruchta boczna, wbudowana pomiędzy szkarpy. Do północnej ściany prezbiterium i wschodniej kaplicy przylega zakrystia. Pod świątynią znajdują się krypty sklepione kolebkowo.

Kościół jest obiektem murowanym, wzniesionym z ciosów kamienia – piaskowca, zespojonych zaprawą wapienną. Jego nawę i prezbiterium wzmocniają wysokie szkarpy. Dach jest nakryty blachą ocynkowaną. Wieżba dachowa została wykonana z drewna, w konstrukcji storczykowo-wieszarowej. Nawa nakryta jest wysokim czterospadowym dachem, zaś prezbiterium dachem dwuspadowym, nad trójbocznym zamknięciem przechodzącym w trójpołaciowy. Dodatkowo w jego środkowej, wschodniej, połąci znajduje się niewielka wystawka na sygnaturkę, zwieńczona trójkątnym szczytem. Zakrystia, o połowę niższa od prezbiterium, a także boczna kruchta nakryte są dachami pulpitowymi. Wieża ma dach namiotowy, na środku lekko uginający się, zaś przylegająca doń wieżyczka – stożkowy. Kaplica MB Różańcowej, postawiona na planie kwadratu, o takiej samej wysokości ścian jak nawa główna, zwieńczona jest ośmioboczną kopułą przełamana na środku gzymsem, opartą na ośmiobocznym bębnie. Całość wieńczy niewielka latarnia.

Nawa główna i prezbiterium mają sklepienia kolebkowe z lunetami, wieża i zakrystia – kolebkowo-krzyżowe, a kaplica jest nakryta kopułą z latarnią na bębnie i pendentywach.

Elewacje kościoła, otynkowane, z cokolikiem, są zwieńczone mocno wyładowanym i profilowanym gzymsem. Z uwagi na silnie rozczłonowaną bryłę świątyni, każda ma swój indywidualny wygląd.

W fasadzie zwraca uwagę wejście główne, znajdujące się na osi wieży, które zdobi kamienny portal zwieńczony półkoliście.

Elewację tylną porządkują: płaszczyzna bez podziałów kruchty bocznej, prezbiterium z okulesem na osi, ściana zakrystii z okienkiem półkoliście zwieńczonym, bez opaski, z pilastrowanymi narożami.

Na elewację boczną, południową, kościoła składają się: elewacja wieży z małym okienkiem na osi w najwyższej kondygnacji, z przylegającą doń wieżyczką, trójosiowa elewacja nawy głównej, częściowo przysłonięta przez kruchtę boczną, dwuosiowa elewacja prezbiterium. Ściana nawy wzmocniona jest czterema szkarpami, pomiędzy którym umieszczone są półkoliście zwieńczone okna.

Elewacja boczna, północna, kościoła w części jest przysłonięta przez kaplicę i zakrystię. Zakrystia ma przy narożniku północno-zachodnim niski prostokątny otwór drzwiowy. Odsłonięta partia nawy posiada okno, umieszczone pomiędzy szkarpami. Północna płaszczyzna wieży wygląda identycznie jak jej ściana południowa.

Elewacje kaplicy MB Różańcowej, jednoosiowe, opracowane są analogicznie. Ściany korpusu, na profilowanym cokole, zwieńczone pełnym gzymsem kroksztynowym, pokrywa

ciosowa rustyka. Na osiach, pod gzymsem, widnieją okulusy w profilowanych opaskach. Ośmioboczny bęben zwieńczony jest pełnym belkowaniem. Jego boki również pokrywa ciosowa rustyka. Naroża ujęte są kanelowanymi pilastrami. Pośrodku każdego z boków widnieją okulusy. Nad całością góruje ośmioboczna latarnia.

Nawę główną od prezbiterium oddziela półkolista łuk tęczowy. Obie przestrzenie świątyni nakryte są kolebkami pokrytymi dekoracją stiukową typu lubelskiego. Ich ściany są rozczłonowane pilastrami. W prezbiterium, tuż przy łuku tęczowym, znajduje się wejście prowadzące do zakrystii, z kamiennym portalem. Nad drzwiami widnieje data i opis rekonstrukcji kościoła w 1664 r. Pachy sklepienia, tuż przy łuku tęczowym, oparte są na wspornikach w kształcie głowic pilastra, mocno uproszczonych, złożonych z jońskiej ślimaczycy i akantowej dekoracji. Na ścianie wschodniej prezbiterium zachowały się dwie stare gotyckie wsporniczki w formie ludzkich masek.

Naprzeciwko prezbiterium, na tle ściany zachodniej znajduje się drewniany chór muzyczny, oparty na czterech kolumnach, z pełną balustradą zwieńczoną gzymsikiem, podzieloną na jedenaście pól. Widnieją w nich na przemian anielskie główki i ornament akantowy. Kolumny dźwigające balustradę, o wysokich cokołach, naśladują porządek tokański.

Widok na nawę

Chór muzyczny

Nawa otwiera się na kaplicę MB Różańcowej półkolistym otworem ujętym po bokach pilastrami, a zamkniętym archiwoltą z profilowaną opaską z uskrzydloną główką na środku. Nad archiwoltą widnieje odcinkowo zwieńczona płycina z napisem: „Chrystusem Ukrzyżowanym”. Obok znajdują się współczesne malowidła.

Kaplica MB Różańcowej nakryta jest kopułą na bębnie – od wewnątrz kolistym i wspartym na pendentywach. Jej ściany zdobią arkadowe wnęki, zwieńczone pełnym belkowaniem. Naroża oraz arkady ujęte są po bokach pilastrami gierującymi owe belkowanie. Pilastry na cokołach, mają główce pokryte kimationem kwiatowym. Łuki arkadowych wnęk zamykają, spływające na wąskie pilastry, archiwolty w profilowanych opaskach z uskrzydłonymi anielskimi główkami zamiast kłińca. We wnękach znajdują się ołtarze. W pendentywach widnieją kartusze herbowe z herbami: Topór i Wieniawa, którymi pieczętowali się odpowiednio Tęczyńscy i Leszczyńscy. Bęben zwieńczony jest pełnym belkowaniem. Jego powierzchnia podzielona jest przy pomocy kanelowanych pilastrów na osiem pól. W każdym z nich umieszczone jest okrągłe okno w profilowanej opasce. Powierzchnie wokół okien pokryte są dekoracją złożoną z bukietów kwiatowo-owocowych.

Wystrój kościoła i kaplicy MB Różańcowej jest utrzymany w stylu późnobarokowym; pochodzi z lat 1770-1780. W świątyni znajduje się sześć ołtarzy, w tym trzy w kaplicy.

W ołtarzu głównym umieszczony jest obraz przedstawiający Chrystusa Ukrzyżowanego, datowany na przełom XVII i XVIII w., a na zasuwie obraz św. Bartłomieja. Pośrodku mensy znajduje się tabernakulum, po bokach złożone rzeźby MB Bolesnej i św. Jana Apostoła.

Ołtarz główny

Rokokowa ambona

Ołtarze boczne przytęczowe

Ołtarz boczny, północny, poświęcony jest św. Jackowi. Znajduje się w nim obraz na płótnie z początku XVIII w., przykryty srebrną sukienką, przedstawiający św. Jacka zanoszącego modły do Matki Bożej. W ołtarzu bocznym, południowym, wisi obraz św. Anny Samotrzeciej, wykonany na desce, pochodzący z XVI w.

Na północnej ścianie nawy, u wejścia do kaplicy MB Różańcowej, znajduje się rokokowa ambona z baldachimem, ozdobiona figurami czterech ewangelistów. W niszy łuku tęczowego umieszczono monumentalny drewniany krucyfiks pochodzący z XVIII w.

W kaplicy, w ołtarzu głównym barokowym, wykonanym z drewna lipowego w latach 1770-1780, w centralnym miejscu znajduje się obraz olejny z II połowy XVII w. przykryty XVIII-wieczną srebrzoną sukienką z koronami, przedstawiający tronuącą MB Różańcową z Dzieciątkiem, adorowaną przez św. Dominika i św. Różę oraz dostojników duchownych i świeckich. Po bokach są umieszczone rzeźby: św. Dominika i zrekonstruowana św. Różę z Limy. Całość wieńczy kartusz z glorią.

Na wschodniej ścianie kaplicy znajduje się pochodzący z połowy XVII w. ołtarz św. Rozalii. Umieszczony jest w nim obraz olejny, na płótnie, przedstawiający św. Rozalię, męczeństwo św. Sebastiana, św. Irenę oraz częściowo zachowaną postać anioła usuwającego strzałę z ciała świętego, a w zwieńczeniu okrągły, malowany na desce, obraz ukazujący koronację NMP przez Trójcę Świętą.

Przy zachodniej ścianie kaplicy stoi ołtarz z obrazem św. Józefa z Dzieciątkiem, malowany w technice olejnej na płótnie, pochodzący z 1926 r. W zwieńczeniu znajduje się współczesny wizerunek św. Andrzeja Boboli.

Ołtarze w kaplicy MB Różańcowej

2. Cmentarz kościelny (cmentarz stary przy kościele)

Wokół kościoła rozciąga się cmentarz przykościelny obwiedziony kamiennym murem, liczący 1,4 ha. W jego obrębie, na północ od świątyni, wznosi się kostnica, a na zachód – brama-dzwonnica, włączona w ogrodzenie, ponadto pomnik upamiętniający zbrodnię katyńską i tragedię smoleńską oraz pomnik ku czci „Dzieci, które chciały żyć” z 2010 r. Na terenie cmentarza znajdują się bardzo cenne pod względem historycznym i artystycznym XIX-wieczne nagrobki księży i obywateli staszowskich; najstarszy z nich pochodzi z 1855 r. Pośród nich stoi pomnik powstańców styczniowych.

2.1. Brama-dzwonnica

Została wybudowana ok. 1825 r. Stanowi ją obiekt murowany, postawiony z łamanego piaskowca na zaprawie wapiennej, otynkowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, zwieńczony trójkątnym szczytem. W parterze znajduje się szeroki otwór bramny, w drugiej kondygnacji – trzy prześwity.

Elewacje: wschodnia i zachodnia są opracowane w sposób analogiczny. Część dolna w typie cokołu, przepruta jest półkoliście zwieńczonym otworem bramnym z dwuskrzydłową

ażurową bramą z żelaza kutego. Kondygnacja górna charakteryzuje się trzema półkolistymi, arkadowymi prześwitami, w których wiszą dzwony. Nad nimi znajdują się koliste prześwit. Całość wieńczy trójkątny gzymsowany szczyt.

Dolna, cokołowa, partia dzwonnicy, pozbawiona podziałów, oddzielona jest od górnej prostym gzymsem kordonowym. Drugą kondygnację wieńczy pełne belkowanie z mocno profilowanym, wydatnym gzymsem.

Płaszczyzny pomiędzy arkadami zdobią lizeny oparte na gzymsie kordonowym, połączone ze sobą. Pod kolistymi prześwitami biegnie prosta listwa.

Do dolnej partii elewacji bocznej, północnej, przylega mała bramka, z odcinkowo zwieńczonym otworem, nakryta trójkątnym, ogzymsowanym szczytem. Druga kondygnacja tej elewacji charakteryzuje się płycinami: półkoliście zwieńczoną – u dołu i prostokątną – u góry.

Elewacja boczna, południowa, w kondygnacji górnej opracowana jest analogicznie do elewacji północnej. W dolnej partii posiada wąskie przejście pod arkadą, z kamiennymi jednobiegowymi schodami. Wąskie przejścia znajdują się także w dwóch środkowych międzyarkadowych filarach

Kostnica

Plebania

2.2. Kostnica

Kostnica została wybudowana w okresie międzywojennym, około 1930 r. przez ks. Wawrzyńca Sieka. Fasadą zwrócona jest w kierunku południowym, w stronę kościoła. Wokół niej stoją stare nagrobki.

Kostnica jest zbudowana w stylu neobarokowym. Stanowi ją obiekt wolnostojący, mury, postawiony z łamanego piaskowca, parterowy, na rzucie prostokąta, o zwartej prostopadłości bryle, nakryty dwuspadowym dachem z niewielkim okapem, posytytym blachą. Wieżba dachowa jest drewniana, krokwiowo-jętkowa.

Elewacje są otynkowane, zwieńczone profilowanym, wyładowanym gzymsem. Naroża zdobią lizeny. Fasada posiada na osi szeroki, prostokątny otwór drzwiowy, w płaskiej opasce z szerokim pasem u góry stykającym się z gzymsem wieńczącym. Wieńczy ją trójkątny szczyt, w którym widnieje krzyż. Drzwi są oklepkowane, poprzedzone metalową, ażurową kratą. Elewacja tylna, północna, pozbawiona jest podziałów. Elewacje boczne, wschodnia i zachodnia, jednoosiowe, mają na osiach niewielkie, odcinkowo zwieńczone jednoskrzydłowe okna, w płaskich opaskach z szerokimi nadokiennymi pasami dotykającymi gzymsu wieńczącego.

Kostnica jest obiektem jednoprzestrzennym. Ma otynkowane ściany i stropy, cementową posadzkę. Jej wnętrze doświetlają okienka elewacji bocznych. Obiekt jest dostępny od frontu.

2.3. Plebania

Obiekt został wzniesiony ok. 1825 r. z przeznaczeniem na plebanię. Po wycofaniu nauki religii ze szkół w latach 60. XX w., urządzone w nim salkę katechetyczną. Przez wiele lat budynek pełnił rolę domu katechetycznego. Opustoszał po wybudowaniu nowej plebanii.

Obiekt reprezentuje styl klasycystyczny. Stanowi go budynek wolnostojący, murowany, parterowy, podpiwniczony, na planie prostokąta, o zwartej prostopadłościennym bryle, nakryty wysokim czterospadowym dachem. Od tyłu przylega do niego mały drewniany prostopadłościenny ganek (dobudówka) nakryty dwuspadowym dachem. Spadek terenu sprawił, że w części południowej mury piwniczne obiektu są wysoko wyniesione. Dach plebanii pokrywa blachodachówka, która zastąpiła pierwotną dachówkę cementową. Więźba dachowa jest wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowej.

Wszystkie elewacje plebanii są otynkowane (łącznie z wysokimi murami piwnic) i zwieńczone mocno profilowanym i wyładowanym gzymsem. Ich układ organizują prostokątne otwory okienne i drzwiowe, bez opasek. Stolarka okienna i drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Okna są dwuskrzydłowe, zaś drzwi zewnętrzne – jedno- i dwuskrzydłowe, z nadświetlem.

Elewacja frontowa, zachodnia, o siedmiu osiach, ma na środku drzwi główne poprzedzone schodami, a po bokach po trzy regularnie rozmieszczone okna. Schody zewnętrzne są kamienne, wylewane.

Elewacja tylna, wschodnia, również siedmioosiowa, posiada analogiczny do fasady rozstaw osi. Na środku posiada drewniany ganek-dobudówkę, a na skrajnej północnej osi – drzwi prowadzące do sieni gospodarczej. Dobudówka jest drewniana, zbudowana w konstrukcji słupowo-ramowej, oszalowana i przeszklona.

Na wschód od „starej” plebanii znajduje się pas zieleni, a dalej w głębi nowa plebania. Po stronie północnej ciągnie się obszerny parking z bramą wjazdową od strony ulicy Szpitalnej.

Pomnik upamiętniający zbrodnię katyński i tragedię smoleńską

Pomnik ku czci „Dzieci, które chciały żyć”

**Zespół pałacowo-parkowy „Dzięki”
ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych
(nr rej.: A.892/1-4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.)**

Pałac-willa „Dzięki”

W 1835 r. Wasilij (Bazyli) Wasilijewicz Pogodin, generał intendent 4 rangi, w dowód uznania zasług otrzymał od cara Mikołaja I, jako majorat dobra osieckie obejmujące m.in. Wiązownicę. Oficjalnie objął je w posiadanie 27 czerwca 1836 r. 25 października 1840 r. car nadał mu dziedziczne szlachectwo i herb. Wkrótce po tym Pogodin postanowił postawić w swym majątku rezydencję. Na miejsce jej budowy wybrał właśnie Wiązownicę. W latach 1842-1846 wznosił na jej terenie pałac, który nazwał „Dzięki”. Rezydencja została postawiona w stylu eklektycznym, a jej projekt wykonał Adam Idźkowski (niektórzy jako architekt pałacu wymieniają Henryka Marconiego).

Po śmierci Pogodina w 1863 r., pałac odziedziczyła jego córka Aleksandra zamężna z Aleksandrem Petrowem. W rękach Petrowów rezydencja wraz z posiadłością pozostała do 1918 r. 4 listopada 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret w przedmiocie dóbr donacyjnych, na mocy którego tego rodzaju majątki zastały objęte w zarząd państwowy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na mocy ustawy z 25 lipca 1919 r. w przedmiocie dóbr donacyjnych, dobra donacyjne nadane na prawie majoratowym, powróciły w posiadanie Państwa Polskiego jako jego własność. W 1919 r. dobra osieckie przejęło Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Majątek został rozparcelowany, a pałac stał się siedzibą nadleśnictwa. Ulokowano w nim także sąd grodzki. W czasie II wojny światowej budynek zajęli Niemcy i urządzili w nim siedzibę Staats-Oberförsterei; ok. 1942 r. przeprowadzili remont obiektu. Po 1945 r. pałac na powrót był użytkowany przez nadleśnictwo w Lubelskiej Dyrekcji Lasów Państwowych. Na przestrzeni lat mieściły się tam także różne inne instytucje: ośrodek zdrowia, biblioteka, poczta, Gromadzka Rada Narodowa. W 1980 r. nadleśnictwo opuściło pałac. Odtąd stał pusty i niszczał. W 1997 r. nabył go wraz działką o powierzchni 25 ha Aleksander Pietrow, prawnuk Aleksandry z Pogodinów i Aleksandra małżonków Petrow’ów (od lat 20. XX w. na skutek błędnego przetłumaczenia dokumentów repatriacyjnych po powrocie rodziny do Polski, Petrowowie zaczęli pisać swoje nazwisko w formie „Pietrow”). W 2008 r. przy-

stąpił on do prac remontowych, które są prowadzone cały czas. Aktualnie pałac jest atrakcją turystyczną; jest udostępniany do zwiedzania.

1. Pałac-willa¹¹⁰

Pałac wznosi się u podnóża wysokiej, zalesionej góry, w dolinie rzeki Kacanki, tuż przy lokalnej drodze biegnącej przez wieś. Fasadą zwrócony jest na północny-wschód.

Jest obiektem wolnostojącym, murowanym, częściowo podpiwniczonym. Składa się z korpusu na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, z ryzalitem od północy, oraz narożnej dobudówki i okrągłej wieży (baszty) od strony południowej. Korpus charakteryzuje się bardzo mocno rozczłonowaną bryłą. Jego zasadnicza partia jest dwukondygnacyjna, część północna jest trzykondygnacyjna, a południowa – czterokondygnacyjna. Usytuowany pośrodku północnej ściany korpusu ryzalit jest trzykondygnacyjny. W dwóch dolnych kondygnacjach posiada wystawki o ściętych narożach. Przy południowej ścianie korpusu wznosi się czterokondygnacyjna wieża (baszta), na planie koła, posadowiona na prostopadłościennym podstawie (parter). Wieża połączona jest z korpusem czterokondygnacyjnym łącznikiem.

Dach korpusu, nakrywający jego dwu- i trzykondygnacyjne partie, jest mocno rozczłonkowany; narożniki korpusu są nakryte oddzielnymi dachkami dwuspadowymi, które przenikają się z dachem głównym budowli. Czterokondygnacyjna, południowa partia korpusu, ma dach czterospadowy, wieża nakryta jest dachem półstożkowym, a łącznik – dwuspadowym.

Pałac jest wzniesiony z kamienia łamanego i cegły. Zabezpiecza go dach nakryty blachą. Konstrukcja dachu jest drewniana, krokwiowo-stolcowa, z dwoma parami stolców.

Elewacje pałacu są otynkowane, na cokołach, zwieńczone gzymsem z wyjątkiem łącznika, rozczłonowane otworami okiennymi i drzwiowymi różnych rozmiarów. Partie parteru zdobią bonie. Wieża jest nieotynkowana.

Z uwagi na jego silnie rozczłonowaną bryłę budowli, każda z elewacji ma swój indywidualny wygląd. Fasada jest dziewięcioosiowa. Na osi skrajnej, południowej, znajduje się wieża. Jej część środkowa, czteroosiowa, jest lekko wklęsła. Trzy, z tych czterech osi, tworzą w parterze podcień poprzedzony półkolistym otworem, ujętym szeroką profilowaną opaską, przed którym znajdują się szerokie kamienne schody. Podcień osłania centralnie usytuowane drzwi główne i okna po bokach. Nad podcieniem rozpościera się balkon obwiedziony żeliwną balustradą. Prowadzi do niego otwór drzwiowy. Po obu jego stronach znajdują się okna – mocno wydłużone i zwieńczone półkoliście czteropolowym podziałem.

Na czwartej osi wklęsłej partii korpusu znajdują się: w parterze – drzwi prowadzące do piwnicy poprzedzone schodkami, a na piętrze – okno.

Boczne partie korpusu, lekko zryzalitowane, jednoosiowe, są zwieńczone trójkątnymi szczytami. W parterze posiadają prostokątne okienka z nadokienną opaską, dwuskrzydłowe, sześciopolowe, a na piętrze okna, prawie dwukrotnie większe, dwuskrzydłowe, w profilowanych opaskach łączących się z nadokiennymi gzymsami. W szczytach widnieją otwory wentylacyjne. Ściana boczna ryzalitu północnego jest jednookienna. Wieża posiada na osi bardzo wąskie oświetlające prześwity. Łącznik jest jednoosiowy. W parterze ma portal w uszakowym obramieniu marmurowym, zwieńczonym odcinkiem belkowania, zgierowanym po bokach. Ponad nim znajduje się kartusz herbowy. Parter łącznika zamyka od góry półokrągła opaska. Ponad portalem, w kolejnych kondygnacjach łącznika, są umieszczone okna: wysokie, sześciopolowe okno z opaską w zwieńczeniu (II kondygnacja), wąskie, jednoskrzydłowe, okno półkoliście zwieńczone w profilowanej opasce (III kondygnacja), kwadratowe okienko z półkolistym nadświetlem w szerokiej profilowanej opasce (IV kondygnacja).

¹¹⁰ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Pałac w Wiązownicy-Kolonii, opr. J. Maraśkiewicz, 1989; R. Marcinek, Rezydencja Dzięki. Krajobraz dyskretny, „Architektura krajobrazu i zieleń zabytkowa”.

Elewacja tylna, zachodnia, liczy dziewięć osi. Organizują ją w parterze: wąskie prześwity wieży, dwa okna części narożnej południowej, trzy osie części środkowej, drzwi zwieńczone łukiem w „ośli grzbiet” i okno partii narożnej północnej oraz okno ryzalitu północnego, zaś na piętrze: prześwity wieży i okna korpusu. Trzy osie części środkowej tworzą w parterze podcień złożony z trzech arkad, poprzedzony szerokimi schodami. Osłania on drzwi umiejscowione centralnie oraz dwa okna po bokach, po jednym z każdej strony.

Elewację boczną, północną, trójosiową, porządkują otwory okienne, zróżnicowane pod względem wielkości i dekoracji. Uwagę zwraca ryzalit. W parterze i na piętrze posiada on dodatkowe wystawki; w parterze – kamienną o ściętych narożach, na piętrze – drewnianą w formie przeszklonego wykusza. W trzeciej kondygnacji ryzalitu, na osi znajduje się okno ujęte po bokach pilastrami. Pod okapem dachu widnieją sztukaterie w formie przenikających się łuków ostrych i wycięte listki akantu.

Elewacja boczna, południowa, liczy cztery osie, jest dwu- i czterokondygnacyjna. Na pierwszy plan wysuwa się wieża, o prostopadłościennym podstawie w części parterowej, w której znajdują się trzy półkolistce zwieńczone płycinami. Na pozostałych kondygnacjach wieży, na osi, widnieją wąskie prześwity. Po obu stronach wieży znajdują się dwukondygnacyjne partie korpusu, część zachodnia jest jednookienna, część wschodnia – dwuokienna.

Parter korpusu pałacu jest trójdziałowy, wielopomieszczeniowy. Jego dział środkowy, z podcieniami od frontu i tyłu, jest szerszy od działów skrajnych, północnego i południowego. Mieści duży, kwadratowy holl od frontu i kuchnię od tyłu. W dziale północnym, w szerokości ryzalitu, znajduje się salon, a po jego obu stronach gabinety i wąskie klatki schodowe (zachodnia klatka schodowa ma kręcone schody, wschodnia – zabiegowe). Dział południowy jest podzielony na cztery różnej wielkości pomieszczenia: dwa pokoje, holl, pomieszczenie dawnego kredensu. Do korpusu pałacu przylega okrągła wieża posadowiona na prostopadłościennym, kwadratowej w rzucie podstawie, oraz łącznik.

Fasada

Wejście w łączniku

Piętro jest opracowane analogicznie do piętra, z tą różnicą, że pomieszczenie wieży jest kolistne w rzucie. Na drugim piętrze znajdują się dwa pokoje przylegające do sieni (korytarza), która z kolei łączy się kolistą klatką schodową wieży. Na trzecim piętrze są ulokowane dwa pokoje, sień (korytarz) z wejściem na strych oraz kolistą klatką schodową.

Na piwnicy składa się pięć prostokątnych komór oraz dwa korytarze: łącznikowy i wejściowy.

Pomieszczenia pałacu różnią się w zasadzie jedynie wielkością. Mają też inne otwory okienne. W większości z nich są otynkowane ściany i stropy oraz deskowe podłogi.

Rezydencja jest dostępna z zewnątrz: od frontu – poprzez drzwi główne ukryte w podcieniu i otwierające się na hollu oraz poprzez sień łącznika, z tyłu – za pośrednictwem

drzwi umieszczonych pod podcieniem, prowadzących do dawnej kuchni i kredensu, a także poprzez drzwi do klatki schodowej zlokalizowanej w północno-zachodniej części budynku. Komunikacja wewnątrz obiektu odbywa się w układzie traktowym i działowym. Komunikacja pomiędzy kondygnacjami odbywa się za pośrednictwem schodów: kręconych lub zabiegowych. Klatka schodowa południowa, z kręconymi schodami, prowadzi na pierwsze piętro. Wejście od strony północno-wschodniej schodami zabiegowymi kieruje do narożnego pokoju oraz piwnicy; piwnica jest także dostępna z zewnątrz, od frontu. Kondygnacje: trzecia i czwarta są skomunikowane z pozostałymi wyłącznie poprzez kręconą klatkę schodową wieży i sienie łącznika.

Wszystkie pomieszczenia w pałacu są oświetlone. Szczególnie widne są salony parteru i piętra, zlokalizowane w ryzalicie, z oszklonymi prawie w całości północnymi ścianami.

2. Park

Wraz z budową rezydencji założono park, dopasowując go do otoczenia. Główne jego założenia zapewne stworzył A. Idźkowski. Dalsze kształtowanie przypałacowej przestrzeni trwało przez następne lata i było udziałem kolejnych właścicieli.

W latach 70. XIX w. parkiem i ogrodem zajęła się warszawska firma ogrodnicza Braci Hoser. Prace pomocnicze wykonywali pod jej nadzorem okoliczni chłopci. Wówczas pojawiła się nowa droga podprowadzająca pod pałac, zw. Droga Senatorską.

Lodownia

Dąb szypułkowy – pomnik przyrody

Park dzielił się na dwie części: północną – zgeometryzowaną i południową – o charakterze krajobrazowym. Jego granice wyznaczały: od południa – spadek terenu, od północy – rzeka Kacanka, od wschodu – skarpa. Z uwagi na krajobraz i otwarcie widokowe na dolinę Kacanki oraz rozłożone wokół niej łąki, teren w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu nie był obsadzony drzewami. Wokół rezydencji założono trawnik oraz gazony i rabaty kwiatowe, starannie utrzymane. Niska roślinność z jednej strony nie zasłaniała rezydencji, z drugiej nie przysłaniała widoków na rozległą okolicę. W kompozycję parku został włączony wiekowy dąb – ob. posiadający status pomnika przyrody. Świadomie w jego pobliżu nie sadzono żadnych roślin, aby wyeksponować jego piękno i potęgę. Na południowy-zachód od pałacu rozciągała się krajobrazowa cz. parku, naturalistyczna, z uformowanymi kameralnymi wnętrzami parkowymi. W sposób naturalny przechodziła ona w las (park leśny) obrastający wzgórze, u podnóża którego stał pałac.

Na terenie parku, tuż przy wejściu do jego leśnej części, postawiono lodownię (ob. w ruinie). Została ona ulokowana, przy samej ścianie wzgórza, w miejscu ocienionym drzewami. Jej wejście ozdobiono XVII-wiecznym portalem pochodzącym ze Starochoćcin.

Stajnia¹¹¹

W pobliżu pałacu w II połowie XIX w. została wybudowana stajnia z wozownią; aktualnie znajduje się w stanie ruiny (ocalała jedynie jej północna część, południowa partia budowli zawaliła się).

Stajnię z wozownią stanowił obiekt wolnostojący, murowany, postawiony z łupków piaskowca i cegły, złożony z trzech przylegających do siebie prostopadłościanów różnych rozmiarów, nakrytych wspólnym dachem dwuspadowym o bardzo długich połaciach dachowych, z wydatnymi okapami. Dach zabezpieczony był pierwotnie dachówką, którą z czasem zastąpił eternit falisty. Więźba dachowa była wykonana z drewna, w konstrukcji krokwiowo-stolcowej, z rzędem stolców stojących i rzędem pochyłych.

Prostopadłościan środkowy, dłuższy i szerszy od bocznych, podzielony był poprzecznie na dwa pomieszczenia: dawną stajnię i magazyn uprzęży. Prostopadłościan północny, jednoprzestrzenny, pełnił niegdyś funkcję wozowni. Analogiczny prostopadłościan południowy, podzielony był poprzecznie na trzy części. Najdłuższe pomieszczenie stanowiło w przeszłości wozownię. Za nią znajdowały się: spiżarnia i kuchnia stajennego.

Wnętrze obiektu pozbawione było cech je wyróżniających. Ściany były otynkowane. Stolarka okienna i drzwiowa była drewniana, futrynowa. Okna były skrzynkowe, jednoskrzydłowe, zaś drzwi zewnętrzne – dwuskrzydłowe, oklepkowane w jodełkę.

Stajnia główna miała odkrytą więźbę dachową i belki stropu. Belki stropowe położone były na dwóch tragarzach, które na środku podpierały słupy. Tragarze ułożone były wzdłuż, a w belki poprzecznie.

Magazyn uprzęży, jednoprzestrzenny, skomunikowany poprzez drzwi ze stajnią oraz wozownią północną i południową, również jednoprzestrzenne, nakryte były stropem belkowym, nagim. Wszystkie pomieszczenia dostępne były z zewnątrz. Oświetlały je małe okna

3. Ogrody

Ważnym elementem założenia zakomponowanego wokół pałacu były ogrody. Powstały one zapewne za czasów Aleksandry Petrowej. Przy ich tworzeniu wykorzystano wszystkie atuty krajobrazu: rzeźbę terenu, walory widokowe, nasłonecznienie. Ogrody zlokalizowano na płaskim wzgórzu, ponad doliną Kacanki, na wschód od pałacu. Obejmowały one część owocową i warzywną. Ogród owocowy oddzielono od drogi i rzeki młodymi nasadzeniami drzew. Pomiędzy ogrodem owocowym a warzywnym, na wolnej przestrzeni postawiono ofi-

¹¹¹ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Stajnia z wozownią, ob. obora w Wiązownicy-Kolonii, opr. J. Maraśkiewicz, 1989.

cyneń, zwaną także domkiem ogrodnika; dziś obiekt jest w ruinie. Część gruntów d. ogrodu przeznaczono pod sad.

Pomiędzy ogrodami a pałacem stała niegdyś kamienna kolumna z figurą Matki Bożej, wystawiona przez Aleksandrę Wasilijewną Petrową. Po jej śmierci, Wasilij Petrow (jej syn) ofiarował figurę kościołowi w Wiązownicy. Kolumnę odkupił w 1904 r. mieszczanin osiecki Konstanty Witkowski i ustawił przy kościele w Osieku.

Pod koniec XIX w. na terenie ogrodów pochowano córki Wasilija i Aleksandry Petrowów: Tatianę i Larysę. Na ich grobie zamierzano wznieść kaplicę grobową; obiekt nigdy nie powstał. Miejsce pochówku upamiętniono doraźnie słupem z palącym się wiecznym ogniem, który nie dotrwał do naszych czasów.

Oficyna¹¹²

Oficyna zwana także domkiem ogrodnika, datowana jest na II połowę XIX w. Budynek był użytkowany do początków XX w.

Stanowi ją obiekt wolnostojący, murowany, wzniesiony z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej, podpiwniczony, parterowy, na rzucie prostokąta, o prostopadłościennych bryle, aktualnie pozbawiony dachu (zachowane szczyty wskazują, że budynek nakryty był dachem dwuspadowym).

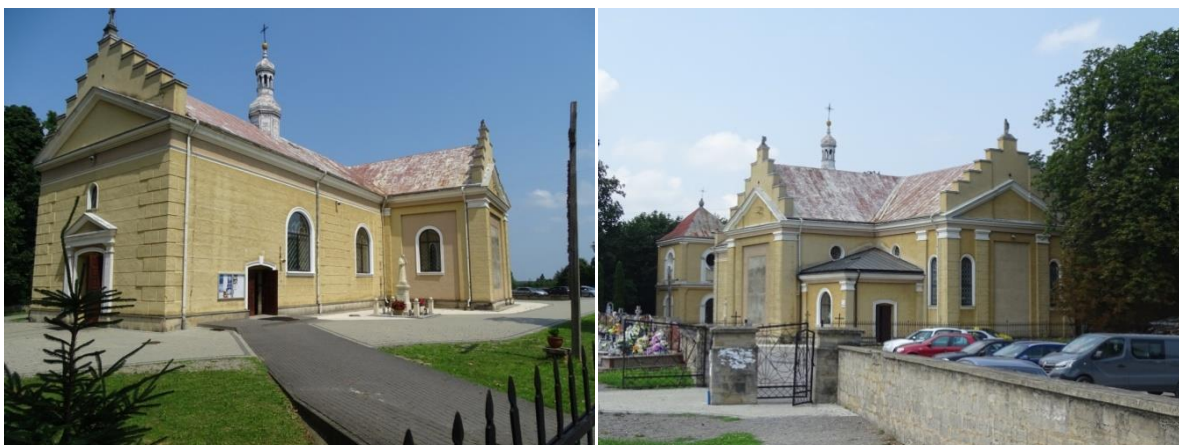
Elewacje, bez cokołów, ze śladami tynkowania (zapewne wtórnego), porządkują prostokątne otwory okienne i drzwiowe. Elewacja frontowa, trójosiowa, posiada na środku otwór drzwiowy, a po jego bokach okna. Elewację tylną, wschodnią, dwuosiową, organizowały okna przesunięte w stronę południową. Elewacja boczna, południowa, o jednej osi, ma ślad po drzwiach. Elewacja boczna, północna, dwuosiowa, w cokole ma okno do piwnic, w parterze – dwa okna, w szczycie – okienko.

Wnętrze oficyny jest obecnie całkowicie zniszczone. Po zachowanych elementach można sądzić, że strop był drewniany (świadczą o tym gniazda belek stropowych).

Budynek stanowił obiekt dwutraktowy, sześciopomieszczeniowy. Trakt frontowy był nieco szerszy od tylnego. W obu traktach było po trzy pomieszczenia. W traktach frontowym były usytuowane kolejno: kwadratowa kuchnia, wąska sień, pokój, zaś w tylnym: kwadratowa spiżarnia, wąski alkierz oraz pokój. Piwnice miały analogiczny układ pomieszczeń jak parter. Komunikacja odbywała się w układzie traktowym oraz z sieni do pomieszczeń w obu traktach. Izba i pokój frontowy oświetlone były dwoma oknami każde, tylny pokój, alkierz i spiżarnia – jednym, sień była ciemna. Wejście do piwnic prowadziło od strony szczytowej. Komunikacja wewnątrz nich odbywała się w układzie traktowym oraz działowym. Piwnice były nakryte sklepieniami kolebkowymi. W pomieszczeniu pod pokojem zachowały się ślady po trzonie kominowym.

¹¹²Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Oficyna w Wiązownicy-Kolonii, opr. J. Maraśkiewicz, 1989

Zespół kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła w Wiązownicy-Kolonii¹¹³

W 1820 r. spłonął w Wiązownicy drewniany kościół św. Michała Archanioła. Przez następne ćwierć wieku nabożeństwa były odprawiane w szopie, zaadaptowanej na kaplicę tymczasową. W 1844 r. kosztem parafian i Wasilija Pogodina, donatariusza dóbr osieckich, został w nowym miejscu, na krawędzi płaskowzgórza porośłego lasem, wybudowany nowy, murowany kościół. Otrzymał on tytuł św. Michała Archanioła. Konsekrował go ks. bp Józef Goldtmann 29 września 1844 r.

W latach 1913-1916 kościół został powiększony o prezbiterium i dwie kaplice boczne: św. Barbary i św. Michała. Autorem projektu przebudowy był architekt radomski Zygmunt Słomiński, późniejszy prezydent Warszawy (projekt powstał w 1912 r.). Nad pracami czuwał ówczesny proboszcz parafii, ks. Władysław Kłosiński. Wspierał go komitet rozbudowy kościoła, w składzie: Józef Petalski, Piotr Kwiecień, Marek Śledź, Józef Macias, Piotr Kubik, Andrzej Dyl i Andrzej Lipiec. W tym okresie postawiono mury, położono drewniany dach, pokryto go blachą ocynkowaną, rozpoczęto prace wewnątrz świątyni. Następca ks. Kłosińskiego, ks. Józef Trybulski w latach 1918-1924 kontynuował roboty wykończeniowe w kościele. Wykończył ołtarze boczne, położył posadzkę, pomalował wnętrze. Powiększoną świątynię konsekrował w 1924 r. ks. bp Paweł Kubicki.

1. Kościół wraz z terenem działki 346 (nr rej.: A.890 z 19.10.1998 r., z 16.04.2012 r.)

Kościół jest obiektem wolnostojącym, orientowanym, murowanym, zbudowanym z kamienia łamanego i cegły palonej. Wznosi się na planie krzyża łacińskiego, który uzupełniają kwadratowe w rzucie zakrystie przy prezbiterium. Ma postać dwóch zwartych, krzyżujących się prostopadłościów, jednakowej wysokości, nakrytych niezależnymi dwuspadowymi dachami, ze szczytami o kalenicy na jednej wysokości. Zakrystie są o połowę niższe, nakryte dachami dwupołaciowymi. Dach posyty jest blachą miedzianą.

Elewacje kościoła są otynkowane, na cokołach, zwieńczone pełnym belkowaniem z gładkim fryzem i gzymsem o mocno wyładowanej płycie.

Fasada, jednoosiowa, boniowana, ma pośrodku duży otwór drzwiowy, zamknięty od góry łukiem odcinkowym w profilowanej opasce, ujęty po bokach pilastrami podtrzymującymi trójkątny naczółek, oparty na pełnym belkowaniu. Nad naczółkiem znajduje się półkolistą, oprofilowaną niszą. Szczyt fasady jest wysoki, sześciostopkowy (schodki gzymosowane). Na jego tle umieszczony jest trójkątny, gzymosowany szczyt.

¹¹³ ADS, Akta parafii Wiązownica; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół parafialny pw. św. Michała w Wiązownicy-Kolonii, opr. J. Maraśkiewicz, 1989; ks. J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski.

Elewacje boczne, północna i południowa, są opracowane analogicznie. Partie nawy zdobią bonie. Jej elewację północną porządkują dwie osie z otworami okiennymi, z kolei elewację południową, trzysosiową, organizują dwa otwory okienne i drzwi boczne. Okna są duże, zamknięte od góry półkoliście, w profilowanych opaskach. Drzwi są zwieńczone łukiem odcinkowym, w opasce z klinćem.

Ramiona transeptu są oprofilowane przy narożach, z dużymi płycinami między nimi. Pilastry boniowane dźwigają mocno profilowany i wyładowany gzyms.

Elewacja boczna, zachodnia, charakteryzuje się półkoliście zamkniętym oknem w profilowanej opasce; przy ścianie wschodniej wznoszą się zakrystie. Szczyty są opracowane analogicznie do szczytu fasady. Zakrystie są oprofilowane, posiadają na osi okna półkoliście zamknięte. Przy narożniku partii prezbiterium widnieje para boniowanych pilastrów. Między nimi znajduje się wąskie i wysokie okno, półkoliście zwieńczone, w profilowanej opasce. Nad zakrystią widnieje okulus. W elewacji bocznej, wschodniej, ściana prezbiterium ujęta jest po bokach parami pilastrów, między którymi znajdują się okna, analogiczne do elewacji bocznych. Między parami pilastrów umieszczona jest płycina. Szczyt jest analogiczny do pozostałych. Partia zakrystii posiada na osi drzwi, zamknięte od góry łukiem odcinkowym w profilowanej opasce. Nad zakrystią w ścianie transeptu widnieje okulus.

Widok na nawę i prezbiterium

Nawa kościoła jest jednoprzestrzenna, nakryta sklepieniem zwierciadlanym. Na tle zachodniej ściany znajduje się chór muzyczny wsparty na trzech arkadach z drewnianym pełnym parapetem. Prowadzą na niego obudowane, kręcone schody, umiejscowione w południowo-zachodnim narożniku.

Nawa otwarta jest do prezbiterium półkolistym łukiem tęczowym, analogicznie otwarta jest do bocznych kaplic (ramion transeptu). Oświetlona jest czterema oknami ścian bocznych. Ściany pokryte są geometryczno-roślinnym, pasowym ornamentem. Między oknami, na obu bocznych ścianach, znajdują się neobarokowe, polichromowane ołtarze. Sklepienie zdo

str. 229

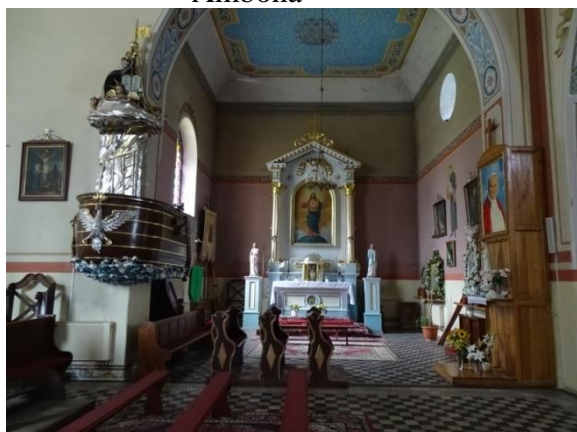
ramowa dekoracja polichromowana, z trzema tondami, w których widnieją święci i Chrystus Zmartwychwstały. Wokół łuku tęczowego biegnie napis: „PÓJDŹCIE DO MNIE KTÓRZY PRACUJECIE I OBCIĄŻENI JESTEŚCIE JA WAS OCZEKUJĘ”.

Ambona

Ołtarz główny

Kaplica boczna – w ołtarzu obraz „Serce Pana Jezusa”

Kaplica boczna – w ołtarzu obraz „Św. Michał Arch.”

Prezbiterium, o takiej szerokości jak nawa, ze sklepieniem zwierciadlanym, oświetlone jest czterema wąskimi oknami. Zdobí go polichromia figuralna.

Kaplice są opracowane analogicznie jak nawa i prezbiterium. Ich ściany są pokryte geometryczno-roślinną, pasową dekoracją typu dywanowego, a zwierciadlane sklepienie zdobí pas ornamentu pokryty rocaillami. Oświetlają je okulusy.

Zakrystie, z drzwiami z zewnątrz i od strony prezbiterium, mają: terakotowe posadzki, ściany pomalowane farbą, zwierciadlane sklepienia, naturalne oświetlenie.

W kościele znajduje się pięć ołtarzy: ołtarz główny w prezbiterium pw. Matki Bożej Częstochowskiej, dwa boczne w kaplicach z obrazami: św. Michała Archanioła i Serca Pana Jezusa, dwa boczne przy ścianach nawy z obrazami: św. Antoniego Padewskiego i św. Franciszka Serafickiego. Na ścianie bocznej umieszczone jest epitafium ks. Marcina Rokickiego zm. w 1841 r.

Ołtarz z obrazem „Św. Franciszek Seraficki”

Ołtarz z obrazem „Św. Antoni Padewski”

Widok na chór muzyczny

Tablica epitafijna ks. Marcina Rokickiego

Cmentarz kościelny

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz kościelny, założony na planie wieloboku, obwiedziony murowano-metalowym ogrodzeniem. W jego zachodniej części, naprzeciwko fasady świątyni, stoi dzwonnica. Na terenie cmentarza znajdują się pomniki: Matki Bożej – Niepokalane Poczęcie (obok dzwonnicy) i Świętego Jana Pawła II ufundowany w 2012 r. przez rodzinę Zbigniewa i Jolanty Bąków, wykonany przez braci Dąbrowskich z Janikowa, a także drewniany krzyż misyjny.

Pomnik Świętego Jana Pawła II

Pomnik MB Niepokalanej

Dzwonnica

Dzwonnica została postawiona w 1865 r. staraniem proboszcza, ks. Wojciecha Wciślaka. Reprezentuje styl eklektyczny. Fasadą zwrócona jest na wschód, ku kościołowi. Stanowi ją obiekt murowany, wzniesiony z cegły na zaprawie wapiennej, na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu, o zwartej prostopadłości bryle, dwukondygnacyjnej, nakryty czterospadowym dachem, przełamany (wklęsłym) w środku, posytym blachą ocynkowaną. Wieżba dachowa jest krokwiowo-jętkowa z mniczem na środku i przepustnicami na końcach krokwi.

Elewacje dzwonnicy są opracowanie analogiczne. Wszystkie są jednoosiowe, otynkowane, na cokółkach, z opaskowym gzymsem międzykondygnacyjnym oraz mocno wyładowanym i profilowanym gzymsem wieńczącym. Naroża kondygnacji dolnej są ujęte lizenami, górnej – oprofilowane.

Na trzech osiach dzwonnicy (północnej, południowej i zachodniej), w parterze, znajdują się półkoliście zwieńczone płyciny, ujęte po bokach pilastrami podtrzymującymi profilowaną opaskę archiwolty. W elewacji frontowej zamiast płyciny umieszczone są dwuskrzydłowe drzwi z półkolistym nadświetlem. Na piętrze, na wszystkich osiach, znajdują się okulusy, których oprofilowana opaska łączy się z dwoma pilastrami. Gzyms wieńczący, opaski i pilastry są koloru białego, ściany – brązowego.

Wnętrze dzwonnicy pozbawione jest cech je wyróżniających. Przy ścianie południowej dzwonnicy znajdują się schody drewniane, jednobiegowe, prowadzące na piętro. Pomieszczenie dolne, pełniące funkcję składziku, jest ciemne, górne (z odkrytą więźbą dachową) oświetlają okulusy.

Figura Jezusa dźwigającego krzyż

Przy drodze prowadzącej do kościoła, po zewnętrznej stronie cmentarza parafialnego znajduje się figura Jezusa Chrystusa dźwigającego krzyż z 1913 r. Jej fundatorką była Marianna z Przewlekłych Mikosowa.

Fasada kostnicy

Figura Jezusa Chrystusa

Kostnica

Kostnica została wybudowana w II połowie XIX w. W późniejszych latach była wielokrotnie remontowana. Stanowi ją obiekt murowany, postawiony z kamienia łamanego, na planie prostokąta, o zwartej prostopadłościenną bryle, nakryty dwuspadowym dachem, pokrytym blachą. Na kalenicy dachu umieszczony jest metalowy krzyż. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowo-jętkowa.

Elewacje kostnicy są otynkowane i mają opilastrowane naroża. Fasada, jednoosiowa, posiada prostokątny otwór drzwiowy. Drzwi są futrynowe, dwuskrzydłowe, filonowe. Elewacje boczne, wschodnia i zachodnia, jednoosiowe, mają na osiach otwory okienne półkoliście zamknięte. Okna są drewniane, futrynowe, dwuskrzydłowe. Elewacja tylna pozbawiona jest podziałów. W szczycie posiada niewielki otwór.

Wnętrze kostnicy, jednoprzestrzenne, pozbawione jest cech je wyróżniających. Ściany są otynkowane. Podłoga jest drewniana, deskowa, na legarach. Strop jest belkowy, nagi; deski pułapu ułożone są wzdłużnie.

Zabudowania plebańskie

U podnóża wzgórza kościelnego wznoszą się zabudowania plebańskie: stara plebania wraz z zabudowaniami gospodarczymi oraz nowa plebania.

Plebania stara

Stara plebania została wzniesiona w 1847 r. staraniem proboszcza ks. Piotra Choroszczyńskiego. W inwentarzu kościelnym fundi instructi parafii z 1931 r. czytamy, że była ona „bardzo niewygodna i zimna”. W jej sąsiedztwie wznosiły się wówczas: stajnia i chlewy murowane, stodołka i wozówka drewniana, a na podwórku była studnia głęboka z żelazną bardzo niewygodną pompą. Całe gospodarstwo plebańskie było ogrodzone drewnianym płotem ze sztachet. Za stodołą znajdował się „duży ustęp parafialny, kryty papą”, czyli pomieszczenie parafialne, a w pewnej odległości, pod górą kościoła, stała drewniana organistówka.

Plebania była zamieszkała do czasu budowy nowej plebanii, w latach 90. XX wieku.

Jest budowlą wolnostojącą, murowaną, postawioną z miejscowego kamienia łamanego i cegły, częściowo podpiwniczoną, parterową, z użytkowym poddaszem, na planie prostokąta z mocno wysuniętym dwukondygnacyjnym ryzalitem. Przy ścianie południowej wznosi się drewniany ganek, przy ścianie wschodniej – niewielki prostokątny wiatrołap (murowany ganek).

Budynek nakrywa dach naczółkowy, ryzalit – dwuspadowy, wiatrołap – pulpitowy. Połacie dachowe pokrywa blacha ocynkowana.

Wszystkie elewacje plebanii są otynkowane, na cokołach, bez gzymsów wieńczących.

Elewacja zachodnia, liczy sześć osi. Jej układ organizują w parterze: trzy wąskie, jednoskrzydłowe okna w ryzalicie, okno jednoskrzydłowe po jego północnej stronie, dwu- i trzyskrzydłowe okna po jego południowej stronie (ostatnie jest nieco niższe od pozostałych). Piętro ryzalitu posiada prostokątne okno dwojone, nad którym widnieje okulus. Oba te otwory zdobi profilowana opaska.

Elewacja wschodnia posiada na środku wiatrołap (murowany ganek). Po jego południowej stronie są dwa otwory okienne, zaś po północnej – jedno.

Elewacje boczne, północna i południowa, liczą po dwie osie; w szczytach na osi mają prostokątne okna. Do elewacji południowej przylega drewniany ganek z czterema słupami, nakryty dwuspadowym daszkiem; u dołu jest on oszalowany, u góry ma kratkę z listew.

Wnętrze plebanii nie posiada cech je wyróżniających. Ściany są otynkowane, podłogi drewniane na legarach, stropy drewniane, belkowe, z tynkowaną podsiębitką. Większość pomieszczeń jest oświetlona pojedynczym oknem, salon – trzema, a pokój z nim sąsiadujący – dwoma oknami.

Plebania jest obiektem dwutraktowym, czterodziałowym. Działy środkowe mają równą szerokość, działy skrajne: północny i południowy są węższe. Trakty są zbliżone do siebie głębokością. W trakcie zachodnim były ulokowane kolejno, od południa: kancelaria, jadalnia, salon (w ryzalicie), pokój, zaś w trakcie wschodnim: pokój gospodyni i spiżarnia, kuchnia z piecem kuchennym kaflowym, w szerokości salonu – klatka schodowa i pokój, łazienka. Przy ścianie południowej wznosi się drewniany ganek prowadzący do kancelarii. Nad nim widnieje lukarna doświetlająca użytkowy strych. Do ściany wschodniej przylega murowany wiatrołap (prowadzący do pomieszczenia z klatką schodową).

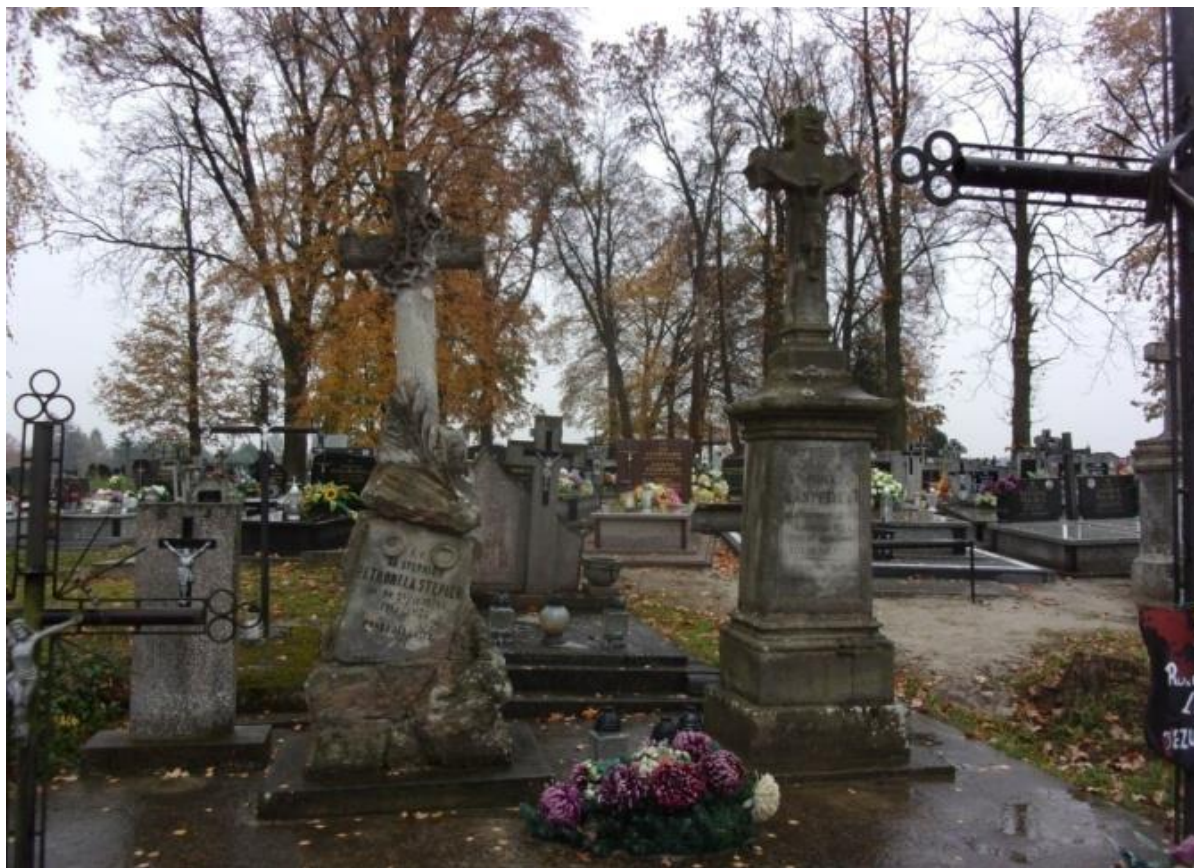
Piwnica jest prostokątna, jednokomorowa, sklepiona kolebką. Poddasze mieści trzy pokoje (pierwotnie był tam urządzony jeden pokój). Pomiędzy nimi jest korytarz i klatka schodowa. Schody prowadzące na poddasze są drewniane, zabiegowe, zaś schody prowadzące do piwnic – ceglane, jednobiegowe.

Z zewnątrz do środka plebanii prowadzą dwa wejścia: od strony południowej przez ganek oraz od strony wschodniej przez wiatrołap.

2. Cmentarz parafialny

Od strony południowej do cmentarza kościelnego przylega cmentarz parafialny. Został on założony w 1918 r. W latach 1974-1985 staraniem ks. Bogusława Orłowskiego ogrodzono go murem z piaskowca, który zastąpił drewniany płot. W mur cmentarny została włączona kostnica datowana na II połowę XIX w.

Cmentarz ma kształt nieregularnego wieloboku i liczy ok. 3,6 ha. Podzielony jest poprzeczną aleją na część starą i nową. W 1989 r. stara część cmentarza została wpisana do rejestru zabytków nieruchomych ówczesnego województwa tarnobrzeskiego (od 1999 r. figuruje w rejestrze zabytków nieruchomych woj. świętokrzyskiego). Jej przestrzeń organizuje jedna aleja podłużna, dwukwaterowa. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1919 r.

Stara część cmentarza

Zespół kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha w Wiśniowej Poduchownej

Kościół w Wiśniowej Poduchownej, widok od strony głównej drogi biegnącej przez wieś

Kościół w Wiśniowej został zbudowany w 1680 r. z fundacji hrabiego Karola Tarło – wówczas starostę stężyckiego, w kolejnych latach piastującego urzędy: wojewody lubelskiego (1685-1689), podkanclerzego koronnego (1689-1702), kanclerza wielkiego koronnego w 1702 r. Przynależał wówczas do parafii Kiełczyna i pełnił funkcję kościoła szpitalnego i filialnego. Przy świątyni znajdował się szpital dla ubogich pod tytułem Świętego Ducha założony w 1675 r.

15 listopada 1681 r. kościół został konsekrowany przez ks. bp Mikołaja Oborskiego – sufragana diecezji krakowskiej, pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha. Staraniem Eustachego Kołłątaja, ks. bp Wojciech Górski, ordynariusz diecezji kieleckiej, dekretem z 10 lipca 1810 r. erygował parafię Wiśniowa. W ślad za tym tutejszy kościół został podniesiony do rangi kościoła parafialnego. Na początku XIX w. przebudowano go, nadając mu obecny wygląd. W latach 1990-91 świątynia przeszła gruntowny remont.

1. Kościół¹¹⁴

(nr rej.: A.895 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 30.07.1982 r., z 16.04.2012 r.)

Kościół wznosi się na wzgórzu, u podnóża którego płynie rzeka Kacanka. Stanowi go obiekt orientowany, murowany – postawiony z kamienia, otynkowany, na planie prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem, zwieńczony ośmioboczną wieżyczką na sygnaturkę z latarnią.

Fasada, zorientowana na zachód, jednoosiowa, posiada na osi wejście. Nad nim umieszczone jest okno, nad którym z kolei znajduje się blenda. Elewacja zwieńczona jest ozdobnym szczytem o cechach wczesnego baroku, o wykroju falistym i schodkowym, z podziałami dokonany przy pomocy lizen i gzymsów, z kamiennymi sterczynami w formie piramidek.

¹¹⁴ Tamże, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego w Wiśniowej Poduchownej, opr. J. Maraśkiewicz, 1990; ADS, Akta parafii w Wiśniowej.

Elewacja wschodnia wyglądem przypomina zachodnią. W jej szczycie znajduje się blenda; w przeszłości była w niej umieszczona kamienna płaskorzeźba z końca XVII w. przedstawiająca scenę biblijną Przemienienia Pańskiego.

Elewacja boczna, północna, liczy trzy osie. Na osi, od strony wschodniej, znajduje się okulus, a nad nim okienko zwieńczone odcinkowo, na dwóch pozostałych osiach – okna wydłużone, półkoliście zamknięte.

Elewacja boczna, południowa, trzyosiowa, posiada na osi zachodniej barokowy portal, a nad nim okno, na osi środkowej – okno, a na osi wschodniej – okulus, a ponad nim okienko zwieńczone odcinkowo. Portal zdobią po bokach pilastry dźwigające belkowanie, nad którym jest trójkątny naczółek; fryz belkowania zgierowany jest na osi pilastrów. Z boku portalu (po jego wschodniej stronie) umieszczony jest duży drewniany krzyż łaciński. Okna nawy są półkoliście zwieńczone, wszystkie bez opasek.

Pod kościołem rozpościera się krypta grobowa, w której od roku 1811 do roku 1950 umieszczona była puszka z sercem Hugona Kołłątaja (aktualnie znajduje się ona w prezbiterium).

Kościół jest obiektem jednonawowym. Do nawy na rzucie prostokąta, przylega wydzielone, węższe, półkoliście zamknięte prezbiterium, wokół którego rozmieszczone są: zakrystia i skarbczyk. Nawę nakrywa płaski strop, prezbiterium – półkokuła. Nad wejściem jest chór muzyczny wsparty na dwóch filarach. Wnętrze dostępne jest z dwóch stron: zachodniej i południowej.

Wejście boczne

Wejście główne

Kościół posiada trzy ołtarze: główny w prezbiterium i dwa boczne w nawie. Są one wykonane z marmuru, główny – z białego, boczne – z szarego. Ołtarz główny, wystawiony w 1876 r. kosztem hr. Wielopolskiego – dziedzica dóbr Wiśniowa i parafian, w centralnym miejscu posiada tabernakulum, a ponad nim krzyż z figurą ukrzyżowanego Chrystusa. Po jego obu stronach znajdują się pary kolumn, pomiędzy którymi umieszczone są figury świętych: Piotra i Pawła. W najwyższej partii ołtarza widzimy wyobrażenie Trójcy Świętej (powyżej krzyża), a po bokach rzeźby dwóch klęczących aniołów. Ołtarz boczny, po lewej stronie, ma obraz „Cudownie Objawienie N. Maryi Panny w Dzikowie w Polsce u dominikanów r. 1675”, z kolei prawy posiada obraz św. Jana Pawła II (obok niego stoi marmurowa chrzcielnica).

Na ścianie w prezbiterium znajduje się płyta umieszczona w 1882 r., wykonana z czarnego marmuru, ozdobiona piórem i symbolicznym łańcuchem z napisem upamiętniającym Hugona Kołłątaja, o treści: „Serce Hugona hr. Stumberg Kołłątaja pierwszego emeryta Szkoły Głównej Akademii Krakowskiej, Podkanclerzego Koronnego, Kanonika Katedralnego Krakowskiego, Orderów Polskich Kawalera, który urodził się dnia 1 kwietnia 1750 r., umarł dnia 28 lutego 1812 r. w Warszawie. Pamięci Kołłątaja – rodacy 1882 roku”. To właśnie za tą płytą spoczywa serce wybitnego współtwórcy Konstytucji 3 maja. Przy lewym ołtarzu bocznym umieszczona jest tablica upamiętniająca fundację ołtarza dokonaną przez Zofię na Babinie Tarłową. Na północnej ścianie nawy, znajduje się także pomnik z fotografią upamiętniający ks. Bonawenturę Rewrowskiego, pełniącego przez 22 lata funkcję proboszcza parafii w Wiśniowej.

Prezbiterium z ołtarzem

Chór muzyczny

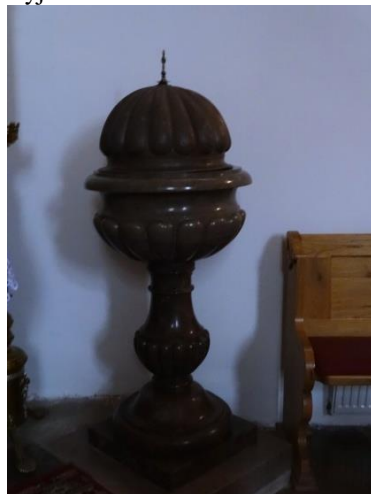
Ołtarze boczne

Tablica fundacyjna

Tablica epitafijna ks. B. Rewrowskiego

Chrzcielnica

2. Cmentarz kościelny

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz kościelny. Jest on założony na planie wieloboku. Liczy ok. 0,3 ha. Otacza go kamienny mur.

Wejście główne na teren cmentarza kościelnego

Ogrodzenie jest obiektem murowanym, wzniesionym z kamienia łamanego i cegły na zaprawie wapiennej, nakrytym daszkami. Posiada trzy wejścia: bramę główną od strony południowej tj. od drogi biegnącej przez wieś, bramę od strony zachodniej oraz bramkę od strony północnej.

Mur osadzony jest na cokole, oddzielonym od górnej partii ogrodzenia plintą i zwieńczony płaskim, skośnym daszkiem.

W części frontowej ogrodzenia: przy bramie, na zakończeniach oraz na środku, znajdują się niejako wtopione w mur, filary. Na nich posadowione są prostopadłościennymi, kostkowe podstawy pod rzeźby Świętych Pańskich.

Skrzydła bramy głównej, metalowe, kute, u góry są ażurowe, a u dołu pełne, z nałożoną rombooidalną płyciną. Ażur tworzą pręty gładkie i spiralnie zwinięte, związane u góry i dołu poziomymi pasami esowników.

W centralnym miejscu cmentarza wznosi się kościół. W jego zachodniej części stoi murowana dzwonnica z 1949 r., włączona w mur cmentarny. Na terenie cmentarza znajduje się nagrobek Aleksandra Tuszko, zmarłego w 1868 r. Stoi tu figura Matki Bożej na postumencie, a także ołtarz polowy. Całość założenia dopełnia zieleń, głównie drzewa, wśród nich pomniki przyrody.

Dzwonnica

Pomnik przyrody

Pomnik Aleksandra Tuszko

Figura MB Niepokalanej na postumencie

Cmentarz parafialny (nr rej.: A.896 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.)

Około 400 metrów od kościoła zlokalizowany jest cmentarz parafialny. Choć znajduje się on poza zespołem kościelnym, to jest z nim powiązany historycznie i przestrzennie. Od świątyni prowadzi do niego aleja obsadzona kasztanowcami; nieopodal niej biegnie asfaltowa droga dojazdowa „dla samochodów”.

Cmentarz został założony w II poł. XIX w. Ma kształt prostokąta i liczy ok. 3 ha. Cechuje go regularny krzyżowy układ trzech poprzecznych i dwóch podłużnych alei.

W 1989 r. jego najstarsza część została objęta ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości ówczesnego województwa tarnobrzeskiego (ob. woj. świętokrzyskiego). Jej przestrzeń organizuje jedna aleja podłużna, dwukwaterowa. Najstarsze nagrobki pochodzą z początku XX w.

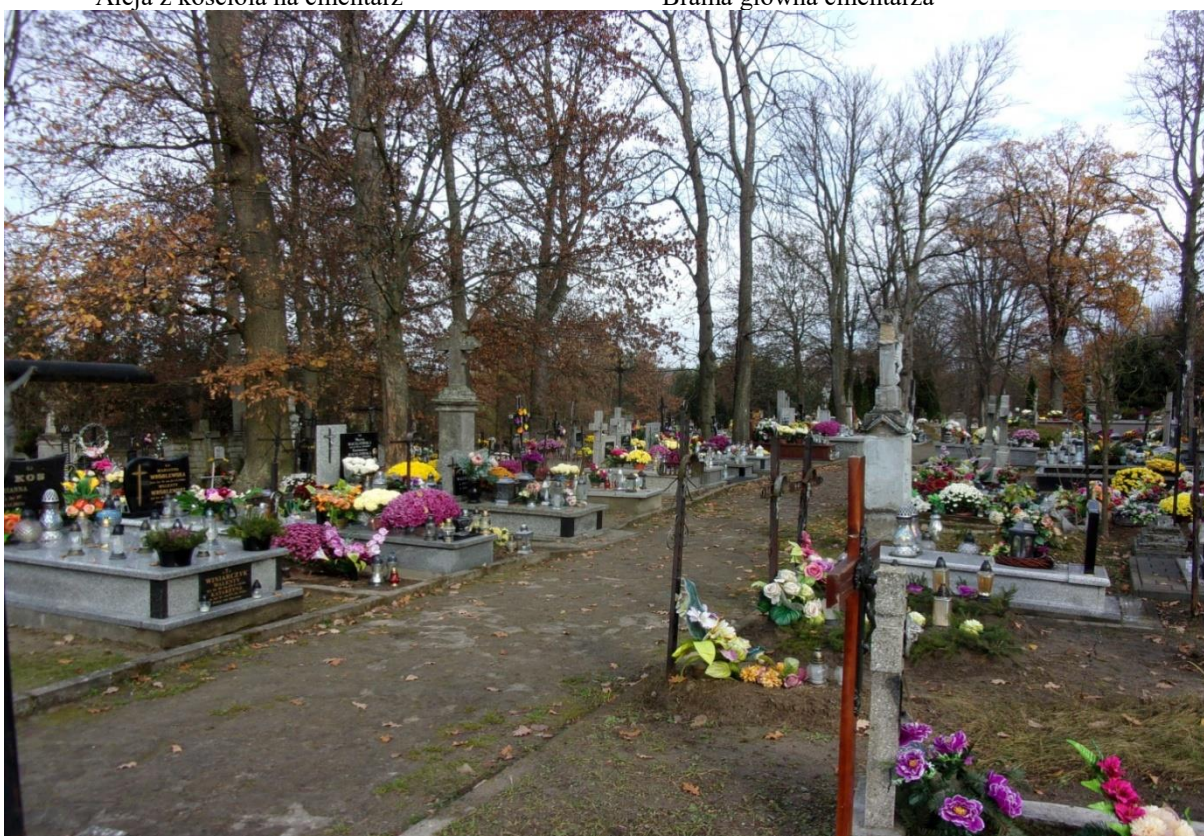
Na cmentarzu spoczywają proboszczowie miejscowej parafii: ks. Bonawentura Rewrowski i ks. Antoni Lasota. Uwagę przykuwa figura MB Niepokalanej na postumencie znajdująca się nieopodal nagrobka ks. B. Rewrowskiego. Została ona postawiona dla uczczenia jubileuszu ogłoszenia przez Kościół Katolicki dogmatu o Niepokalanym Poczęciu, staraniem ks. Szymona Pióro, a kosztem Marii Makowskiej zmarłej w 1904 r. i pochowanej w Radomiu.

Aleja z kościoła na cmentarz

Brama główna cmentarza

Cmentarz parafialny

Grób ks. Antoniego Lasoty

Grób ks. B. Rewrowskiego

Zespół pałacowy – Pałac Kołłątajów w Wiśniowej
(nr rej.: A.894/1-4
z 20.12.1957 r., z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.)

Fasada pałacu

Najstarszymi znanymi dziedzicami Wiśniowej byli Skotniccy, a wśród nich Piotr Bogoria Skotnicki – właściciel Bogorii i Rytwian. Po nich znajdowała się ona w rękach przedstawicieli znanych rodów: Tarnowskich, Kurowskich, Jastrzębców, Kurozweckich, Tęczyńskich, Łaskich. W II poł. XVI w. stanowiła własność Jana Dymitrowskiego, który zbudował tu drewniany dwór spalony podczas wojny polsko-szwedzkiej zw. potopem. Od XVII w. władali nią Tarłowie. Hrabia Karol Tarło ufundował i uposażył w Wiśniowej szpital dla ubogich oraz kościół szpitalny, będący filią kościoła parafialnego w Kiełczynie. Tarłowie wybudowali także we wsi, na miejscu dawnego dworu, nową rezydencję; fundacja ta miała miejsce zapewne w I poł. XVIII w.

W 1776 r. po ślubie Józefiny z Tarłów Grabowskiej z Rafałem Kołłątajem, Wiśniowa, weszła na blisko 100 lat w posiadanie Kołłątajów. W końcu XVIII w. Kołłątajowie wystawili we wsi pałac, a być może jedynie przekształcili dawną siedzibę Tarłów, nadając jej nowy wygląd. Kolejna znacząca przebudowa obiektu miała miejsce ok. XIX w. Dzięki niej rezydencja zyskała obecną sylwetkę.

W pałacu gościł Hugo Kołłątaj. To za jego przyczyną zgromadzono w nim bogaty księgozbiór. O silnych związkach Hugona Kołłątaja z Wiśniową świadczy fakt, że w 1816 r. w podziemiach tutejszego kościoła parafialnego złożono puszkę z jego sercem (ob. serce H. Kołłątaja znajduje się w prezbiterium kościoła, za upamiętniającą Go marmurową tablicą).

W 1803 r. Rafał Kołłątaj odstąpił Wiśniową bratankowi, Eustachemu Kołłątajowi. Po Eustachym, majątek trafił w ręce jego synów, Jana i Eustachego. W 1851 r., w wyniku działów rodzinnych dostał się on w posiadanie Jana Kołłątaja. Ten, w 1859 r. sprzedał posiadłość z pałacem Piotrowi Jakubowskiemu. Kolejnymi dziedzicami majątku Wiśniowa byli: hr. Józef Wielopolski, Hipolit Wiesiołowski, Rudniccy, Orsetti. W 1945 r. posiadłość wraz z rezydencją przeszła na własność Skarbu Państwa.

W czasie II wojny światowej pałac został bardzo zniszczony. W 1945 r. zamieszkała w nim dawna służba folwarczna. W latach 50. XX w. wyremontowano go, a w latach 60. XX w. przeznaczono na cele oświatowe. W pomieszczeniach pałacowych mieściła się szkoła podstawowa, mieszkania nauczycieli, przedszkole. Z czasem wprowadziła się do niego także biblioteka. Z związku z malejącą liczbą uczniów szkoła została zlikwidowana, a przedszkole przeniosło się do budynku dawnej stajni i wozowni.

W 2018 r. dzięki pozyskanemu przez Gminę Staszów dofinansowaniu z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego 2014-2020 oraz z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego rezydencja została gruntownie odnowiona. 14 sierpnia 2022 r. nastąpiło oficjalne otwarcie wyremontowanego „Pałacu Kołłątajów”. Aktualnie mieści się w nim biblioteka, organizowane jest lokalne centrum kultury, jest urządzona sala ślubów. W pałacu od 1967 r. znajduje się Izba Pamięci Hugona Kołłątaja i Konstytucji 3 maja udostępniana do zwiedzania turystom. Powstała ona staraniem Jana Górala.

1. Pałac¹¹⁵

Pałac stanowi obiekt wolnostojący, murowany, piętrowy, częściowo podpiwniczony, o zwartej bryle. Wzniesiono go na planie wydłużonego prostokąta, z wysuniętymi z części elewacji bocznych wydatnymi ryzalitami, będącymi być może ryzalitami narożnymi elewacji ogrodowej pierwotnej budowli.

Pałac postawiono z kamienia łamanego i cegły na zaprawie wapiennej. Nakrywa go dach czterospadowy z połącią tylną przedłużoną nad ryzalitami, które z kolei są nakryte dachami trójspadowymi. Więźba dachowa jest drewniana, o konstrukcji krokwiowo-stolcowej. Dach pokrywa blacha ocynkowana.

Wszystkie elewacje pałacu są otynkowane, na cokołach, zwieńczone profilowanym i wyładowanym gzymsem kordonowym. Ściany zdobi motyw boniowania. Kondygnacje oddziela gzyms. Otwory okienne i drzwiowe są prostokątne, bez opasek. Okna dekoruje gzyms podokienny. Stolarka okienna i drzwiowa jest drewniana, futrynowa; okna są dwuskrzydłowe, drzwi w większości – dwuskrzydłowe, płycinowe.

Fasada liczy osiem osi. Na środku posiada jednoosiowy płytki ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem; po jego zachodniej stronie jest cztery osie, po wschodniej – trzy (okna na osiach są jednakowe w obu kondygnacjach). Ryzalit ma na osi: w parterze – drzwi mocno wydłużone, na piętrze zaś – drzwi balkonowe, ostrołuczne, ujęte po bokach prostokątnymi oknami, tworzącymi razem tryforyjny układ otworów. Nad oknami widnieją tarcze herbowe z herbem Kołłątajów. Ryzalit zachodni posiada na piętrze okno, o wyglądzie analogicznym do pozostałych.

Elewacja tylna, zwana ogrodową, liczy jedenaście osi. Część środkową zdobi sześć kolumn toskańskich i dwa skrajne pilastry w wielkim porządku dźwigające pełne belkowanie. Pomiędzy nimi wbudowane są podsklepienia, ścianki i okna klatki schodowej. Partie boczne elewacji, ozdobione boniami, są dwuokienne.

Elewacja boczna, północno-zachodnia, liczy dwie osie (w ryzalicie). Elewacja boczna, południowo-wschodnia, jest jednoosiowa.

Wnętrze pałacu, na skutek przebudowy na początku lat 60. XX w., zostało pozbawione cech je wyróżniających. Podłogi są drewniane, deskowe na legarach; posadzki – cementowe, lastrykowe. Małe pomieszczenia mają na ogół płaskie, tynkowane stropy, duże pomieszczenia – sufity w większości z fasetami, piwnice – sklepienia kolebkowe.

Większość pomieszczeń doświetlona jest jednym oknem; tylko duże pomieszczenia od frontu doświetlone są dwoma oknami albo trzema.

Ozdobą wnętrza pałacu jest dwuramienna klatka schodowa w typie barokowym, wbudowana we wgłębny portyk kolumnowy ok. połowy XIX w., dostępna od frontu przez paradną sień (holl) i schody na osi przyziemia. Jej ściany są zwieńczone gzymsowaniem, sufit jest z fasetą.

We frontowym traktie przyziemia (parteru), po bokach sieni, rozmieszczone są pary pokoi, w tylnym traktie zaś – szereg małych pomieszczeń, dostępnych przez załamane korytarzyki, po bokach wejścia na schody. Na piętrze od frontu jest jeden trakt pomieszczeń z dużą

¹¹⁵ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Pałac, opr. Janusz Maraśkiewicz, 1991.

salą w narożniku. Wzdłuż portyku kolumnowego biegnie korytarz. Piwnice obejmują cztery prostokątne komory zgrupowane przy korytarzu zakończonym klatką schodową, po dwie z obu stron.

Fasada pałacu

Elewacja tylna – ogrodowa

Sień ze schodami

2. Park¹¹⁶

Rezydencja stoi w otoczeniu parku. Park pałacowy w Wiśniowej powstał w dwóch etapach: w wieku XVIII – część rozpościerająca się na osi pałacu (od południa i północy) oraz w wieku XIX – część znajdująca się na wschód od rezydencji, za lipową aleją. Liczy on 5,92 ha i jest w typie krajobrazowym. Większość terenu parku jest ogrodzona trwałymi elementami zagospodarowania: kamiennym murem pochodzącym najprawdopodobniej z czasów ostatniej przebudowy pałacu w XIX w., w który włączona jest altana ogrodowa (obecnie w ruinie), a także ściana budynku gospodarczego w narożniku północno-zachodnim.

Pośrodku parku stoi pałac, będący dominantą architektoniczną całego założenia. Przewodzi do niego aleja wjazdowa, poprzedzona bramą główną wjazdową. Przed rezydencją rozpościera się przestrzeń zajezdna z dużym, okrągłym gazonem.

Na terenie parku wznosi się kilka obiektów. W jego północno-zachodnim narożniku stoi dawny budynek dawnej wozowni (Wiśniowa 113), pozbawiony cech stylowych. Zachowały się ruiny altany ogrodowej, usytuowanej na osi pałacu, a także ruiny pawilonu ogrodowego; oba obiekty w znajdują się w zachodniej części założenia. Dotrwała piwnica ziemna – lodownia, zlokalizowana na północ od pałacu. W północno-zachodniej części założenia można odczytać ślady wybiegu dla koni (padoku), niegdyś wydzielonego ogrodzeniem. W południowej części znajdowały się kwatery ogrodu warzywnego.

¹¹⁶ Tamże, Ewidencja parku podworskiego w Wiśniowej, opr. A. Celichowski; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, zes. 11, S. 117.

Teren parku dzieli się wyraźnie na dwie części. Część północno-zachodnia i zachodnia cechuje wyraźna regularność, oparta o oś, która biegnie od bramy wjazdowej głównej, przez podjazd, środek pałacu, ogród obsadzony z trzech stron alejami, do ruin altany w ogrodzeniu. Pozostała, znacznie większa część parku, ma charakter swobodniejszy, nie licząc dwóch starych alei drzew biegnących wzdłuż ogrodzenia. Regularne osiowe założenie powiązane z pałacem – zgodnie z tym co podaje „Katalog zabytków sztuki w Polsce” – pochodzi z pierwszej, XVIII-wiecznej fazy powstania kompozycji parkowej, zaś nieregularne pozostałości drzewostanu we wschodniej części parku są świadectwem przekształceń parku w XIX w., co ściśle wiąże się z przeprowadzoną wówczas przebudową rezydencji. Z tego okresu zresztą pochodzą zachowane w ruinie obiekty małej architektury ogrodowej: altana i pawilon.

Najcenniejszą część drzewostanu stanowi starodrzew, na który składają się: lipy, klony jawory, dęby, klony pospolite, lipy drobnolistne i szerokolistne, dęby szypułkowe, graby pospolite, sosny wejmutki, grochodrzewy białe, topole białe, kasztanowce białe, wiązy szypułkowe, modrzewie europejskie, orzech czarny. Jest on skupiony w regularnych alejach oraz w grupach luźno rozrzuconych po parku drzew. Wśród starodrzewu są drzewa pomnikowe: orzech czarny, dąb szypułkowy, dwa klony pospolite. Młodszy drzewostan tworzą: lipy drobnolistne i szerokolistne, klony pospolite, klony jawory, grochodrzewy białe, klony srebrzyste, żywotniki. Z krzewów spotykamy: bez czarny, ligustr. Teren parku pokrywa runo trawiaste, a w ciemniejszych partiach roślinność zielna.

2.1. Altana

Altana ogrodowa została wzniesiona ok. połowy XIX w. Wg niektórych relacji obiekt mógł pełnić w przeszłości funkcję kaplicy. Była użytkowana do roku 1939 r. Po II wojnie światowej zaczęła niszczeć. Obecnie jest w stanie ruiny.

Altana reprezentuje styl eklektyczny. Stanowi ją obiekt murowany, parterowy, jednoprzestrzenny, o prostopadłościennym bryle, na planie prostokąta, nakryty sklepieniem kolebkowym. Zbudowano ją z łupków piaskowca i otynkowano (o czym świadczą zachowane ślady tynków). Elewacje pozbawione są podziałów. Ściana tylna, tynkowana, charakteryzuje się półkoliście zwieńczoną płyciną. Ściany boczne posiadają małe płycinki zamknięte odcinkowo.

Altana ogrodowa (być może kaplica)

2.2. Pawilon parkowy (ogrodowy)

Pozostałości pawilonu parkowego (ogrodowego)

Pawilon parkowy stanowi obiekt murowany, parterowy, o prostopadłościennym bryle, postawiony na planie prostokąta, jednoprzestrzenny. Został wybudowany z łupków piaskowca, na zaprawie wapiennej, a potem obustronnie otynkowany. Zachowane elementy wskazują, że był sklepiony kolebkowo i zabezpieczony dachem dwuspadowym.

Mury szczytowe do wysokości gzymsu mają czytelne podziały, mury dłuższe prawie w całości są zniszczone. Elewacja północno-zachodnia miała jedno okno. Do wnętrza prowadziły trzy wejścia usytuowane na pozostałych elewacjach. Otwory były rozglifione, w większości odcinkowo zamknięte.

2.3. Piwnica

W północno-zachodniej części założenia, przed pałacem znajduje się piwnica. Stanowi ją obiekt murowany, wzniesiony z łupków piaskowca zespolonych zaprawą wapienną, z trzech stron obsypany ziemią. Składa się z prostokątnej komory nakrytej sklepieniem kolebkowym, poprzedzonej prostokątnym wąskim korytarzykowym przejściem. Do piwnicy prowadzą drzwi, drewniane, futrynowe, ujęte po bokach wysuniętymi do przodu ściankami bocznymi tworzącymi rodzaj słupów (jedna ze ścianek zawaliła się). W korytarzyku, nakrytym sklepieniem odcinkowym, są drewniane, deskowe schody. W komorze piwnicy, w ścianie naprzeciwko wejścia, znajduje się niewielka nisza zamknięta odcinkowo. „Pod stopami” leży polepa.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W celu lepszej oceny obecnego stanu dziedzictwa kulturowego gminy Staszów oraz sformułowania priorytetów działań władz gminy i pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami opracowano analizę SWOT.

MOCNE STRONY

1. Dogodny układ komunikacyjny.
2. Atrakcyjne położenie gminy sprzyjające rozwojowi turystyki i agroturystyki.
3. Duże kompleksy leśne z unikatowymi jeziorkami krasowymi.
4. Duża liczba zabytków.
5. Występowanie na terenie gminy obiektów zabytkowych o wartości ponadregionalnej.
6. Ciekawe zespoły kościelne: w Kurozwałkach, Koniemłotach, św. Bartłomieja w Staszowie, Sielcu, Wiązownicy-Kolonii.
7. Ciekawe zespoły rezydencjonalne – pałacowo-parkowe w Kurozwałkach, Wiśniowej i Wiązownicy-Kolonii.
8. Duża liczba zabytków, które w ostatnich latach przeszły gruntowne remonty, np. obiekty wchodzące w skład d. zespołu klasztornego benedyktynów świętokrzyskich w Koniemłotach, pałac w Wiśniowej, pałac-willa w Wiązownicy-Kolonii, ratusz w Staszowie.
9. Dobrze zachowane układy urbanistyczne w Staszowie i Kurozwałkach.
10. Liczne zabytki będące świadectwem kulturowej mozaiki, jaką było do II wojny światowej społeczeństwo Polski, przypominające o jego różnorodności wyznaniowej, etnicznej czy językowej, np. zbór w Sielcu, kirkuty w Staszowie, cmentarz prawosławny w Staszowie czy cmentarz kalwiński w Sielcu, budynki mieszkalne i gospodarcze wzniesione przez osadników niemieckich.
11. Bogata historia Staszowa i innych miejscowości znajdujących się na terenie gminy.
12. Długa lista nazwisk osób związanych z historią gminy, które weszły do kultury narodowej.
13. Rozpoznawalny produkt turystyczny – zespół pałacowy w Kurozwałkach.
14. Bogate tradycje przemysłowe, w tym szwalnicze czy garncarskie.
15. Bogate tradycje patriotyczne i niepodległościowe.
16. Duża liczba NGO-sów: stowarzyszeń rejestrowych, fundacji, KGW, OSP, które odgrywają dużą rolę kulturotwórczą w gminie Staszów.
17. Działalność regionalistów i ich udział w tworzeniu oferty kulturalnej gminy.
18. Lokalne tradycje i zwyczaje kultywowane wśród mieszkańców.
19. Strony internetowe i profile FB: instytucji samorządowych oraz sektora NGO zawierające informacje dotyczące historii i zabytków gminy.
20. Duża liczba imprez kulturalnych, pikników rodzinnych sprzyjających kultywowaniu kultury ludowej, lokalnych zwyczajów.

SŁABE STRONY

1. Brak planu zagospodarowania przestrzennego gminy Staszów (w 2022 r. zostało przyjęte przez Radę Miejską w Staszowie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Staszów).
2. Degradacja dawnego zespołu dworskiego w Grzybowie.
3. Praktyczny zanik dawnych założeń podworskich w Smerdynie czy Dobrej (ob. Podmaleńcu).
4. Pogarszający się stan techniczny, a także znikanie z pejzażu licznych obiektów drewnianych i murowanych dawnego budownictwa ludowego i małomiasteczkowego.

5. Problemy własnościowe; niektóre obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy mają kilku właścicieli.
6. Brak inicjatywy części prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych w dążeniu do ich prawidłowego utrzymania.
7. Wysokie koszty rewaloryzacji zabytków i terenów przyrodniczo czynnych, zabytkowych parków, drzew pomnikowych.
8. Brak wiedzy na temat źródeł i sposobów pozyskiwania środków na odnowę obiektów zabytkowych wśród ich właścicieli.
9. Ograniczone środki w budżecie gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.
10. Brak środków na prowadzenie dokładnych badań historycznych, archeologicznych, architektonicznych.
11. Brak wystarczającej liczby osób wyspecjalizowanych w dziedzinach dokumentowania, badania i prowadzenia prac przy zabytkach.
12. Niezadawalający poziom wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego gminy Staszów dla rozwoju turystyki.
13. Słaba sieć szlaków turystycznych i ścieżek tematycznych.
14. Trudności z pozyskaniem wkładu własnego finansowego przy ubieganiu się o dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.
15. Słaba baza noclegowa i gastronomiczna.
16. Brak dostępu lub utrudniony dostęp do niektórych obiektów zabytkowych (własność prywatna, zakrzaczenia).

SZANSE

1. Autonomia samorządu terytorialnego i jego duża rola w systemie opieki nad zabytkami.
2. Uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w strategiach i planach rozwoju gminy oraz programach gminnych.
3. Włączanie w proces dbałości o ochronę dziedzictwa kulturowego mieszkańców poprzez inicjatywy obywatelskiej, konsultacje społeczne dokumentów programowych.
4. Wzrost zainteresowania społecznego lokalną historią i zabytkami oraz otaczającym krajobrazem (wyrazem tego są odnowione w ostatnich latach staraniem mieszkańców obiekty małej architektury sakralnej, tj. kaplica MB Częstochowskiej w Wiązownicy Małej czy kapliczka w Wiązownicy Dużej).
5. Wzrost zainteresowania aktywnymi formami spędzania wolnego czasu z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.
6. Zwiększenie świadomości ekologicznej mieszkańców.
7. Kontynuowanie przedsięwzięć kulturalnych promujących dziedzictwo kulturowe.
8. Pozyskiwanie środków finansowych zewnętrznych na działania związane z ochroną i opieką nad zabytkami.
9. Wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego do wzmocnienia potencjału gospodarczego gminy, głównie turystycznego.
10. Racjonalne gospodarowanie zasobami dziedzictwa kulturowego w celu zachowania ich dla przyszłych pokoleń.
11. Promocja dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem rozmaitych środków przekazu.
12. Edukacja w zakresie opieki i ochrony nad zabytkami.
13. Tworzenie nowych produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby.
14. Dalszy rozwój sektora NGO.
15. Podtrzymywanie tradycji patriotycznych związanych z walkami narodowowyzwoleńcymi (np. powstaniem styczniowym), osobami (np. Hugonem Kołłątajem) czy obiektami (np. pomnik ku czci gen. Tadeusza Kościuszki).

16. Odtwarzanie tradycyjnych zawodów i rzemiosł, pielęgnacja folkloru oraz rodzimych tradycji, zwyczajów i obyczajów.
17. Współpraca z sąsiednimi gminami w zakresie wspólnej promocji regionu.
18. Tworzenie oferty turystycznej.
19. Rozbudowa bazy agroturystycznej.
20. Rewitalizacja terenów gminy.
21. Restauracja obiektów zabytkowych.
22. Wsparcie finansowe z funduszy UE, programów rządowych i źródeł pozabudżetowych.

ZAGROŻENIA

1. Kryzys gospodarczy i związane z nim ograniczenia inwestycyjne. Niskie środki budżetowe.
2. Niedostateczna ilość środków finansowych na realizację działań związanych z ochroną nad zabytkami.
3. Klęski żywiołowe i inne zdarzenia losowe.
4. Obniżenie walorów krajobrazu kulturowego i przyrodniczego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy oraz infrastruktury nie nawiązującej do historycznego charakteru.
5. Stale pogarszający się stan niektórych obiektów zabytkowych, np. wiejskich niezamieszkałych chałup.
6. Zła sytuacja finansowa wielu właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.
7. Wyburzanie obiektów zabytkowych i stawianie w ich miejscu obiektów nowoczesnych.
8. Pogarszanie się stanu technicznego obiektów zabytkowych o znaczeniu lokalnym położonych poza skupiskami siedzib ludzkich.
9. Nieprawidłowo prowadzone prace konserwatorskie kapliczek i przydrożnych krzyży (malowanie ich farbą olejną).
10. Akty wandalizmu.
11. Często negatywny obraz służb konserwatorskich w świadomości społecznej.
12. Niechęć właścicieli do obejmowania ochroną konserwatorską należących do nich obiektów zabytkowych.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Staszów na lata 2023-2026 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy dla obecnych i przyszłych pokoleń, w celu budowania i utrwalania poczucia tożsamości lokalnej społeczności, utrzymania ładu przestrzennego, podnoszenia potencjału gminy dla jej rozwoju społeczno-gospodarczego.

Dla tego celu zostały określone trzy podstawowe priorytety (cele szczegółowe):

I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy jako dobra wspólnego lokalnej społeczności i części dziedzictwa narodowego.

II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

III. Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy.

I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy jako dobra wspólnego lokalnej społeczności i części dziedzictwa narodowego.

Kierunek działań 1: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i dążenie do poprawy stanu ich zachowania.

Zadania:

- 1) Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach stanowiących własność gminy.
- 2) Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.
- 3) Dofinansowywanie przez gminę prac rewaloryzacyjnych przy obiektach będących własnością kościołów, osób prywatnych czy prawnych.
- 4) Opracowanie planu kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych będących w zasobach komunalnych.
- 6) Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem, władaniem, poprzez montaż instalacji przeciwpożarowej, antywłamaniowej, monitoringu.

Kierunek działań 2: Podejmowanie działań mających za zadanie uatrakcyjnienie zabytków w celach społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Zadania:

- 1) Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni, tj. park pałacowy w Wiśniowej czy Park Miejski – Park Legionów w Staszowie.
- 2) Iluminacja najcenniejszych zabytków gminy.
- 3) Prowadzenie bieżących prac porządkowych i dbałość o otoczenie przydrożnych krzyży, kapliczek i figur świętych.
- 4) Współpraca z zarządcami cmentarzy parafialnych znajdujących się na terenie gminy oraz sektorem NGO w celu dbałości o liczne zabytkowe cmentarze zlokalizowane w obrębie gminy Staszów.
- 5) Kontynuowanie działań w kierunku eksponowania obiektów zabytkowych poprzez umieszczanie przy nich tablic informacyjnych, wytyczanie nowych tras turystycznych i odnawianie już istniejących (szlaków turystycznych, ścieżek spacerowych i dydaktycznych).

II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Kierunek działań 1: Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- 1) Kontynuowanie prac wokół opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego terenów gminy.
- 2) Rygorystyczne przestrzeganie zasad planowania. Egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji.
- 3) Zachowanie tradycyjnych dominant i subdominant architektonicznych.
- 4) Zachowanie otulin krajobrazowych wokół obiektów zabytkowych.
- 5) Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych wokół obiektów zabytkowych.
- 6) Ochrona zadrzewień, w tym szczególnie cennych krajobrazowo starych drzew.

Kierunek działań 2: Ochrona układów przestrzennych.

- 1) Ochrona układów urbanistycznych Staszowa i Kurozwek będących przykładem małomiasteczkowej zabudowy.
- 2) Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich gminy poprzez ochronę: historycznie ukształtowanych układów sieci dróg, historycznych podziałów własnościowych, relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy.

Kierunek działań 3: Ochrona nazewnictwa historycznego.

- 1) Zachowanie historycznego nazewnictwa w odniesieniu do ulic, przysiółków, wsi.

III. Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy.

Kierunek działań 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

- 1) Udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy.
- 2) Wspieranie działalności wydawniczej sektora NGO z zakresie opracowywania i wydawania przewodników po gminie, map, broszur itd.
- 3) Promocja walorów przyrodniczych i kulturowych gminy w lokalnych mediach.

Kierunek działań 2: Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy Staszów.

- 1) Wprowadzenie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć.
- 2) Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw, przeglądów twórczości i innych działań promujących dziedzictwo kulturowe gminy Staszów.
- 3) Promocja twórczości wybitnych osób związanych z gminą Staszów.
- 4) Promocja twórców ludowych z terenu gminy Staszów.
- 5) Popularyzacja wiedzy na temat wybitnych osób związanych z gminą Staszów i ich wkładu w kulturę narodową.
- 6) Upowszechnianie wśród mieszkańców wiedzy, przy użyciu różnych środków przekazu, na temat najcenniejszych zabytków z terenu gminy Staszów, ich wartości historycznej, artystycznej i naukowej.
- 7) Podczas spotkań z mieszkańcami przekazywanie wiedzy na temat zabytków, w tym uwrażliwianie na kwestie związane z dbałością o przydrożne krzyże, kapliczki, figury świętych (wyjaśnianie, że malowanie kamiennych rzeźb i krzyży farbą olejną jest szkodliwe dla struktury kamiennych obiektów).

Kierunek działań 3: Promocja dziedzictwa kulturowego. Wspieranie rozwoju turystyki i agroturystyki.

- 1) Tworzenie nowej i modernizacja istniejącej infrastruktury turystycznej.
- 2) Organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na terenie gminy, wspieranie w tym zakresie jednostek gminnych i sektora NGO.

- 3) Współpraca z organizacjami turystycznymi, a także osobami i firmami działającymi w branży turystycznej w zakresie dalszego rozwoju turystyki i agroturystyki na terenie gminy.
- 4) Wspieranie działań KGW i zespołów śpiewaczych z terenu gminy Staszów na rzecz promocji dziedzictwa materialnego i niematerialnego.
- 5) Wspieranie działalności izb regionalnych, np. Izby regionalnej Hugona Kołłątaja i Konstytucji 3 maja w Wiśniowej.
- 6) Wspieranie utrzymania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów w myśl zasady „ratować zabytki, ratować pracę, ratować rzemiosło”.
- 7) Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z ochroną dziedzictwa niematerialnego gminy Staszów; gromadzenie go, opracowywanie, oraz udostępnianie i rozpowszechnianie poprzez wydawnictwa: papierowe, dźwiękowe, multimedialne.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Założeniem Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów jest właściwa ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym gminy oraz jego wykorzystaniem dla rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego.

Objęte nim cele i działania będą realizowane przez Gminę Staszów, niemniej jego wdrażanie wymaga współpracy wszystkich podmiotów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, środowiska naturalnego, rozwoju infrastruktury i turystyki, a przede wszystkim właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Realizacja założeń programowych ujętych w Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów będzie dokonywana przy pomocy:

1) instrumentów prawnych (wynikających z obowiązujących przepisów prawnych):

- a. wykonywanie decyzji administracyjnych Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- b. sporządzanie i aktualizacja planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Staszów z uwzględnieniem zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego,
- c. uwzględnianie w strategiach, koncepcjach, planach opracowywanych przez Gminę Staszów programów określających politykę powiatu, województwa i kraju w zakresie opieki nad zabytkami,
- d. wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów zabytkowych będących własnością gminy;

2) instrumentów finansowych:

- a. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych będących własnością Gminy Staszów (ujmowanie w rocznych budżetach gminy środków finansowych przeznaczonych na ochronę zabytków),
- b. pozyskiwanie dotacji zewnętrznych, subwencji, darowizn, grantów itp. na prowadzenie prac remontowych, konserwatorskich i rewitalizacyjnych,
- c. dofinansowywanie przez Gminę Staszów prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych będących w posiadaniu parafii, stowarzyszeń itd.,
- d. finansowanie nagród dla osób, instytucji, stowarzyszeń itp. popularyzujących dziedzictwo kulturowe gminy;

3) instrumentów koordynacji:

- a. realizacja strategii, projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w programach opieki nad zabytkami: powiatowym, wojewódzkim i krajowym,
- b. współpraca ze wspólnotami religijnymi z terenu gminy w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- c. współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, instytucjami kultury w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy,
- d. współpraca z innymi samorządami w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza z władzami powiatu staszowskiego i sąsiednich gmin;

4) instrumentów społecznych:

- a. organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych związanych z ochroną i opieką nad zabytkami,
- b. współdziałanie z sektorem NGO w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego gminy,
- c. współdziałanie z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi i prawnymi),

- d. promocja realizowanych w ramach Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami przy pomocy różnych środków przekazu,
- e. konsultacje społeczne przy opracowywaniu strategii rozwoju gminy oraz innych programów, w których znajdują się zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego gminy;

5) instrumentów kontrolnych

- a. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków oraz aktualizacja programu opieki nad zabytkami wynikająca z czteroletniego okresu jego obowiązywania,
- b. monitoring realizacji wytycznych Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów,
- c. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego gminy,
- c. analiza stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy,
- d. monitoring stanu

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów, po zaopiniowaniu przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Miejskiej w Staszowie w celu przyjęcia go w formie uchwały. Program został opracowany na okres czterech lat. Stanowi od dokument uzupełniający w stosunku do innych aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Burmistrz Miasta i Gminy Staszów będzie składał Radzie Miejskiej w Staszowie sprawozdanie z realizacji zadań niniejszego programu. Przygotowanie sprawozdania winna poprzedzić ocena poziomu realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami uwzględniająca wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Przykłady działań w ramach:

1) priorytetu I – Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy jako dobra wspólnego lokalnej społeczności i części dziedzictwa narodowego

- poziom wydatków budżetu gminy na realizację zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami podany w procentach,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych,
- ilość zrewaloryzowanych obiektów zabytkowych,
- zakres współpracy z sektorem NGO w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy,
- ilość złożonych wniosków o wsparcie finansowe na rzecz działań z zakresu ochrony zabytków,
- wartość finansowa pozyskanych środków zewnętrznych na działania związane z ochroną i opieką nad zabytkami,
- liczba obiektów zabytkowych zabezpieczonych przed pożarem, zniszczeniem, władaniem, poprzez montaż instalacji przeciwpożarowej, antywłamaniowej, monitoringu,
- ilość tablic informacyjnych umieszczonych przy obiektach zabytkowych w celu ich wyeksponowania,
- ilość oznakowanych obiektów zabytkowych,
- ilość i długość wytyczonych nowych tras turystycznych lub odnowionych już istniejących (szlaków turystycznych, ścieżek spacerowych i dydaktycznych)

2) priorytetu II – Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- ilość sporządzonych lub zaktualizowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- poziom (%) objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- analiza współdziałania ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współdziałanie ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony układów urbanistycznych Staszowa i Kurozwęk oraz układów ruralistycznych,

3) priorytetu III – Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy

- liczba analiz i raportów o stanie technicznym obiektów zabytkowych ujętych w GEZ,
- ilość opracowań i prac dokumentacyjnych w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy Staszów,
- analiza współpracy ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,

- ilość wydrukowanych wydawnictw (map, folderów, publikacji zwartych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy Staszów (tytuły, nakład),
- liczba osób odwiedzających izby pamięci, np. w Pałacu Kołłątajów w Wiśniowej,
- ilość zrealizowanych wydarzeń kulturalnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego gminy,
- ilość przeprowadzonych konkursów o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym gminy,
- liczba osób biorących udział w wydarzeniach kulturalnych, konkursach o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym, wystawach itd.
- zakres współpracy z sektorem NGO w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

Głównym odbiorcą Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów jest lokalna społeczność, która winna odczuć pozytywne efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, ale i ogółu mieszkańców gminy. Nie można zapominać także, że wiele działań realizowanych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami służy i jest adresowanych do osób odwiedzających gminę.

Niniejszy program ma pomagać w planowaniu i realizowaniu działań mających na celu prowadzenie badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz popularyzacji i promocji dziedzictwa kulturowego gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zabytki są częścią naszej historii i wspólnym dobrem. Stanowiąc dziedzictwo przeszłości łączące dorobek przeszłych pokoleń z teraźniejszością winny, być zachowane oraz przekazane przyszłym pokoleniom w jak najlepszym stanie. Jako dobro wspólne należy je otoczyć opieką i ochroną. Obok niekwestionowanych wartości kulturowych posiadają one także wartość użytkową, społeczną i ekonomiczną, ważną dla współczesnego życia gospodarczego i społecznego. Zabytki chroni się ze względu na ich wartości historyczne, naukowe i artystyczne.

Troska o zachowanie zabytków spoczywa na właścicielach i posiadaczach zabytków, sprawujących – w myśl Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – opiekę nad zabytkami oraz na organach administracji publicznej, które chronią je poprzez zapewnienie odpowiednich warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza – zgodnie z art. 5 ww. ustawy – polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Reasumując, opieka nad zabytkiem polega na dbaniu o dobry stan zabytku, m.in. przez prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymania jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Odpowiedzialność za podejmowanie działań, w tym także finansowanie wyżej wymienionych prac, spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku.

Zgodnie z art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, sprawowanie opieki nad zabytkami, do których tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego (gmina), w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, jest zadaniem własnym tej jednostki (gminy).

Zarówno samorząd jak również podmioty posiadające tytuł prawny do zabytku mogą ubiegać się o dotację celową z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych zabytku.

Kwestie finansowania prac przy zabytkach z udziałem środków państwowych regulują zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków¹¹⁷.

W myśl zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece na zabytkami dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych udzielana jest przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a udziela jej: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister lub wojewódzki konserwator zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Z kolei dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa jest udzielana ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 74). O taką dotację może ubiegać się: osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo po-

¹¹⁷ Dz. U. 2017, poz. 1674.

siadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 73). Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku (art. 76).

W myśl art. 77 dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w punktach 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Gminy jako jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość pozyskiwania środków zewnętrznych na prowadzenie działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Ważne jest jednak, aby z własnej inicjatywy wygospodarowały w swoich budżetach środki na realizację zadań z zakresu dziedzictwa kulturowego. Jest to o tyle ważne, że wiele programów dotacyjnych czy grantowych wymaga wykładu własnego. Rokroczne zabezpieczanie środków finansowych w budżetach pozwoli na systematyczne realizowanie działań mających na celu poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych.

Zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami gminy mogą być finansowane ze:

- 1) **środków własnych gminy,**
- 2) **źródeł zewnętrznych**

Wśród źródeł zewnętrznych są:

1) źródła zewnętrzne krajowe:

- a. dotacje i programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- b. promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- c. dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- d. dotacje wojewódzkie,
- e. dotacje powiatowe,
- f. inne źródła,

2) źródła zewnętrzne zagraniczne:

- a. środki unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- b. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- c. Program Infrastruktura i Środowisko,
- d. źródła pozaunijne (Mechanizm Norweski, Fundusz EOG).

Wskazane powyżej źródła finansowania zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami na terenie gminy mają jedynie charakter informacyjny, prezentujący przykładowe możliwości ich finansowania.

Duże możliwości pozyskania środków na realizację zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami mają kościoły i związki wyznaniowe czy sektor NGO, do których jest adresowanych wiele konkursów i programów dotacyjnych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków¹¹⁸

Na mocy Uchwały Nr 232/20222 Rady Ministrów z 23 listopada 2022 r. został ustanowiony Rządowy Program Odbudowy Zabytków. Ma on na celu wsparcie samorządów w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych, a tym samym przyczynienie się do poprawy ich stanu i uchronienia przed degradacją i niszczeniem. Program skierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dopuszcza on finansowanie obiektów posiadających wpis do rejestru lub ewidencji zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Dofinansowanie przyznawane jest na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Może być przeznaczony na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z programu może wynieść maksymalnie 98%, a minimalny wkład własny – 2%.

¹¹⁸ Uchwała Nr 232/20222 Rady Ministrów z 23 listopada 2022 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Odbudowy Zabytków.

11. ZAKOŃCZENIE

Przedłożony Program Opieki nad Zabytkami Gminy Staszów na lata 2023-2026 stanowi podstawowy instrument, którym będzie się posługiwać Gmina Staszów w najbliższych latach w aktywnym kształtowaniu i ochronie zasobów dziedzictwa na podległym sobie terenie. Wskazane w opracowaniu działania powinny być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców gminy oraz turystów. Mają one także przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności gminy, powstania nowych produktów turystycznych, a także szerszego niż dotychczas wykorzystania potencjału związanego z zachowaniem dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gospodarczego i społecznego. Poprzez działania edukacyjne program winien budzić w lokalnej społeczności poczucie wspólnoty, podkreślać znaczenie i siłę własnych korzeni, przeciwdziałać skutkom globalizacji, integrować wokół kwestii związanych z dziedzictwem.

ŹRÓDŁA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu

Akta parafii w Koniemłotach (1821-1983)
Akta parafii w Kurozwęki (1809-1979)
Akta parafii Wiązownica (1859-1983)
Akta parafii w Wiśniowej (1848-1980)
Akta parafii św. Bartłomieja w Staszowie (1858-1981)

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1. März 1943, Kraków 1943

Druk sejmowy nr 745 z 13 grudnia 2007 r.

Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 33/146 opublikowany: 08.02.2011 r.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. 2011, nr 172, poz. 1018

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930

Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2021 poz. 81)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. nr 71, poz. 650)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. nr 30, poz. 259)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886 z późn. zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 1384)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. nr 124 poz. 1304 z późn. zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty bu-

dowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674 z późn. zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011, Nr 89, poz. 510)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1470)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. 2015, poz. 1275, z późn. zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2019, poz. 1721);

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. nr 212 poz. 2153)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa” (Dz. U. 2017 r. poz. 928)

Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz. U. z 1928 r. nr 76, poz. 675)

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 Nr 61, poz. 354 z późn. zm.)

Rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego Nr 4/2003 z dnia 28 stycznia 2003 r. w sprawie uznania za zespół przyrodniczo-krajobrazowy, Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2003, Nr 14, poz. 160

Rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego Nr 35/2007 z 12 grudnia 2007 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody, Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dn. 14.12.2007 r. Nr 239, poz.3552

Rozporządzenie Nr 14/2008 Wojewody Świętokrzyskiego z dn. 4.11.2008 r. zmieniające rozporządzenie Nr 35/2007 Wojewody Świętokrzyskiego w sprawie uznania za pomnik przyrody

Rozporządzenia Wojewody Tarnobrzskiego Nr 9/80 z dn. 30.06.1980 r.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 3 (województwo kieleckie), Warszawa 1925

Uchwała Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. z 2017 r., poz. 260

Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”, M. P. 2019, poz. 808

Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030”, M.P. 2020 poz. 1060

Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M. P. 2012 poz. 252

Uchwała Nr 232/2022 Rady Ministrów z 23 listopada 2022 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Odbudowy Zabytków

Uchwała XXIX/524/13 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 25 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami województwa świętokrzyskiego na lata 2013-2016”

Uchwała XXX/406/21 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+; Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+, Załącznik do Uchwały Sejmiku

Uchwała XLVII/833/14 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z 22 września 2014 r. w sprawie uchwalenia zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Uchwała Nr XXVIII/63/16 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Powiatu Staszowskiego na lata 2016-2025

Uchwała Nr XXXI/10/21 Rady Powiatu w Staszowie z dnia 26 marca 2021 r. w sprawie uchwalenia „Programu ochrony środowiska dla Powiatu Staszowskiego na lata 2021-2025 z perspektywą do roku 2030

Uchwała Nr X/98/03 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 10 września 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Wschód” w Staszowie

Uchwała Nr XXIX/237/08 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 30 maja 2008 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w miejscowości Grzybów na obszarze gminy Staszów

Uchwała Nr XVIII/171/2000 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 marca 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zespołu zabudowy przy ulicy PKWN w Staszowie

Uchwała Nr XXIV/233/2000 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 września 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zbiorników wodnych małej retencji na rzece Deście, w miejscowości Wólka Żabna i Kopanina

Uchwała Nr XIX/187/2012 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 9 lutego 2012 r. w sprawie zmiany ulic

Uchwała Nr X/77/15 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 29 maja 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Staszów na lata 2015-2025

Uchwała nr XIV/126/15 Rady Miejskiej w Staszowie z 29 września 2015 r. w sprawie wprowadzenia zmian do Statutu Staszowskiego Ośrodka Kultury w Staszowie. Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2015, poz. 2937

Uchwała Nr XXVII/230/16 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 czerwca 2016 roku w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Staszów

Uchwała Nr XLII/368/12 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 12 kwietnia 2017 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XXVII/230/16 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 28 czerwca 2016 roku w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Staszów

Uchwała nr LXXIV/579/18 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 5 listopada 2018 r. w sprawie statutu Miasta i Gminy Staszów, Dz. Urzędowy Woj. Świętokrzyskiego 2018, poz. 3830

Uchwały Nr VI/54/2019 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 20 lutego 2019 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów

Uchwała Nr XXXIII/298/2020 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 25 listopada 2020 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody na terenie gminy Staszów, Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2020 r., poz. 4173

Uchwała Nr XLIII/364/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody na terenie Gminy Staszów, Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z 2021 r., poz. 2025

Uchwały Nr LXXIV/599/2022 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 18 października 2022 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr LIII/423/2021 Rady Miejskiej w Staszowie z dnia 16 października 2021 r. w sprawie ustanowienia patrona miasta Staszów

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. 1995 nr 16, poz. 78 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz. U. 1994 nr 27, poz. 96 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. 1999 nr 41 poz. 412 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2015, poz. 1777 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 1991 nr 9 poz. 31 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw. Dz. U. 2020 poz. 1378
Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. 2009 nr 19, poz. 100 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 1983 nr 38 poz. 173 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 1997 nr 5 poz. 24 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 1997 nr 115 poz. 741 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. 2003 Nr 96 poz. 873 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 1991 nr 114 poz. 493 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 1997 nr 85 poz. 539 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 r. poz. 80 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627)
Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 1933 nr 39, poz. 311 z późn. zm.)
Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. 1959 nr 11 poz. 62 z późn. zm.)
Zarządzenie Wojewody Kieleckiego Nr 19 z dnia 2.10.1953 r.
Zarządzenie Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 34/88 z dn. 30.12.1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomnik przyrody, Dz. Urz. Woj. Tarnobrzieskiego z 1989 r. Nr 1, poz. 2
Zarządzenie Wojewody Tarnobrzieskiego Nr 2 z dn. 4.03.1997 r. w sprawie uznania tworów za pomniki przyrody, Dz. Urz. Woj. Tarnobrzieskiego z dn. 05.03.1997 r. Nr 5, poz. 41

OPRACOWANIA

Cygan S., Gwara świętokrzyska – podstawowe cechy języka, w: <http://www.bieliny.pl/asp/gwara-swietokrzyska---podstawowe-cechy-jezyka-ludowego> [podgląd na dzień 30.10.2021 r.]
Diagnoza stanu turystyki województwa świętokrzyskiego, red. M. Smętkowski, Warszawa 2020
Doliwa-Klepacki Z., Dwory i dworki oraz ich właściciele w województwie świętokrzyskim, t. 1-2, Ostrowiec Świętokrzyski 2013, 2016
Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny, pr. zbior.
Grzybowski A., Zamek w Kurozwękach, Warszawa 1981

Katalog zabytków sztuki w Polsce, red. J. Łoziński, B. Wolff, t. 3, zesz. 1 (powiat buski) i zesz. 11 (pow. sandomierski), Warszawa 1957, 1962
Kriegseisen W., Zbór kalwiński w Sielcu koło Staszowa, w: <http://rcin.org.pl>
Marcinek R., Rezydencja Dzięki. Krajobraz dyskretny, „Architektura krajobrazu i zielen zabytkowa”
Siek W. ks., Opis historyczny parafii i miasta Staszów do 1918 r., Staszów 1990
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1-15, Warszawa 1890-1902 (reprint)
Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020, Kielce 2014
Światała-Trybek D., Dziedzictwo kulinarne w kontekście europejskiego ruchu turystycznego, „Studia Etnograficzne i Antropologiczne” 2014, t. 14, s. 28-43
Wiśniewski J. ks., Dekanat sandomierski, Radom 1915
Wiśniewski J. ks., Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w stopnickim, Mariówka 1929

STRONY INTERNETOWE

<http://swietybartlomiej.pl/index.php/kosciol-ducha-swietego>
<https://swbarbarastaszow.pl/>
<https://diecezjasandomierska.pl/>
<https://nid.pl>
https://www.swietokrzyskie.pro/file/2013/11/att464731_szlak_frontu_30_05_2014_czi.pdf
<https://staszow.pl>
<https://crfop.gdos.gov.pl>
<https://www.wuoz.kielce.pl/p,98,rejestr-zabytkow-nieruchomych>

WOJEWÓDZKI URZĄD OCHRONY ZABYTKÓW W KIELCACH – DELEGATURA W SANDOMIERZU

Ewidencja parku podworskiego w Wiśniowej, opr. A. Celichowski
Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa
Park w Staszowie, opr. Stanisław Styczyński 1989 r.
Wykaz obiektów zabytkowych wyznaczonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków, Gmina Staszów 2022 r.

ZAŁĄCZNIKI

Wykaz obiektów zabytkowych (nieruchomych i ruchomych) wpisanych do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego¹¹⁹

KONIEMŁOTY

1. Dawny zespół klasztorny benedyktynów świętokrzyskich:

- a) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, nr rej.: A.876/1 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- b) klasztor benedyktynów („stara” plebania), nr rej.: A.876/2 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A.876/3 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.

2. Cmentarz parafialny „stary”, nr rej.: A.875 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.

KUROZWEKI

3. Zespół kościoła cmentarnego pw. św. Rocha

- a) kościół cmentarny pw. św. Rocha, nr rej.: A.877/1 z 8.02.1958r., z 28.10.1971 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- b) ogrodzenie cmentarza z bramką, nr rej.: A.877/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.

4. Cmentarz parafialny, nr rej.: A.879 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.

5. Zespół poklasztorny

- a) kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna, nr rej.: A.875/1 z 16.10.1956 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r. z 9.12.2011 r.
- b) klasztor, ob. dom pomocy społecznej, nr rej.: A.875/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) bramka zachodnia, nr rej.: A. 878/3 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
- d) bramka południowa, nr rej.: A. 878/4 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
- e) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A. 878/5 z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.

6. Zespół pałacowy

- a) pałac d. zamek, nr rej.: A.880/1 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- b) pawilon wschodni, nr rej.: A.880/2 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- c) pawilon zachodni nr rej.: A.880/3 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- d) budynek administracji, nr rej.: A.880/4 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- e) brama wjazdowa, nr rej.: A.880/5 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- f) park, nr rej.: A.880/6 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- g) spichlerz, nr rej.: A.880/7 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
- h) oficyna mieszkalno-gospodarcza, nr rej.: A.880/8 z 27.11.2015 r.

¹¹⁹ https://www.wuoz.kielce.pl/p_98_rejestr-zabytkow-nieruchomych; Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w: www.nid.pl

SIELEC

7. Zespół dawnego zboru kalwińskiego

a) zbor kalwiński, ob. kaplica rzymskokatolicka pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy, nr rej.: A.881/1 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 19.12.2011 r.

b) cmentarz ewangelicki, nr rej.: A.881/2 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 18.10.1989 r. z 19.12.2011 r.

STASZÓW

8. Układ urbanistyczny, nr rej.: A.882 z 10.06.1985 r.

9. Rynek, jako dzielnica staromiejska, nr rej.: A.887 z 12.09.1947 r.

10. Ratusz z kramami, nr rej.: A.886 z 15.04.1967 r., z 06.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

11. Zespół kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja

a) kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, nr rej.: A.883/1 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

b) brama-dzwonnica nr rej.: A.883/2 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

c) ogrodzenie cmentarza kościelnego, nr rej.: A.883/3 z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

d) plebania, nr rej.: A.883/4 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.

e) cmentarz stary (przy kościele) (nieczynny), nr rej.: A.885 z 18.10.1989 r., z 23.02.2012 r.

12. Cmentarz parafialny (najstarsza część), nr rej.: A.884 z 18.10.1989 r.

13. Teren d. cmentarza żydowskiego (kirkutu) „starego”, nr rej.: A.941 z 31.05.2019 r.

14. Park Miejski ob. Park Legionów, nr rej.: A.888 z 20.12.1957 r., z 5.08.1991 r., z 23.02.2012 r.

15. Dworek miejski, nr rej.: A.889 z 24.04.1997 r., z 23.02.2012 r.

WIĄZOWNICA MAŁA

16. Cmentarz parafialny „stary” (nieczynny), nr rej.: A.893 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.

WIĄZOWNICA-KOLONIA

17. Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła wraz z terenem działki 346, nr rej.: A.890 z 19.10.1998 r., z 16.04.2012 r.

18. Cmentarz parafialny tzw. nowy (stara część), nr rej.: A.891 z 18.10.1989 r. z 16.04.2012 r.

19. Zespół pałacowo-parkowy „Dzięki” ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych

a) pałac – willa, nr rej.: A.892/1 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.

b) park, nr rej. A.892/2 z 20.12.1957 r., 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.

c) teren dawnego ogrodu, nr rej.: A.892/3 z 26.08.2020 r., z 1.12.2020 r.

d) strefa ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych, nr rej.: A.892/4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.

WIŚNIOWA

20. Zespół pałacowy

- a) pałac, ob. Pałac Kołłątajów, nr rej.: A.894/1 z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
- b) pozostałości pawilonu parkowego, nr rej.: A.894/2 z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
- c) park, nr rej.: A.894/3 z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.
- d) otoczenie zespołu, nr rej.: A.894/4 z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.

WIŚNIOWA PODUCHOWNA

21. Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha, nr rej.: A.895 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 30.07.1982 r., z 16.04.2012 r.

22. Cmentarz parafialny (stara część), nr rej.: A.896 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.

WOLA OSOWA – BATOGI

23. Miejsce Pamięci Narodowej

- a) pomnik z tablicą pamiątkową na miejscu po gajówce, nr rej.: A.5/1 z 18.08.2004 r.
- b) grunt, na którym stoi pomnik wraz z terenem w promieniu 5 m od zewnętrznych krawędzi pomnika, nr rej.: A.5/2 z 18.08.2004 r.

**Wykaz obiektów zabytkowych (nieruchomych i ruchomych)
ujętych w gminnej ewidencji zabytków
(stan na 20 listopada 2022 r.),**

Lp.	Miejscowość	Obiekt		Informacja o wpisie do rejestru zabytków
1	Grzybów	zespół dworsko-parkowy	dwór (obiekt w ruinie)	
2	Grzybów		gorzelnia (obiekt w ruinie)	
3	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza	dawny zespół klasztorny benedyktynów świętokrzyskich	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Nr rej.: A.876/1 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
4	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		klasztor benedyktynów („stara” plebania)	Nr rej.: A.876/2 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
5	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		cmentarz kościelny	
6	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A.876/3 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
7	Koniemłoty pl. ks. R. Kotlarza		brama cmentarza kościelnego	
8	Koniemłoty		stajnia z oborą i spichlerzem	
9	Koniemłoty		stodoła	
10	Koniemłoty ul. Strażacka 4; d. Koniemłoty 24	dom ze stajnią		
11	Koniemłoty ul. Szkolna 3; d. Koniemłoty 64	dawny urząd gminy		
12	Koniemłoty	cmentarz parafialny „stary”		Nr rej.: A.875 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.
13	Koniemłoty	brama na cmentarzu parafialnym „starym”		
14	Koniemłoty	kaplica na cmentarzu parafialnym „starym”		
15	Koniemłoty	cmentarz parafialny „nowy”		
16	Kurozwęki ul. Staszowska	zespół kościola cmentarnego pw. św. Rocha	kościół cmentarny pw. św. Rocha	Nr rej.: A.877/1 z 8.02.1958r., z 28.10.1971 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
17	Kurozwęki ul. Staszowska		ogrodzenie cmentarza z bramką	Nr rej.: A.877/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
18	Kurozwęki ul. Staszowska		cmentarz kościelny	
19	Kurozwęki ul. Kościelna	cmentarz parafialny		Nr rej.: A.879 z 18.10.1989 r., z 9.12.2011 r.
20	Kurozwęki	zespół	kościół parafialny	Nr rej.: A.875/1

	ul. Kościelna	poklasztorny	pw. Wniebowzięcia NMP i św. Augustyna	z 16.10.1956 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
21	Kurozwęki ul. Kościelna		cmentarz kościelny	
22	Kurozwęki ul. Kościelna 4		klasztor, ob. dom pomocy społecznej	Nr rej.: A.875/2 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
23	Kurozwęki ul. Kościelna		bramka zachodnia	Nr rej.: A. 878/3 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
24	Kurozwęki ul. Kościelna		bramka południowa	Nr rej. A. 878/4 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
25	Kurozwęki ul. Kościelna		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A. 878/5 z 14.06.1977r., z 9.12.2011 r.
26	Kurozwęki ul. Zamkowa	zespół pałacowy	pałac d. zamek	Nr rej.: A.880/1 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
27	Kurozwęki ul. Zamkowa		pawilon wschodni	Nr rej.: A.880/2 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
28	Kurozwęki ul. Zamkowa		pawilon zachodni	Nr rej.: A.880/3 z 7.10.1946 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
29	Kurozwęki		budynek administracji	Nr rej.: A.880/4 z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
30	Kurozwęki		brama wjazdowa	Nr rej.: A.880/5 z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
31	Kurozwęki		park	Nr rej.: A.880/6 z 7.10.1946 r., z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
32	Kurozwęki		spichlerz	Nr rej.: A.880/7 z 8.02.1958 r., z 15.04.1967 r., z 14.06.1977 r., z 9.12.2011 r.
33	Kurozwęki		oficyna mieszkalno- gospodarcza	Nr rej.: A.880/8 z 27.11.2015 r.
34	Kurozwęki		obora	
35	Kurozwęki		ośmiorak, ob. browar	
36	Kurozwęki		kuchnia czeladna	
37	Kurozwęki	dom		

	ul. Opatowska 17			
38	Kurozwęki Rynek 10	dom		
39	Kurozwęki Rynek 11	dom		
40	Kurozwęki ul. Staszowska 8	dom		
41	Kurozwęki ul. Staszowska 31	dom		
42	Kurozwęki	układ urbanistyczny		
43	Oględów 141, d. Oględów 17	przedszkole		
44	Oględów 139, d. Oględów 19	dom		
45	Oględów 230, d. Oględów 28	dom		
46	Oględów 101, d. Oględów 37	dom, ob. świetlica wiejska i kaplica		
47	Oględów 222, d. Oględów 39	dom		
48	Oględów 224, d. Oględów 40	dom		
49	Oględów, d. Oględów 50	piwnica w zagrodzie (obiekt w ruinie)		
50	Oględów 55, d. Oględów 91	dom		
51	Oględów 49, d. Oględów 96	stodoła		
52	Podmaleniec 44e, d. Dobra 106	dwór, ob. dom mieszkalny		
53	Podmaleniec 34	dom		
54	Podmaleniec 36	dom ze stajnią		
55	Podmaleniec 48	dom		
56	Sielec 10	zespół d. zboru kalwińskiego	zbór kalwiński, ob. kaplica rzymskokato- licka pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy	Nr rej.: A.881/1 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 19.12.2011 r.
57	Sielec 10		cmentarz ewangelicki	Nr rej.: A.881/2 z 16.10.1956 r., z 29.01.1958 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 27.07.1982 r., z 18.10.1989 r., z 19.12.2011 r.
58	Sielec 33, d. Sielec 15	dom		
59	Sielec 37, d. Sielec 23	dom, ob. świetlica wiejska		
60	Sielec 36 i 38, d. Sielec 25,	dom (obiekt w ruinie)		

61	Sielec 82, d. Sielec 54	dom		
62	Smerdyna 264, d. Smerdyna 177,	spichlerz (obiekt w ruinie)		
63	Smerdyna 266, d. Smerdyna 178,	dwojak, ob. dom mieszkalny z budynkiem gospodarczym		
64	Staszów	układ urbanistyczny	Nr rej.:A.882 z 10.06.1985 r.	
65	Staszów	Rynek, jako dzielnica staromiejska	Nr rej.: A.887 z 12.09.1947 r.	
66	Staszów Rynek 1	ratusz z kramami	Nr rej.: A.886 z 15.04.1967 r., z 06.07.1977 r., z 23.02.2012 r.	
67	Staszów ul. Szpitalna 3	zespół kościół parafialnego pw. św. Bar- tłomieja	kościół parafialny pw. św. Bartłomieja	Nr rej.: A.883/1 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
68	Staszów		brama-dzwonnica	Nr rej.: A.883/2 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
69	Staszów		ogrodzenie cmentarza kościelnego	Nr rej.: A.883/3 z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
70	Staszów		plebania	Nr rej.: A.883/4 z 28.12.1932 r., z 15.04.1967 r., z 6.07.1977 r., z 23.02.2012 r.
71	Staszów		kostnica	
72	Staszów		cmentarz stary (przy kościele) (nieczynny)	Nr rej.: A.885 z 18.10.1989 r., z 23.02.2012 r.
73	Staszów ul. Cmentarna	cmentarz parafialny (najstarsza część)	Nr rej.: A.884 z 18.10.1989 r.	
74	Staszów ul. J. Piłsudskiego	teren d. cmentarza żydowskiego (kirkutu) „starego”	Nr rej.: A.941 z 31.05.2019 r.	
75	Staszów ul. T. Kościuszki	cmentarz żydowski (kirkut) „nowy”		
76	Staszów ul. Opatowska	cmentarz prawosławny		
77	Staszów ul. Pocieszka	cmentarz epidemiczny		
78	Staszów ul. Opatowska	kapliczka św. Jana Nepomucena		
79	Staszów ul. Parkowa	Park Miejski ob. Park Legionów	Nr rej. A.888 z 20.12.1957 r., z 5.08.1991 r., z 23.02.2012 r.	
80	Staszów ul. Wschodnia 5	dworek miejski	Nr rej.: A.889 z 24.04.1997 r., z 23.02.2012 r.	
81	Staszów ul. Ogrodowa 5	dom		

82	Staszów ul. Parkowa 3	młyn elektryczny	
83	Staszów ul. Parkowa 5	piekarnia stajnia, mieszkanie, ob. dom mieszkalny	
84	Staszów ul. Szkolna 1	młyn wodno-mechaniczny, ob. dom mieszkalny	
85	Staszów ul. Długa 41	dom	
86	Staszów ul. Długa 42	dom	
87	Staszów ul. Długa 44	dom	
88	Staszów ul. Długa 50	dom	
89	Staszów ul. Kolejowa 2	dom mieszkalny, d. zajazd	
90	Staszów ul. Kolejowa 9/11	dom	
91	Staszów ul. Kolejowa 22	dom z oficyną	
92	Staszów ul. Kolejowa 26	dom	
93	Staszów ul. Kościelna 1	kamienica z oficyną	
94	Staszów ul. Kościelna 17	kamienica z oficyną	
95	Staszów ul. Kościelna 26 i 28, d. Kościelna 28	dom	
96	Staszów ul. Kościelna 30	dom	
97	Staszów ul. Krakowska 9	dom (kamienica)	
98	Staszów ul. Opatowska 33	dom mieszkalny z oficyną i masarnią	
99	Staszów ul. Opatowska 33	magazyn z lodownią	
100	Staszów ul. J. Piłsudskiego 1	kamienica	
101	Staszów ul. J. Piłsudskiego 21	dom z oficyną	
102	Staszów ul. J. Piłsudskiego 23	dom	
103	Staszów ul. J. Piłsudskiego 28	dom (obiekt w ruinie)	
104	Staszów ul. Szkolna 3	dom	

105	Staszów ul. Szkolna 14	dworek podmiejski		
106	Staszów ul. Szpitalna 21	dom		
107	Staszów ul. Krakowska	most na rzece Czarnej		
108	Sztombergi 2	dom		
109	Sztombergi 41	dom		
110	Wiązownica Mała	cmentarz parafialny „stary” (nieczynny)		Nr rej. A.893 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.
111	Wiązownica Mała	kaplica MB Częstochowskiej		
112	Wiązownica Mała	młyn wodny (obiekt w ruinie)		
113	Wiązownica-Kolonia	zespół kościół parafialnego pw. św. Michała Archanioła	kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła wraz z terenem działki 346	Nr rej. A.890 z 19.10.1998 r., z 16.04.2012 r.
114	Wiązownica-Kolonia		dzwonnica	
115	Wiązownica-Kolonia		kostnica	
116	Wiązownica-Kolonia		cmentarz kościelny	
117	Wiązownica-Kolonia		cmentarz parafialny tzw. nowy (stara część)	Nr rej. A.891 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.
118	Wiązownica-Kolonia		plebania „stara”	
119	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”	zespół pałacowo- parkowy „Dzięki” ze strefą ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych	pałac – willa	Nr rej. A.892/1 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., 1.12.2020 r.
120	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		park	Nr rej. A.892/2 z 20.12.1957 r., z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 1.12.2020 r.
121	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		teren dawnego ogrodu	Nr rej. A.892/3 z 26.08.2020 r., z 1.12.2020 r.
122	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		strefa ochrony krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych	Nr rej. A.892/4 z 12.03.1984 r., z 16.04.2012 r., z 26.08.2020 r., z 01.12.2020 r.
123	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		oficyna (obiekt w ruinie)	
124	Wiązownica-Kolonia „Dzięki”		stajnia z wozownią (obiekt w ruinie)	
125	Wiązownica-Kolonia	szkoła		
126	Wiśniowa 14, d. Wiśniowa 7	chałupa		
127	Wiśniowa 16,	chałupa		

	d. Wiśniowa 8			
128	Wiśniowa 46, d. Wiśniowa 23	chałupa		
129	Wiśniowa 111	zespół pałacowy	pałac, ob. Pałac Kollątajów Nr rej. A.894/1 z 28.01.1959 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.	
130	Wiśniowa 111		pozostałości pawilonu parkowego (obiekt w ruinie) Nr rej. A.894/2 z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.	
131	Wiśniowa 111		park Nr rej. A.894/3 z 20.12.1957 r., z 15.04.1967 r., z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.	
132	Wiśniowa		otoczenie zespołu A.894/4 z 15.04.1985 r., z 16.04.2012 r.	
133	Wiśniowa 111		altana w ogrodzeniu	
134	Wiśniowa 111		piwnica	
135	Wiśniowa Poduchowna 2		zespół kościoła parafialnego pw. Przemienia Pańskiego i Świętego Ducha	kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego i Świętego Ducha Nr rej. A.895 z 26.01.1957 r., z 15.04.1967 r., z 30.07.1982 r., z 16.04.2012 r.
136	Wiśniowa Poduchowna	cmentarz kościelny		
137	Wiśniowa Poduchowna	ogrodzenie z bramą		
138	Wiśniowa Poduchowna	cmentarz parafialny (stara część) Nr rej. A.896 z 18.10.1989 r., z 16.04.2012 r.		
139	Wola Osowa – Batogi	Miejsce Pamięci Narodowej	Pomnik z tablicą pamiąt- kową na miejscu po gajówce Nr rej. A.5/1 z 18.08.2004 r.	
140	Wola Osowa – Batogi		Grunt, na którym stoi pomnik wraz z terenem w promieniu 5 m od zewnętrznych krawędzi pomnika Nr rej. A.5/2 z 18.08.2004 r.	
141	Wola Wiśniowska 28	dom		
142	Wola Wiśniowska 30	dom (chałupa)		

**Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków
(stan na 30 listopada 2022 r.)**

Lp.	miejsowość	AZP	nr stanowiska w miejscowości	nr stanowiska na obszarze	funkcja	datowanie
1	Adamówka	92-68	1	44	śląd osadnictwa	późny neolit / wczesna epoka brązu
2	Adamówka	92-68	2	45	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu (kultura mierzanowicka); wczesne średniowiecze
3	Adamówka	92-68	3	46	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
4	Czajków Południowy	92-69	1	1	ślady osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
5	Czajków Południowy	92-69	2	2	śląd osadnictwa	po XV wieku
6	Czajków Południowy	92-69	3	3	śląd osadnictwa	pradzieje
7	Czajków Południowy	92-69	4	4	grób szkieletowy (cmentarzysko)	?
8	Czajków Południowy	92-69	5	5	osady?, śląd osadnictwa / osady?	I i II epoka brązu (kultura mierzanowicka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); nowożytność
9	Czajków Południowy	92-69	6	6	śląd osadnictwa	prahistoria
10	Czajków Południowy	92-69	7	7	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (ok. X wiek)
11	Czajków Południowy	92-69	8	8	śląd osadnictwa	prahistoria
12	Czajków Południowy	92-69	9	9	śląd osadnictwa	prahistoria
13	Czajków Północny	92-69	3	12	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesne epoka brązu
14	Czajków Północny	92-69	4	13	osada	środkowy neolit (kultura pucharów lejkowych)

15	Czajków Północny	92-69	5	14	ślady osadnictwa, osady	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (po X wieku), prahistoria, środkowy neolit (kultura pucharów lejowatych); kultura trzciniecka?
16	Czajków Północny	92-69	6	15	osada	kultura łużycka (grupa tarnobrzeska?)
17	Czajków Północny	92-69	7	16	osady	II-III epoka brązu (kultura trzciniecka); IV-V epoka brązu (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); pradzieje
18	Czajków Północny	92-69	8	17	ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
19	Czajków Północny	92-69	9	18	osada, osada? / ślad osadniczy?	neolit?, wczesne średniowiecze?
20	Czajków Północny	92-69	10	19	ślad osadniczy, osada?	II-III epoka brązu (kultura trzciniecka), wczesne średniowiecze
21	Czajków Północny	91-69	12	7	ślady osadnictwa	neolit; neolit / epoka brązu
22	Czajków Północny	92-69	1	10	ślady osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejowatych); wczesne średniowiecze (X wiek), średniowiecze / nowożytność (XV-XVII wiek)
23	Czajków Północny	92-69	2	11	ślad osadnictwa, osada	prahistoria, średniowiecze / nowożytność (po XV wieku)
24	Czajków Północny	91-69	11	6	ślady osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
25	Czajków Północny	91-69	13	8	ślad osadnictwa	krąg polgarski?
26	Dobra	91-68	1	13	ślad osadnictwa	mezolit
27	Grzybów	92-67	9	13	osada	kultura łużycka
28	Grzybów	92-67	1	2	cmentarzyska	kultura pucharów lejowatych,

						okres wpływów rzymskich
29	Grzybów	93-67	1	16	osada	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
30	Grzybów	92-67	2	6	śląd osadnictwa	średniowiecze
31	Grzybów	93-67	2	17	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka
32	Grzybów	92-67	3	7	śląd osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkowych)
33	Grzybów	93-67	3	18	śląd osadnictwa	średniowiecze
34	Grzybów	92-67	4	8	śląd osadnictwa	pradzieje
35	Grzybów	93-67	4	19	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
36	Grzybów	92-67	5	9	śląd osadnictwa	kultura łużycka
37	Grzybów	93-67	5	20	osada	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
38	Grzybów	92-67	6	10	ślady osadnictwa, osady	neolit (kultura ceramiki sznurowej); średniowiecze, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); stanowisko dymarskie wielopieczowiskowe – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
39	Grzybów	93-67	6	24	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
40	Grzybów	92-67	7	11	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (do X wieku)
41	Grzybów	92-67	8	12	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze
42	Grzybów	92-67	10	19	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
43	Grzybów	92-67	11	20	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze

44	Grzybów	92-67	12	21	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych i kultura ceramiki sznurowej); wczesne średniowiecze (XI-XII wiek), kultura łużycka, kultura pomorska, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska?)
45	Grzybów	92-67	13	34	ślad osadniczy, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych), wczesna epoka brązu (kultura mierzanowicka), epoka brązu, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
46	Grzybów	92-67	14	35	osada	kultura łużycka
47	Grzybów	93-67	15	47	ślad osadniczy	wczesna epoka brązu
48	Grzybów	93-67	16	49	ślad osadniczy	neolit (kultura ceramiki sznurowej?)
49	Grzybów	93-67	17	50	ślad osadniczy, osada	wczesna epoka brązu, kultura łużycka
50	Grzybów	92-67	18	35	cmentarzysko?	kultura łużycka
51	Grzybów	92-67	19	36	ślad osadniczy	wczesne średniowiecze
52	Jasień	90-67	1	8	osada	okres wpływów rzymskich
53	Jasień	91-67	2	1	ślad osadniczy	XVII wiek (kultura polska)
54	Jasień	91-67	3	2	ślad osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
55	Jasień	91-67	4	3	ślad osadniczy	starożytność
56	Jasień	91-67	5	4	osada	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
57	Kolonia Grzybów Podlesie	92-67	1	24	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
58	Koniemłoty	93-67	1	5	ślad osadniczy	średniowiecze
59	Koniemłoty	93-67	2	6	ślad osadniczy	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
60	Koniemłoty	93-67	3	7	osada	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)

61	Koniemłoty	93-67	4	8	osady	wczesne średniowiecze (X-XII wiek); średniowiecze
62	Koniemłoty	93-67	5	9	śląd osadniczy, osada	kultura łużycka, średniowiecze
63	Koniemłoty	93-67	6	10	śląd osadniczy	kultura łużycka
64	Koniemłoty	93-67	7	11	osada	wczesne średniowiecze
65	Koniemłoty	93-67	8	12	śląd osadniczy, osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
66	Koniemłoty	93-67	9	13	osada	średniowiecze
67	Koniemłoty	93-67	10	14	śląd osadniczy	kultura łużycka
68	Koniemłoty	93-67	11	15	ślady osadnicze	wczesna epoka brązu, średniowiecze
69	Koniemłoty	93-67	12	21	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (XIII wiek)
70	Koniemłoty	93-68	14	39	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
71	Koniemłoty	93-68	15	40	ślady osadnicze	starożytność, wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
72	Koniemłoty	93-68	16	41	osada?	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
73	Koniemłoty	93-68	17	42	osada	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
74	Koniemłoty	93-68	18	43	ślady osadnicze	II okres epoki brązu (kultura trzciniecka); wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
75	Koniemłoty	93-68	19	44	ślady osadnicze	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
76	Kopanina	91-68	1	8	ślady osadnicze	neolit, epoka brązu
77	Kopanina	91-68	2	9	śląd osadniczy	epoka kamienia
78	Krzczonowice	93-67	2	31	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych); neolit (kultura ceramiki sznurowej); wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); kultura łużycka; wczesne średniowiecze, średniowiecze

79	Krzczoneowice	93-67	3	32	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (X -XII wiek)
80	Krzczoneowice	93-67	4	43	osada, ślad osadniczy	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (X-XII wiek),
81	Krzczoneowice	93-67	5	44	ślady osadnictwa	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu? (kultura trzciniecka?); kultura łużycka
82	Krzczoneowice	93-67	6	45	osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka)
83	Krzczoneowice	93-67	7	61	ślady osadnicze, osady	neolit; wczesna epoka brązu, kultura łużycka; wczesne średniowiecze, średniowiecze (XIII-XIV wiek)
84	Krzczoneowice	93-67	8	62	ślad osadniczy, osady	wczesna epoka brązu, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek), wczesne średniowiecze (X-XII wiek), wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
85	Krzczoneowice	93-67	9	63	ślad osadniczy, osady	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (do X wieku); średniowiecze
86	Krzczoneowice	93-67	10	64	ślady osadnicze, osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu, średniowiecze
87	Krzczoneowice	93-67	11	65	ślad osadnictwa	około XVI wiek
88	Krzczoneowice	93-67	12	94	ślad osadnictwa	pradzieje
89	Krzczoneowice	93-67	13	101	ślady osadnicze, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych), wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)

90	Krzczoneowice	93-67	14	102	osada, ślady osadnicze	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka); okres przedrzymski (kultura przeworska); okres wpływów rzymskich C2 (kultura przeworska); pradzieje
91	Krzczoneowice	93-67	15	103	osady, ślady osadnicze	kultura łużycka, wczesne średniowiecze; średniowiecze
92	Krzczoneowice	93-67	16	104	ślad osadniczy, osada	wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze; wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek)
93	Krzczoneowice	93-67	17	105	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)
94	Krzczoneowice	93-67	18	106	osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka)
95	Krzczoneowice	93-67	19	111	cmentarzysko	halsztat D – okres lateński (kultura pomorska)
96	Krzywołęcz	92-67	1	22	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
97	Krzywołęcz	92-67	2	23	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)
98	Kurozwęki	91-67	1	7	zespół pałacowy	od XIV wieku
99	Kurozwęki	91-67	2	8	ślad osadnictwa	epoka kamienia
100	Kurozwęki	91-67	3	9	osady	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); średniowiecze
101	Lenartowice	93-67	1	51	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
102	Łaziska	91-69	1	9	ślady osadnicze	epoka kamienia, epoka brązu?, wczesne średniowiecze
103	Łaziska	91-69	2	15	ślad osadnictwa	epoka brązu (kultura trzciniecka lub łużycka)
104	Łukawica	91-69	1	10	ślady osadnicze	halsztat / laten, prehistoria
105	Łukawica	91-69	2	11	ślad osadnictwa	neolit?

106	Łukawica	91-69	3	12	ślady osadnicze	neolit; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); prahistoria
107	Łukawica	91-69	4	13	ślad osadnictwa	mezolit?
108	Łukawica	91-69	5	14	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
109	Maleniec	91-68	1	5	ślad osadnictwa	kultura pucharów lejkowatych?
110	Mostki	91-68	2	10	ślady osadnicze	neolit, epoka brązu?
111	Niemście	91-67	2	14	osady	epoka brązu (kultura trzciniecka), epoka brązu, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), okres wędrówek ludów
112	Niemście	91-67	3	15	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu?
113	Niemście	91-67	3 (4)	18	ślad osadniczy, osady	kultura łużycka, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
114	Ogłędów	92-68	11	32	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (do X wieku)
115	Ogłędów	92-68	2	22	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (po X wieku)
116	Ogłędów	92-67	1	27	ślad osadnictwa, osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze
117	Ogłędów	92-68	3	23	osada, ślad osadnictwa	kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
118	Ogłędów	92-68	4	24	ślady osadnicze, osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych), kultura łużycka; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
119	Ogłędów	92-68	5	25	ślady osadnicze	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
120	Ogłędów	92-68	6	26	ślad osadnictwa	nieokreślona
121	Ogłędów	92-68	7	28	ślady osadnicze	wczesna epoka brązu; średniowiecze

122	Ogłędów	92-68	8	29	osada, ślad osadniczy	kultura łużycka, wczesne średniowiecze (X-XII wiek)
123	Ogłędów	92-68	9	30	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka
124	Ogłędów	92-68	10	31	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
125	Poręba Koniemłocka	92-67	1	14	osada	średniowiecze
126	Poręba Koniemłocka	92-67	2	17	ślad osadnictwa	kultura łużycka
127	Radzików	92-68	1	18	ślad osadnictwa	epoka kamienia
128	Radzików	92-68	2	19	ślad osadnictwa	epoka kamienia
129	Sielec	92-67	1	15	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
130	Sielec	92-67	2	16	ślad osadniczy, osady	neolit (kultura pucharów lejkowatych); wczesna epoka brązu, kultura łu- życka; wczesne średnio- wiecze (VII-VIII wiek)
131	Sielec	92-67	3	29	osada	neolit (kultura pucharów lejkowatych)
132	Sielec	92-68	4	33	osady	wczesne średniowiecze; średniowiecze
133	Sielec	92-68	5	34	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (XIII wiek)
134	Sielec	92-68	6	35	ślad osadnictwa	średniowiecze
135	Sielec	92-68	7	38	osada	kultura łużycka
136	Sielec	92-68	8	39	ślad osadnictwa	kultura łużycka
137	Smerdyna	91-70	2	9	ślad osadnictwa	paleolit górny / schyłko- wy
138	Staszów	92-68	4	4	cmentarzysko	kultura łużycka lub po- morska
139	Staszów	92-68	10	21	ślad osadnictwa	średniowiecze
140	Staszów	92-68	11	27	ślad osadnictwa	średniowiecze
141	Staszów	92-68	12	35	osada	średniowiecze
142	Staszów	92-68	13	36	ślad osadnictwa	średniowiecze
143	Staszów	92-68	14	42	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze
144	Staszów	92-68	15	47	ślad osadnictwa	średniowiecze

145	Stefanówek	92-68	1	40	osada, ślad osadnictwa	kultura łużycka; młodszy okres przedrzymski (kultura przeworska)
146	Stefanówek	92-68	2	41	ślad osadnictwa	średniowiecze
147	Stefanówek	92-68	3	42	ślad osadnictwa	kultura łużycka
148	Sztombergi	91-68	1	11	ślad osadnictwa	neolit
149	Sztombergi	91-68	2	12	ślady osadnicze	epoka brązu, epoka kamienia
150	Wiązownica Duża	92-70	17	42	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich B2 – C1 – C2 (kultura przeworska)
151	Wiązownica Duża	92-70	19	44	grób / osada?	okres lateński B (kultura pomorska)
152	Wiązownica Duża	92-70	20	45	ślad osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu
153	Wiązownica Duża	92-70	21	46	ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
154	Wiązownica Duża	92-70	22	47	ślad osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?)
155	Wiązownica Duża	92-70	1	26	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
156	Wiązownica Duża	92-70	2	27	cmentarzysko?	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska)
157	Wiązownica Duża	92-70	3	28	ślad osadnictwa	neolit środkowy (kultura lubelsko-wołyńska)
158	Wiązownica Duża	92-70	4	29	ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
159	Wiązownica Duża	92-70	5	30	ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu
160	Wiązownica Duża	92-70	6	31	ślad osadnictwa	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka)
161	Wiązownica Duża	92-70	7	32	ślad osadnictwa	neolit środkowy (kultura lubelsko-wołyńska)
162	Wiązownica Duża	92-70	8	33	ślad osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu
163	Wiązownica Duża	92-70	9	34	ślad osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu

164	Wiązownica Duża	92-70	10	35	osada, ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; wczesne średniowiecze (X-XI wiek)
165	Wiązownica Duża	92-70	11	36	ślad osadnictwa	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska)
166	Wiązownica Duża	92-70	12	37	osada? / grób?	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka)
167	Wiązownica Duża	92-70	13	38	ślad osadnictwa, osada	neolit / wczesna epoka brązu; wczesne średniowiecze (X-XI wiek); późne średniowiecze / nowożytność (XV-XVIII wiek)
168	Wiązownica Duża	92-70	14	39	osady, ślady osadnicze	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska); wczesne średniowiecze (VII-VIII wiek i X wiek); (średniowiecze nowożytność (XV-XVIII wiek)
169	Wiązownica Duża	92-70	15	40	ślad osadnictwa	neolit – wczesna epoka brązu
170	Wiązownica Duża	92-70	16	41	osada	wczesne średniowiecze (X wiek)
171	Wiązownica Duża	92-69	23	20	ślad osadnictwa	I epoka brązu (kultura mierzanowicka)
172	Wiązownica-Kolonia	91-70	1	20	ślad osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki (kultura łużycka)
173	Wiązownica-Kolonia	91-70	2	21	ślad osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki (kultura łużycka)
174	Wiązownica-Kolonia	92-70	3	50	ślad osadnictwa	środkowy – późny neolit (kultura pucharów lejkowatych?)
175	Wiązownica-Kolonia	92-70	4	43	osady, ślady osadnicze	epoka brązu / halsztat (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska?); wczesne średniowiecze (około X wiek); średniowiecze / nowożytność (XV-XVIII wiek)
176	Wiązownica Mała	92-70	3	49	grób?, ślad osadnictwa	pradzieje; okres wpływów rzymskich

						(kultura przeworska)
177	Wiązownica Mała	92-70	2	48	ślady osadnicze	okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?); wczesne średniowiecze (około X wiek)
178	Wiśniowa	91-69	1	1	ślady osadnicze	prahistoria; neolit – epoka brązu
179	Wiśniowa	91-69	2	3	ślady osadnicze	prahistoria; neolit – epoka brązu
180	Wiśniowa	91-69	3	4	ślady osadnicze	neolit; wczesna epoka brązu
181	Wiśniowa	91-69	4	5	ślad osadnictwa	halsztat / laten
182	Wola Osowa	91-67	1	6	osada?	XV-XVIII wiek
183	Wola Wiśniowska	92-69	1	21	ślad osadnictwa	neolit środkowy (kultura pucharów lejkowatych)
184	Wola Wiśniowska	92-69	2	22	osada	wczesne średniowiecze?
185	Wola Wiśniowska	92-69	3	23	ślad osadnictwa	V epoka brązu? (kultura łużycka – grupa tarnobrzeska?)
186	Wola Wiśniowska	92-69	4	24	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
187	Wola Wiśniowska	92-69	5	25	osada, ślad osadnictwa	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
188	Wola Wiśniowska	92-69	6	26	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (około X wiek)
189	Wola Wiśniowska	92-69	7	27	ślady osadnicze, osady	I-II epoka brązu (kultura mierzanowicka); IV-V epoka brązu (kultura łużycka, grupa tarnobrzeska); okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
190	Wola Wiśniowska	92-69	8	28	ślad osadnictwa	neolit?
191	Wola Wiśniowska	91-69	9	2	ślad osadnictwa	epoka brązu – halsztat (kultura łużycka)
192	Wólka Żabna	91-68	4	6	ślady osadnicze	neolit; prahistoria

193	Wólka Żabna	91-68	5	7	ślady osadnicze	neolit; prehistoria
194	Wygodna	90-67	1	7	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
195	Zagrody	91-67	2	11	śląd osadnictwa	XVI-XVII wiek (kultura polska)
196	Zagrody	91-67	1	10	osada	średniowiecze i nowożytność (kultura polska)
197	Zagrody	91-67	5	12	śląd osadniczy, osada	starożytność, nowożytność
198	Ziemblice	92-67	1	25	osada	wczesne średniowiecze (X-XIII wiek)
199	Ziemblice	92-67	2	26	osady	wczesne średniowiecze (VIII-X; X-XII wiek)
200	Ziemblice	92-67	3	28	osady	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; wczesne średniowiecze (X-XIII wiek)
201	Ziemblice	92-67	4	31	śląd osadnictwa	kultura pomorska
202	Ziemblice	92-67	5	32	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
203	Ziemblice	92-67	6	33	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (X-XII wiek)

Ogólne wytyczne konserwatorskie dla obiektów zabytkowych ujętych w GEZ

Zachowanie zabytku – niezależnie od formy ochrony konserwatorskiej – jest podstawowym obowiązkiem właściciela, posiadacza zabytku w oparciu o przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹²⁰ i polega w szczególności na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury.

Do szczególnie istotnych obowiązków należy również informowanie wojewódzkiego konserwatora zabytków o (art. 28):

- uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o zdarzeniu;
- zagrożeniu o zabytku, nie później niż w terminie 14 dni;
- zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Należy również zaznaczyć, że właściciel lub posiadacz zabytku – lub nieruchomości o cechach zabytku – jest zobowiązany do udostępnienia go WKZ na cele badań i ewidencji zabytku pod rygorem nałożenia przez WKZ takiego obowiązku (art. 29 i 30) oraz konsekwencji administracyjnych i karnych (art. 107 i 108).

Odrębnym typem zabytków są stanowiska archeologiczne, podlegające szczególnej ochronie konserwatorskiej, polegającej na ich zachowaniu, badaniu i inwentaryzowaniu. Należy zaznaczyć, że polega to w dużej mierze na właściwym użytkowaniu (np. formy agrarne nie prowadzące do zniszczenia warstw kulturowych znajdujących się pod ziemią), zapewnieniu badań archeologicznych w przypadku prac ziemnych np. budowa domu, drogi, wodociągów itp. (art. 30) – co wymaga odrębnego pozwolenia WKZ w trybie decyzji (art. 36 ust. 1 pkt 5) oraz bezwzględного obowiązku zgłoszenia znaleziska, co do którego może zaistnieć podejrzenie, że może ono być zabytkiem (art. 32). Kto przypadkowo znalazł przedmiot mogący być zabytkiem jest zobowiązany pod rygorem kary do zgłoszenia tego właściwemu wójtowi, burmistrzowi, prezydentowi oraz WKZ, gdyż przedmiot ten jest własnością Skarbu Państwa, a jego przywłaszczenie jest karalne, ale za znalezisko należy się znalazcy stosowana nagroda (art. 34).

Prowadzenie prac poszukiwawczych wymaga pozwolenia WKZ w trybie decyzji (art. 36 ust. 1 pkt. 2), a prowadzenie poszukiwań bez stosownych zezwoleń jest karalne (art. 107 i 108).

Ogólne wytyczne konserwatorskie dla właściciela obiektu zabytkowego

- regularne kontrole stanu technicznego;
- utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości oraz właściwą ekspozycją;
- wszelkie problemy ze stanem zachowania oraz ewentualnymi zagrożeniami i zniszczeniami bezwzględnie;

¹²⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710, 954).

- prowadzenie prac remontowych, budowlanych i konserwatorskich z poszanowaniem historycznego materiału, wyglądu i estetyki zabytku, rozplanowania przestrzennego i relacji przestrzennych pomiędzy poszczególnymi obiektami (w przypadku zespołów) czy charakteru, kompozycji i estetyki zieleni komponowanej (parki);
- dla obiektów rzeźbiarskich (figury przydrożne itp.) szczególnie istotne jest prowadzenie prac budowlanych i konserwatorskich z dbałością o zachowanie wartości artystycznych oraz w oparciu o przygotowany program prac konserwatorskich zatwierdzony / pozytywnie zaopiniowany przez WKZ – w przypadku obiektów w rejestrze powinność w związku z dbałością o zachowanie wartości zabytkowych;
- dla zespołów przemysłowych szczególnie istotne są kwestie zachowania i uczytelnienia pierwotnej rzeźby terenu, relacji przestrzennych poszczególnych budynków (i ich reliktywów), rozplanowania i zachowania układu wodnego czy zieleni na obszarze chronionym oraz ścisła kontrola nad poszanowaniem nowych obiektów, które nie mogą zacieierać, doprowadzać do utraty wartości zabytkowych obszarów i zespołów chronionych;
- dla obiektów w rejestrze zabytków obowiązkiem jest konieczność prowadzenia wszelkich prac za pozwoleniem WKZ w trybie decyzji – stosownie do art. 36 ustawy o ochronie zabytków;
- dla obiektów w ewidencji zabytków przejawem dobrej praktyki jest opiniowanie / prowadzenie w porozumieniu z WKZ prac wpływających na stan zachowania oraz zmianę wyglądu zabytku, przy czym dla prac wymagających pozwolenia na budowę wydawanego przez właściwego Starostę, konieczne jest uzgodnienie projektu w trybie art. 39 ust. 3 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane¹²¹.

Ogólne wytyczne w związku z zabytkami archeologicznymi

- zabytek archeologiczny należy użytkować w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości z wykluczeniem bądź minimalizowaniem zakresu prac ziemnych prowadzących do naruszenia kulturowych nawarstwień podziemnych;
- zabytek archeologiczny może być użytkowany na cele leśne, rolne itp. przy uwzględnieniu jego typu i wpływu danego sposobu użytkowania na jego wartości (w razie wątpliwości należy konsultować się z WKZ);
- zabytek archeologiczny posiadający określoną formę terenową np. kopce, grodziska – podlegają ochronie również poprzez zachowanie historycznego ukształtowania rzeźby terenu i ekspozycji;
- wszelkie prace ziemne na terenie (w tym wycinka drzew) zabytku archeologicznego wymagają pozwolenia WKZ, z ewentualnym zastrzeżeniem obowiązku realizacji badań archeologicznych towarzyszących pracom;
- znalezienie rzeczy (przypadkowe bądź celowe), co do której istnieje przypuszczenie że może być zabytkiem należy bezwzględnie zgłosić do WKZ;
- prowadzenie poszukiwań zabytków bez stosownych pozwoleń oraz przywłaszczanie odkrytych zabytków jest karalne.

¹²¹ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021, poz. 2351 ze zm.)

UZASADNIENIE

Zgodnie z przepisami ustawy o samorządzie gminnym opieka nad zabytkami jest zadaniem własnym gminy. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga, od jednostek samorządu terytorialnego, przygotowania stosownego programu opieki nad zabytkami, który jest przyjmowany przez Radę Miejską. Przedmiotowy dokument został opracowany zgodnie ze wspomnianą ustawą, uwzględniając strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochron zabytków i opieki nad nimi.

Przygotowany został również w oparciu o dokumenty sporządzone na poziomie krajowym, wojewódzkim i powiatowym, ale przede wszystkim uwzględnia uwarunkowania ochrony zabytków naszej gminy.

W dokumencie uwzględniono charakterystykę krajobrazu kulturowego gminy Staszów, przeprowadzono ocenę stanu dziedzictwa kulturowego oraz analizę szans i zagrożeń dla niego. Wskazano tu również cele i kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Staszów.

Przedmiotowy dokument został pozytywnie zaopiniowany przez Świętokrzyski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu, pismem znak: DS.5120.6.2022.LP, z dnia 29.12.2022 r. Program podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego i stanowi załącznik do niniejszej Uchwały.

Przewodniczący Rady Miejskiej w Staszowie

Ireneusz Kwiecjasz